

provinsje fryslân
provincie fryslân

Fernije yn betrouwen

Lok op 1

Tuskenbalâns Bestjoersakkoart 2019 – 2023

Frysktalige ferzje

Tuskenbalâns Bestjoersakkoart 2019 - 2023

LOK OP 1, Fernije yn betrouwen

Ynhâld

1 Haadstik 1 Lok op 1

- 1.1 Ryk Fryslân en Brede Wolfeart
- 1.2 Ryk Fryslân en Sustainable Development Goals (SDG)

2 Haadstik 2 Enerzjyk Fryslân

- 2.1 De resultaten dêr't wy foar steane yn ien eachopslach
- 2.2 Hoe hat Fryslân him ûntwikkele?
- 2.3 Wat hawwe wy oant no ta dien?
- 2.4 Wat hawwe wy troch de koroana-ûntwikkelingen net of oars dien?
- 2.5 Wat sille wy noch dwaan?
- 2.6 Konklúzjes

3 Haadstik 3 Grien Fryslân

- 3.1 De resultaten dêr't wy foar steane yn ien eachopslach
- 3.2 Hoe hat Fryslân him ûntwikkele?
- 3.3 Wat hawwe wy oant no ta dien?
- 3.4 Wat hawwe wy troch de koroana-ûntwikkelingen net of oars dien?
- 3.5 Wat sille wy noch dwaan?
 - 3.5.1. Stikstofoppak en Programma natuer
- 3.6 Konklúzjes

4 Haadstik 4 Agrarysk Fryslân

- 4.1 De resultaten dêr't wy foar steane yn ien eachopslach
- 4.2 Hoe hat Fryslân him ûntwikkele?
- 4.3 Wat hawwe wy oant no ta dien?
- 4.4 Wat hawwe wy troch de koroana-ûntwikkelingen net of oars dien?
- 4.5 Wat sille wy noch dwaan?
- 4.6 Konklúzjes

5 Haadstik 5 Undernimmend Fryslân

- 5.1 De resultaten dêr't wy foar steane yn ien eachopslach
- 5.2 Hoe hat Fryslân him ûntwikkele?
- 5.3 Wat hawwe wy oant no ta dien?
- 5.4 Wat hawwe wy troch de koroana-ûntwikkelingen net of oars dien?
- 5.5 Wat sille wy noch dwaan?
- 5.6 Konklúzjes

6 Haadstik 6 Leefber Fryslân

- 6.1 De resultaten dêr't wy foar steane yn ien eachopslach
- 6.2 Hoe hat Fryslân him ûntwikkele?
- 6.3 Wat hawwe wy oant no ta dien?
- 6.4 Wat hawwe wy troch de koroana-ûntwikkelingen net of oars dien?
- 6.5 Wat sille wy noch dwaan?
- 6.6 Konklúzjes

7 Haadstik 7 Bestimming Fryslân

- 7.1 De resultaten dêr't wy foar steane yn ien eachopslach

- 7.2 Hoe hat Fryslân him ûntwikkele?
- 7.3 Wat hawwe wy oant no ta dien?
- 7.4 Wat hawwe wy troch de koroana-ûntwikkelingen net of oars dien?
- 7.5 Wat sille wy noch dwaan?
- 7.6 Konklúzjes

8 Haadstik 8 Fryslân 2028

- 8.1 De resultaten dêr't wy foar steane yn ien eachopslach
- 8.2 Hoe hat Fryslân him ûntwikkele?
- 8.3 Wat hawwe wy oant no ta dien?
- 8.4 Wat hawwe wy troch de koroana-ûntwikkelingen net of oars dien?
- 8.5 Wat sille wy noch dwaan?
- 8.6 Konklúzjes

9 Haadstik 9 Gearwurkjend en Betelber Fryslân

- 9.1 De resultaten dêr't wy foar steane yn ien eachopslach
- 9.2 Hoe hat Fryslân him ûntwikkele?
- 9.3 Wat hawwe wy oant no ta dien?
- 9.4 Wat hawwe wy troch de koroana-ûntwikkelingen net of oars dien?
- 9.5 Wat sille wy noch dwaan?
- 9.6 Konklúzjes

10 Taheakke

- 10.1 Taheakke 1 – Regionale monitor Brede Wolfeart CBS novimber 2020
- 10.2 Taheakke 2 – Oersjoch resultaten bestjoersakkoart/tuskenbalâns yn relaasje ta Brede Wolfeart en Sustainable Development Goals (SDG's)

Ynlieding

“Lok op 1, fernije yn betrouwen” is de titel fan it bestjoersakkoart dat Provinsjale Steaten op 26 juny 2019 fêststeld hawwe. Mei dat bestjoersakkoart sjogge wy yntegraal nei de opjeften om yn de provinsje Fryslân mear Brede Wolfeart foar alle Friezen te realisearjen. By it realisearjen fan de yn ús akkoart formulearre ambysjes en resultaten sjogge wy dêrby nei ‘alles dat de kwaliteit fan it libben hjir en no beynfloedet en yn hoefier’t dat ta skea fan lettere generaasjes giet of fan minsken op oare plakken yn ‘e wrâld’ (CBS, 2019). Dêrby nimme wy somtiden sels it inisjatyf of de regy, mar wy kinne ek skewiele by regionale gearwurking. Gearwurking betsjut ek lykweardichheid en dêrmei net allinne betrouwen hawwe yn ús eigen akkoart foar Fryslân, mar ek yn ús partners, yn de krêft fan de Fryske Mienskip.

Mei dizze ‘Tuskenbalâns Lok op 1, fernije yn betrouwen’ wolle wy in tuskenstân jaan fan hoefier’t wy binne mei it realisearjen fan de ûnderskate yn 2019 formulearre resultaten. Dêrmei slute wy oan op de struktuer fan it fêststelde bestjoersakkoart, dêr’t wy ús ambysjes yn útwurke hawwe, yn de haadstikken: Lok op 1, Enerzjyk Fryslân, Grien Fryslân, Agrarysk Fryslân, Undernimmend Fryslân, Leefber Fryslân, Bestimming Fryslân, Fryslân 2028, Gearwurkjend Fryslân en Betelber Fryslân. Dy ambysjes binne, nei’t Provinsjale Steaten noch ien ekstra resultaat tafoege hawwe, yn 61 resultaten útwurke.

Wy hawwe dizze tuskenbalâns yn in bysûndere, noch net earder meimakke tiid makke. Minder as in jier nei it fêststellen fan it bestjoersakkoart giene wy yn maart 2020 yn lockdown. It Ryk hat dêr doe fluch op reagearre mei in wiidweidich stipepakket foar ferskate ek by ús bestjoersakkoart behelle sektoaren. As provinsje hawwe wy oanfoljend dêrop it werstelmaatregelpakket ‘Lok op 1: no en moarn’ gearstald. Nei fêststelling troch Provinsjale Steaten binne maatregels út dat pakket no yn útfiering. Yn dizze tuskenbalâns steane wy, oars as foargeande jierren, ek stil by de mooglike effekten fan de koroanakrisis.

De effekten fan de koroanakrisis op ús ambysjes en resultaten yn it bestjoersakkoart ferskille fan inoar. Yn guon gefallen is der sels sprake fan geunstige effekten, bygelyks as it giet om luchtkwaliteit en ferkearsdrokte. As wy lykwols sjogge nei bygelyks de kultuersektor, it iepenbier ferfier en parten fan de ekonomyske sektor, dan is it effekt negativer. Hielendal nei’t der ein 2020 foar de twadde kear in tichtplicht ynsteld waard. Guon oare dossiers, lykas natuerûntwikkeling of wege-/wetterprojekten, wurde minder direkt troch de koroanakrisis rekke. Wy hoopje dat 2021 it jier wurdt dat yn Nederlân, yn Fryslân en de rest fan de wrâld, koroana en dêrop lykjende firussen ûnder kontrôle binne. Underwilens bliuwe wy yn Fryslân mei alle by it bestjoersakkoart behelle partijen yn petear, om te sjen oft en as dat sa is, wêr’t mooglike ekstra maatregels nedich binne, mooglik yn de foarm fan in twadde werstelmaatregelpakket.

By it realisearjen fan ús ambysjes en resultaten sjogge wy dat wy by it realisearjen fan in soad resultaten benammen ‘lêst’ hawwe fan opûnthâld, trochdat wy folle minder en ek net fysyk mei ús partners gearwurkje kinne. Wol is it sa dat krekt troch dy needsaaklike slach yn digitalisearring, der alderlei nije, faak digitale, manieren fûn binne om ek op ôfstân fan inoar mei-inoar fierder komme te kinnen. Lykwols is der yn in tal gefallen wol sprake fan in direkt en mooglik bliuwend effekt op it realisearje kinnen fan de resultaten. Dat ljochtsje wy yn de oanbelangjende haadstikken ta.

Neist de ambysjes en resultaten yn it bestjoersakkoart hawwe wy yn de ôfrûne perioade oan in soad dossiers wurke. Foarbylden binne de Regiodeals, de lanlike stelselwizing en de kompensasjejilden foar kultuer, wêrby't Fryslân útgeande fan de oare regio's in hegere bydrage krige hat.

Yn dizze tuskenbalâns litte wy foar alle haadstikken sjen hoe't Fryslân him ûntwikkele hat en jouwe wy in kleur 'skoare' oan de 61 resultaten. Wy dogge dat neffens neikommende skoares:

Leginda

It resultaat is al helle

It resultaat wurdt nei alle gedachten helle

It resultaat wurdt nei alle gedachten net (folslein) helle

It resultaat wurdt perfoarst net helle

Fierder ljochtsje wy yn alle haadstikken ta wat wy oant no ta dien hawwe en wat wy mooglik troch de koroanakrisis oars dien hawwe. As lêste geane wy yn op wat wy mooglik noch dwaan sille om in oanbelangjend resultaat te realisearjen ear't wy mei in tal konklúzjes einigje. Dizze tuskenbalâns lit sjen hoe't wy yn 'e mande mei ús partners, de Friezen yn Fryslân, Lok op 1, nettsjinsteande de koroanaûntwikkelingen, kleur jûn hawwe. De tuskenbalâns is ynput foar de provinsjale ramtnota 2022. Dêryn nimme Provinsjale Steaten besluten oer de mooglike bystelling fan ambysjes en resultaten foar Fryslân.

HAADSTIK 1

Lok op 1

Ambysje: Friezen wurde noch lokkiger as se al binne

1.1 | Ryk Fryslân en Brede Wolfeart

In wichtich útgongspunt fan it bestjoersakkoart is de konstataarring dat wy yn in rike provinsje libje, mei sterke sosjale struktueren, sosjale gelikens en hege leefberens. Ek de meast resinte (fan foar de koroanakrisis) sifers stypje dat byld. Dat jildt nammers ek foar de minder sterke punten fan de provinsje: de produksje de ynwenner en de ynkommens binne leger en it brûken fan sosjale foarsjennings heger. De beheinde taalfeardigens fan it Nederlânsk is grutter en it tal Friezen dat fierder studearret is leech, ferlike mei de rest fan Nederlân.

Mar de balâns is posityf: Wylst Fryslân wat materiële wolfeart oanbelanget leger skoart as lanlik, skoare de Friezen konstant yn de top 3 fan 'lokkich fielen' en tefredenens mei it libben. As kolleezje geane wy foar de Brede Wolfeart: Alles wat de kwaliteit fan it libben hjir en no beynfloedet en yn hoefier't dat ta skea laat foar lettere generaasjes of fan minsken op oare (earme) plakken yn 'e wrâld' (CBS, 2019).

Wy kieze as útgongspunt de earste fersy fan de regionale monitor brede wolfeart fan it CBS (novimber 2020). Dy monitor makket it mooglik om de ferskate diminsjes fan brede wolfeart te folgjen: Hoe prestearret Fryslân, ferlike mei oare provinsjes, hoe is de ferdieling yn Fryslân en hoe hat de ûntwikkeling troch de tiid west. Dy monitor is noch yn ûntwikkeling en fia Regionale Monitor Brede Welvaart 2020 (cbs.nl) te rieplachtsjen.

It Fries Sociaal Planbureau (FSP) wurket oan in Fryske fariant fan de CBS monitor. Mei it FSP sjogge wy nei de sifers foar Fryslân en wat de betsjutting dêrfan is. Wy sjogge it dêrby as in útdaging om mei-inoar yn Fryslân fêst te stellen wat de spearpunten wêze moatte, dy't derfoar soargje dat de 8 dy't Friezen no oan de leefberens fan Fryslân jouwe op syn minst yn stân bliuwt en dat Friezen de lokkichste Nederlanners bliuwe. Hokker yndikatoaren moatte wy dêrfoar mjitte en hoe kinne wy bygelyks oanslute by de oandachtspunten fan de 'Organisation for Economic Cooperation and Development' (OECD) foar brede wolfeart.

Dêr sille ek nije ûntwikkelingen by nei foaren komme. De oanpak stikstof en de koers dy't it Ryk foar de lânbou en natuer ynset hat, is in foarbyld dat by it opstellen fan it

bestjoersakkoart noch net yn dy omfang yn byld wie, mar wol hiel beskiedend wurdt foar ús belied en de brede wolfeart yn Fryslân. Wy komme dêrop werom yn it haadstik Grien Fryslân, mar dat spilet bygelyks ek by wenje en bedriuweterreinen. De grutste ympakt hat mooglik de koroanakrisis, dêr't wy mondiaal, dus ek yn Fryslân, no noch folop ynsitte en dêr't wy nei alle gedachten noch jierren de effekten fan fiele sille. Yn dizze tuskenbalâns sjogge wy al in tal effekten op ús ambysjes en de gearwurking mei ús partners. Mar wat betsjut dat foar de brede wolfeart op langere termyn en wêr lizze de bedrigings en de kânsen?

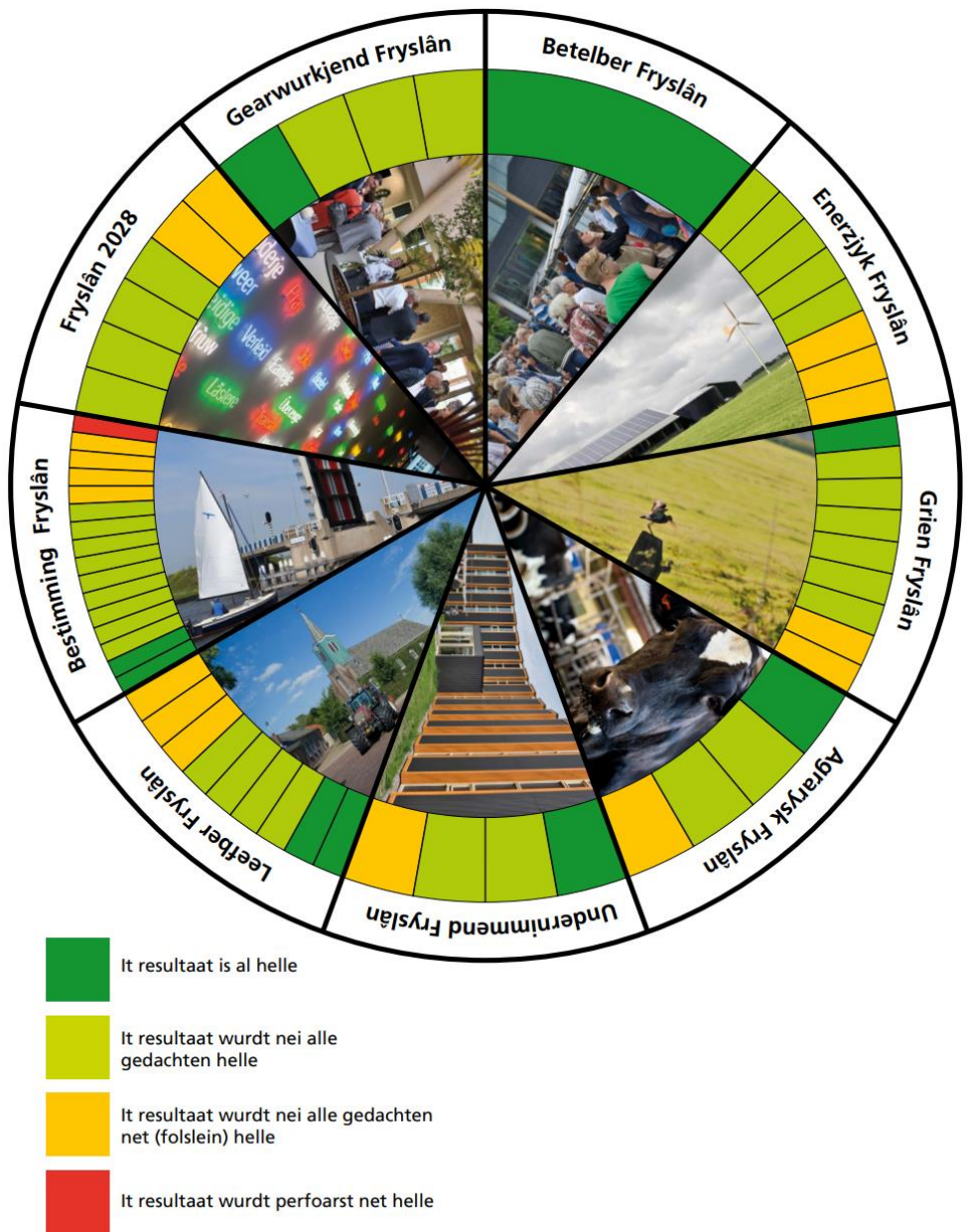
It rapport fan it FSP wurdt yn febrewaris publisearre. Dêrop foarútrinnend kinne wy yn dizze tuskenbalâns al in tal útkomsten út de regionale monitor fan it CBS presintearje.

Ien aspekt wêryn't Fryslân him posityf ûnderskiedt is de tefredenens mei it libben. Utgeande fan oare provinsjes stiet ús provinsje op it twadde plak. Op hoe't de sûnens fielt wurdt skoart Fryslân sels it heechst. Itselde jildt foar de tefredenens mei it wenfermidden. In wichtige wearde is boppedat dat wy inoar yn Fryslân betrouwe.

Hoewol't wy wol sjogge dat it omheech giet, skoart Fryslân, útgeande fan oare provinsjes, (noch) leech op mêden as materiële wolfeart, arbeidsparticipaasje, opliedingsnivo en wurkleazens. Dêr wurdt noch mar in kear mei befêstige dat wolfeart oer mear giet as materiële wolfeart en dat wy yn Fryslân út it perspektyf fan de Brede Wolfeart nei ús opjeften en ambysjes sjen moatte.

Yn de taheakke by dizze tuskenbalâns stiet in oersjoch fan alle yndikatoaren dy't no yn de regionale monitor fan it CBS meinommen binne.

Us ambysje is de 8 dy't Friezen no oan de leefberens fan Fryslân jouwe op syn minst yn stân te hâlden en dat Friezen de lokkichste Nederlanners bliuwe. It giet ús dêrby om de brede wolfeart en de resultaten út it bestjoersakkoart 'Lok op 1' moatte dêr in bydrage oan leverje. Understeand oersjoch jout yn ien eachopslach wer hoefier't wy mei ús resultaten binne. Yn de neikommende haadstikken wurkje wy dy resultaten foar alle ambysjes út.

Yn ien eachopslach de foarriedige resultaten fan it Bestjoersakkoart 'Lok op 1'.

1.2 | Ryk Fryslân en Sustainable Development Goals (SDG)

Us bestjoersakkoart 'Lok op 1' is op it ferbetterjen fan de Brede Wolfeart rjochte. Yn 2015 binne troch de Feriene Naasjes (VN) en troch 193 lannen, dêrûnder Nederlân, de saneamde Sustainable Development Goals (SDG) ûndertekene.

De SDG's slute oan by it stribjen nei in hegere brede wolfeart: 'alles dat de kwaliteit fan it libben hjir en no beynfloedet en yn hoefier't dat ta skea fan lettere generaasjes giet of fan minsken op oare plakken yn 'e wrâld' (CBS, 2019). Wy hawwe yn ús bestjoersakkoart oanjûn dat wy gjin besluten mear nimme wolle sûnder dat breed eachweid op dy hegere brede wolfeart.

Fia de saneamde brede wolfeartsken hâlde wy yn 'e gaten hoe't it loksfielen fan de Friezen him ûntwikkelet. Wy brûke by de monitoaring lykas hjirboppe oanjûn de mear as fjirtich yndikatoaren dy't troch it CBS foar Brede Wolfeart opsteld binne. De resultaten yn ús bestjoersakkoart binne by de presintaasje dêrfan al keppele oan ûnderdielen fan brede wolfeart lykas wolwêzen, sûnens en feilichheid.

Mei it realisearjen fan mear Brede Wolfeart yn de provinsje Fryslân, drage wy direkt en yndirekt ek by oan it realisearjen fan de heger lizzende Sustainable Development Goals.

By it fêststellen fan it bestjoersakkoart is troch Provinsjale Steaten in moasje (ChristenUnie, D66, GrienLinks, PvdA, PvdD) oannommen mei it fersyk de resultaten út it bestjoersakkoart 2019-2023 oan de SDG's te hifkjen en dy yn de startnotysjes weromkomme te litten, sadat de SDG's relatearre wurde oan it belied. Yn taheakke 2 by dizze tuskenbalâns hawwe wy de resultaten, foar safier mooglik, keppele oan ien fan de yndikatoaren fan de 17 duorsume ûntwikkelingsdoelstellingen (SDG). De 231 unike yndikatoaren dy't dêrby hearre binne faak minder direkt fan tapassing op de Fryske kontekst en de yn ús bestjoersakkoart beneamde resultaten. Yndikatoaren geane bygelyks oer it tal froulju dat in mobile telefoan hat en it tal minsken dat tagong ta skjin drinkwetter hat. Wol sille wy yn ús organisaasje fierder neigean hokker tafoege wearde der sit om de SDG's, of de byhearrende yndikatoaren, neist Brede Wolfeart as ôfwagingsramt foar ús belied te hantearjen. Yn de taheakke binne neist de SDG-doelstellingen ek de by Brede Wolfeart hearrende piktogrammen foar alle resultaten nochris opnommen.

HAADSTIK 2

Enerzjyk Fryslân

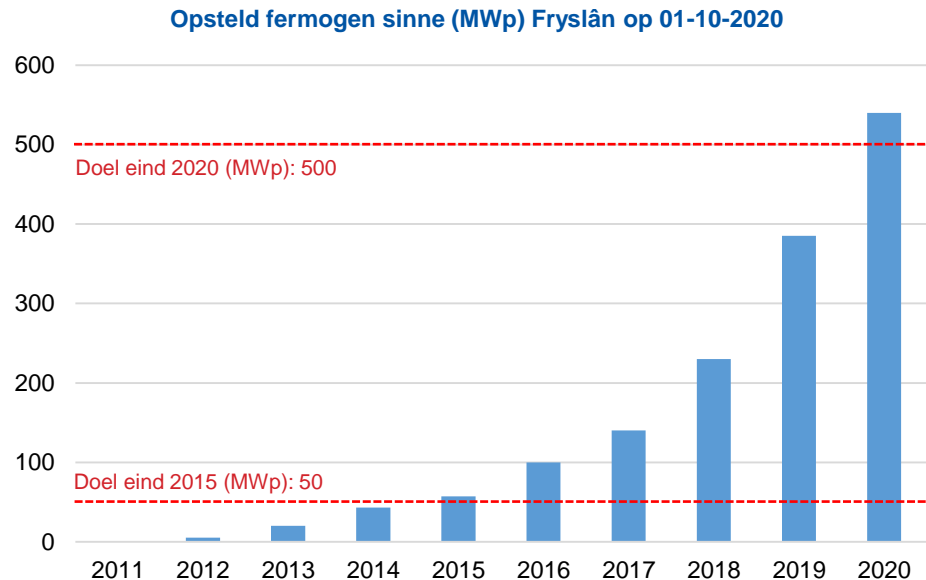
Ambysje: Yn 2030 wurdt 33% fan de Fryske enerzjy duorsum opwekke en 25% enerzjy besparre útgeande fan 2010

2.1 | De resultaten dêr't wy foar steane yn ien eachopslach

Resultaten	Fuortgong
1. As Fryslân hawwe wy mei ús mei-oerheden in oanbod foar de RES ûntwikkele dat folslein ynfolling jout oan ús ferantwurdlikens foar it werom kringen fan klimaatferoaring en rekkenje kin op regionaal draachflak	■
2. Der komt út it RES-trajekt in Taskforce enerzjytransysje	■
3. It Fûns Fryske Skjinne Enerzjy kriget de gelegenheid ek partikulieren te stypjen en wy meitsje ús eigen gebouwen enerzjyneutraal	■
4. Wyn leveret in bydrage oan it duorsum opwekken fan enerzjy yn Fryslân, wylst it tal gruttere mûnen sakket	■
5. Geotermie en wetterstof binne in wichtich ûnderdiel fan de duorsume enerzjymiks yn Fryslân	■
6. Yn 2023 wurkje stypjende organisaasjes op it mêd fan enerzjy sa gear, dat se inoar fuortsterkje en in helpreger oan ien loket genôch hat	■
7. Der komt in fûns foar it stypjen fan partikulieren en kollektiven by de ûntwikkeling fan enerzjy-inisjativen	■
8. Der komt in provinsjebreed wurkjend team fan enerzjycoaches	■

2.2 | Hoe hat Fryslân him ûntwikkele?

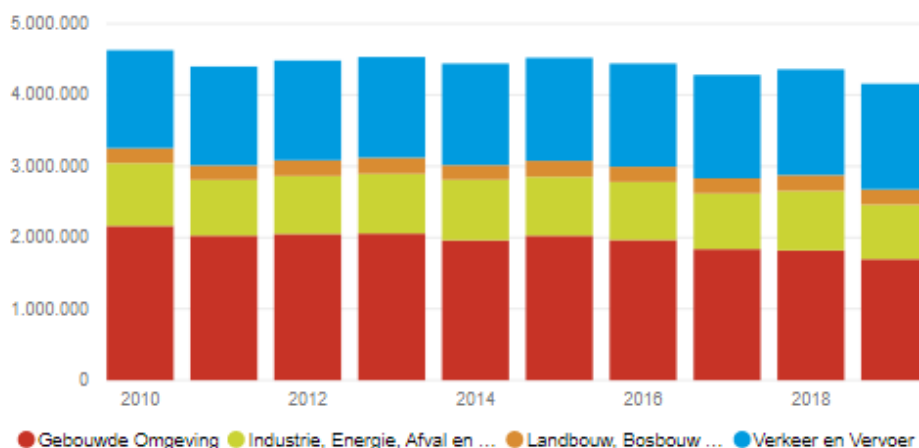
- It enerzjyferbrûk yn Fryslân is yn de perioade 2010 o/m 2019 mei 1% sakke. De grutste besparing (goed 14%) is yn de beboude omjouwing berikt. Yn de sektoaren yndustry en ferkear en ferfier is krekt sprake fan in tanimmen fan it enerzjyferbrûk, útgeande fan 2010. (Klimaatmonitor, Min. IenW).
- It persintaazje duorsum opwekke enerzjy is yn Fryslân yn 2018 omheech gien fan 10,9% nei 11,8%. Foar Nederlân as gehiel lei dat oandiel ein 2018 op 7,6% (Klimaatmonitor, Min. IenW).
- De enerzjyfraach nei elektrisiteit is yn 2018 foar 26% duorsum opwekke. Foar biobrânstof en waarmte is dat respektivelik 4,7% en 11,5% (Klimaatmonitor, Min. IenW).
- It opsteld fermogen oan sinnepanielen is stadichoan trochgroeid as gefolch fan de oanlis fan sinnegreiden en sinnepanielen op dakken. Op 1 oktober 2020 telt Fryslân 582 MWp oan fermogen; in groei fan 150 MWp útgeande fan oktober 2019 (Alliander).
- It opsteld fermogen oan wynmûnen is al jierren frij stabyl. Op 1 oktober 2020 stiet der 201 MW oan opsteld fermogen. Op it stuit wurdt oan Windpark Fryslân boud. Dêrmei sil it opsteld fermogen ein 2021 oant sawat 583 MW groeid wêze (Alliander).

Boarne: Alliander

- 70% fan de wenningfoarried hie yn 2019 in enerzjylabel C of heger. Dat wie 5 jier earder noch mar 58%. Yn 2019 wiene der 52.500 wenten mei sinnepanielen; dat is likernôch 1 op de 6 wenten (RVO).
- De CO₂-útsjitit yn Fryslân is tusken 2010 en 2019 mei 6,5% sakke. Lanlik wie de fermindering 5,4%. De útsjitit is yn de sektor 'beboude omjouwing' it measte sakke, nammentlik 15,8% (Klimaatmonitor, Min. IenW).

CO2-útsjit Fryslân (ton)

Boarne: Ministearje fan Ynfrastruktuer en Wettersteat, Klimaatmonitor

2.3 | Wat hawwe wy oant no ta dien?

Wy hawwe in hege ambysje as it om enerzjytransysje giet. De rol dy't wy as provinsje hawwe, is beheind, dat is wier, mar wy wolle wêr't it mooglik is in signifikante rol spylje. Nettsjinsteande dat der noch in soad ûntwikkelingen en ûnwissichheden binne. Foarbylden dêrfan binne dat de EU de doelstelling fan 49% CO₂ reduksje nei 55% ferheget, wylst ûnderwilens it netwurk de ûntwikkelingen net oan kin. Hast oeral yn de provinsje binne oanslút- en leveringsproblemen. Alliander moat dêr flink yn ynvestearje. De enerzjytransysje is gauris in drege puzel, dêr't wy ek yn de kommende jierren hurd oan wurkje sille.

Der is in moasje oannommen om de ûntwikkeling fan Thorium te folgjen as alternatyf foar wyn en sinne. Dat liedt ta de fraach oft wy yn Fryslân romte foar in kearnsintrale hawwe. It is noch net dúdlik wat it effekt is fan it 'Ja, mits'-prinsipe út de Omjouwingsfisy en de noch yn te fieren Omgevingswet en de Feroardering Romte. Foar ús binne dat krekt sinjalen en redenen om hiel hurd te wurkjen oan de yn ús bestjoersakkoart formulearre resultaten foar enerzjyk Fryslân.

Wy hawwe in startnotysje RES (Regionale Enerzjy Strategy) en in konsept RES fêststeld. Oant en mei it fêststellen fan de **RES 1.0** yn it twadde fearnsjier fan 2021 fiere oanbelangjende partijen ambysjepetearen, organisearje wy gearkomsten en wurkje wy oan de útfieringsstrategie en -agenda. Underdiel fan dy agenda wurdt ek it **ien loket tinken**, sadat helpfregers net by ferskate organisaasjes oan hoege te klopjen. Yn dat ramt sjogge wy ek dat in tal gemeenten al mei **enerzjycoaches** wurket. Mei gemeenten, enerzjycoaches, enerzjyadviseurs en stypjende organisaasjes hawwe wy, nei in perioade fan ynventarisasjes en it byinoar bringen fan partijen, de formele ôftraap fan in provinsjebreed dekkend netwurk fan enerzjybegelieding organisearre. It netwurk slút oan by de winsken fan de ferskate partijen om mei-inoar te kommen ta mear goed oplate enerzjycoaches, dêr't alle ynwenners fan Fryslân mei harren fragen by terjochte kinne. Wy keppelje de **Taskforce enerzjytransysje** oan de RES 1.0 om de útfiering fan dy ûntwikkelingen yn 'e gaten te hâlden en wêr't dat nedich is útstellen te dwaan om by te stjoeren.

It Fûns Skjinne Fryske Energjy (**FSFE**) hat ús witte litten dat se net kosteneutraal oan partikulieren liene kinne. Dêrom hawwe wy, as ûnderdiel fan in oanfalplan Energjybesparring út de Fryske Deal, in rintekoarting op de Nationale Energiebesparingslening foar partikuliere wenningeigeners opset. Dy rintekoarting jildt fan 1 augustus 2020 o/m 1 desimber 2023. It ymplementaasjeplan foar it enerzjyneutraal meitsjen fan ús organisaasje is yn novimber 2020 troch Provinsjale Steaten fêststeld. Dêrmei is it formele startsein jûn foar it duorsumer meitsjen fan ús organisaasje. Wy begjinne mei enerzjybesparjende maatregels yn de gebouwen. Nei alle gedachten helje wy it folslein enerzjyneutraal meitsjen fan de provinsjale gebouwen net foar 2025, mar de earste wichtige stappen binne ûnderwilens set.

De beliedsfoarnimmers foar **wyn** binne ûnderwilens yn de Feroardering Romte opnommen. Gearfetsjend kinne boeren no lytse wynmûnen op eigen hiem delsette foar it eigen enerzjyferlet en kinne doarpsmûnen oant maksimaal 100 meter opskald wurde. Bestearde doarpsmûnen kinne sûnder sanearring opskald wurde en foar nije doarpsmûnen jildt dat der earne oars in oare mûne sanearre wurde moat. Op grûn fan ús rol hawwe wy dêrmei de rânebetingsten kreëarre, mar wy sjogge dat de merk foar it sanearjen fan de gruttere mûnen de businesscases op it stuit noch net foarinoar kriget. De wizigings yn de Feroardering Romte binne de earste wichtige stappen yn it beävensearjen fan beliedsfoarnimmers: nei alle gedachten sil dat derfoar soargje dat it tal gruttere mûnen yn Fryslân op termyn nei ûnderen giet. Dat giet lykwols net fan de iene op de oare dei. It effekt sil nei alle gedachten yn dizze bestjoersperiode noch net sichtber wurde.

In duorsume **enerzjymiks** is foar Fryslân krúsjaal. Foar geotermie ferwachtsje wy de earste boarring fan 't jier by Ljouwert. Mei it each op de hege kosten en risiko's en de ôfnimmers dy't nedich binne, foarsjogge wy geotermie mar op in pear plakken yn Fryslân. Ut ús ferline jier útfierde ynventarisasje fan de kânsen foar wetterstof foar Fryslân docht bliken dat der moaie kânsen binne. Mar ek dat wetterstof op koarte termyn gjin grutte bydrage oan de Fryske enerzjymiks leverje sil. Ut ferskate stúdzjes hat wol bliken dien dat Akwatermy in folle hegere potinsje hat as earder ferwachte waard. De ûntwikkeling dêrfan kin dêrom in wichtige bydrage oan de enerzjymiks leverje. Nettsjinsteande it feit dat dy ûntwikkelingen hurd geane, hawwe geotermie en wetterstof, útgeande fan de folsleine enerzjymiks, op it stuit noch in beheinde bydrage. Ek op koarte termyn sil dat net daliks feroarje. Krekt as yn de ôfrûne jierren, sille wy ús ek yn de kommende jierren, yn ús rol, hurd ynsette om op termyn de bydrage fan dy miks signifikanter wêze te litten.

Foar it stypjen fan partikulieren en kollektiven by de ûntwikkeling fan **enerzjy-inisjativen** woene wy yn prinsipe by in lanlik inisjatyf foar in ûntwikkelfûns oanslute. Dat plan wie, sa die bliken, net helber. Wy binne ûnderwilens yn oerlis mei it FSFE om de útfiering en de dêrfoar beskikber stelde middels fan dat fûns by harren ûnder te bringen.

Foar it behâld fan it karakter fan it Fryske lânskip hawwe wy yn ús bestjoersakkoart opnommen dat wy de sinneljedder as ynstrumint ûntwikkelje wolle. Jimme hawwe yn novimber 2020 mei dy Sinneljedder ynstimd. Dêrmei kinne wy tefoaren komme dat der tefolle sinneparken op lânbougrûn oanlein wurde.

2.4 | Wat hawwe wy troch de koroana-ûntwikkelingen net of oars dien?

By it opstellen fan de RES waard it meast dúdlik dat prosessen troch de koroanakrisis opûnthâld hawwe. It hat der foarearst noch net ta laat dat der gjin stappen set wurde koene om de resultaten út ús bestjoersakkoart te realisearjen. It is wol oannimlik dat troch de tanommen ûnwissens oer wurk en ynkommen in part fan de ûndernimmers en boargers foarsichtiger wêze sille om ynvestearings te dwaan. Dat set mooglik ek in rem op griene ynvestearings.

2.5 | Wat sille wy noch dwaan?

Op basis fan de startnotysje Duorsume Enerzjy sille wy jimme yn 2021 it beliedsbrieffoarlizze. Dêr komme de ûnderwerpen út de tuskenbalâns yn werom en ús ambysje om yn 2030 33% fan ús enerzjy duorsum op te wekjen en útgeande fan 2010 25% enerzjy te besparjen. Foar de langere termyn 2050 sille wy dêrby in fisy foar enerzjyk Fryslân opsette. Troch de EU is de doelstelling fan 49% CO2 reduksje ûnderwilens nei 55% ferhege. It hjoeddeistige netwurk kin dy ûntwikkelingen yn Fryslân net oan. Hast oeral yn ús provinsje binne dan ek oanslutings- en leveringsproblemen. Dêr moat Alliander flink yn ynvestearje. Wy litte dêr in systeemstúdzje foar útfiere. Dêr is in spesifike taskforce foar oprjochte mei meiwurkers fan de provinsje, gemeenten en Liander. Dy taskforce sil har nei de systeemstúdzje rjochtsje op it oplossen fan de problemen mei it netwurk.

Hoewol't de rol fan wetterstof yn Fryslân beheind is, sille wy ek dêr in fisy op ûntwikkelje. Wy dogge as provinsje mei oan in troch de Energiecampus Leeuwarden út te fieren helberensstúdzje nei systeemntegraasje, mei ûnder oare wetterstof as buffer.

Ut ûndersyk docht bliken dat Fryslân foar 60% waarmte út oerflaktewetter helje kin as alternatyf foar ierdgas. Akwatermy slút goed oan by it profyl fan Fryslân as wetterrike en wettertechnology provinsje. Dy potinsje waard by it opstellen fan it bestjoersakkoart noch net sa heech rûsd. Wy sille de potinsjele mooglikheden fan Akwatermy yn de kommende perioade fierder útwurkje, op basis fan de ambysje om dé provinsje foar Akwatermy te wurden. Neist energetyske foardielen sjogge wy nammentlik ek in soad ekonomyske en lânskiplike foardielen.

Fryslân hat ek in grutte potinsje op it mêd fan Biogas en Grien Gas. Wy ûntwikkelje in rûtekaart Griengas om de potinsje, kânsen en knypunten fan Biogas en Grien gas better yn byld te hawwen.

It Fûns Skjinne Fryske Enerzjy (FSFE) is yn 2014 oprjochte om in bydrage te leverjen oan ús provinsjale enerzjydoelen yn 2020. Yn de kommende perioade sille wy ûndersykje hoe't in mooglike nije opdracht fan it FSFE der út komme kin te sjen. Mooglik kin it FSFE in bredere doelstelling krije, bygelyks troch it as ynstrumint yn te setten foar it realisearjen fan CO2-doelen yn stee fan joules (enerzjy) en/of it bieden fan oantreklike finansieringsbetingsten mei it FSFE 2.0.

2.6 | Konklúzjes

As wy sjogge nei de hjoeddeistige yndikatoaren en sifers dan lykje ús ambysjes om yn 2030 33% duorsume enerzjy op te wekjen en 25% enerzjy te besparjen noch fier fuort. Mei de ûntwikkelingen dy't wy sjogge en de ynset fan it hiele fjild fan aktoaren, ynklusyf de provinsje, geane wy derfan út dat dy ambysjes noch hieltyd realistysk binne en in wichtich doel op de lange termyn.

Ek al is ús rol as provinsje beheind, wy dogge wat wy kinne en lizze wat it realisearjen fan de yn ús bestjoersakkoart formulearre resultaten op koers. De ferwachting is dat allinne it realisearjen fan enerzjy neutrale eigen provinsjale gebouwen net alhiel foar de ein fan de bestjoersperiode realisearre wêze sil. Wy sette dêr wol de earste stappen foar en de realisaasje folget dêrút.

Wat it resultaat yn it bestjoersakkoart oangeande geotermie en wetterstof oanbelanget stelle wy út om oan dat resultaat oer de duorsume enerzjymiks ek Akwatermy ta te foegjen. In fisys dêrop wolle wy ek meinimme yn de op te stellen langere termyn fisys foar enerzjyk Fryslân 2050.

Om ús ambysjes dy't heger lizze realisearje te kinnen, sille wy yn de rin fan dit jier yn it beliedsbrieff Duorsume Enerzjy de ferskate saken oangeande enerzjyk Fryslân byinoar bringe. Nettsjinsteande de mooglike effekten fan de koroanakrisis op bedriuwen en partikulieren, bliuwe ús ambysjes urgint. Benammen as it giet om it besparjen fan enerzjy sjogge wy dat wy dêrby tige ôfhinklik binne fan eksterne ûntwikkelingen. It is ek de fraach wat it effekt fan de koroanakrisis wêze sil op de ynvestearrings yn de sektor. De resultaten dy't wy helje wolle binne lykwols urgint en dat biedt ek kânsen om net allinne foar ophelpen fan bygelyks de ekonomy te gean, mar der in 'Grien ophelpen' fan te meitsjen út it perspektyf fan de Brede wolfeart wei.

HAADSTIK 3

Grien Fryslân

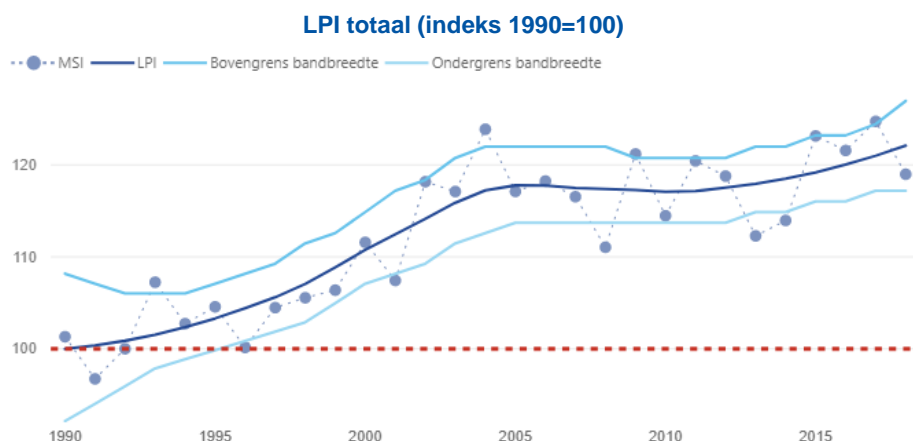
Ambysje: Wy bûge it ferlies fan bioferskaat yn Fryslân om yn in ferbettering op langere termyn. De kwaliteit fan grûn, wetter en lânskip ferbetteret dêrtroch

3.1 | De resultaten dêr't wy foar steane yn ien eachopslach

Resultaten	Fuortgong
9. Der is in programma om it bioferskaat te ferbetterjen	
10. It tal greidefûgels yn gebieten mei agrarysk natuerbehear nimt ta	
11. Der is in beslút nommen oer de meast kânsrike oanpak foar it ynrjochtsjen fan it Natuurnetwerk yn Fryslân	
12. Wy behelje de gefolgen foar it lânskip yn al ús (belieds)karren	
13. Der binne mjitbere suksessen helle op it mêd fan klimaatadaptaasje, troch sterk ferbettere wetteropfang en it konkreet ynrjochtsjen fan retinsjegebieten	
14. Potato Valley is in tagonklik en essinsjeel kennisintrum wurden op it mêd fan sâlte tylt en biedt ûndernimmers perspektyf op nije modellen om jild te fertsjinjen	
15. Der is in Taskforce Feangreide ynsteld dy't it Feangreidebelied effektyf en mei draachflak útfiert	
16. Der is in grûnbank nije styl ynsteld	
17. Der is in senariokar makke foar it ambysjenivo foar it Fryske feangreidegebiet op basis fan de Maatskiplike Kosten Baten Analyze	

3.2 | Hoe hat Fryslân him ûntwikkele?

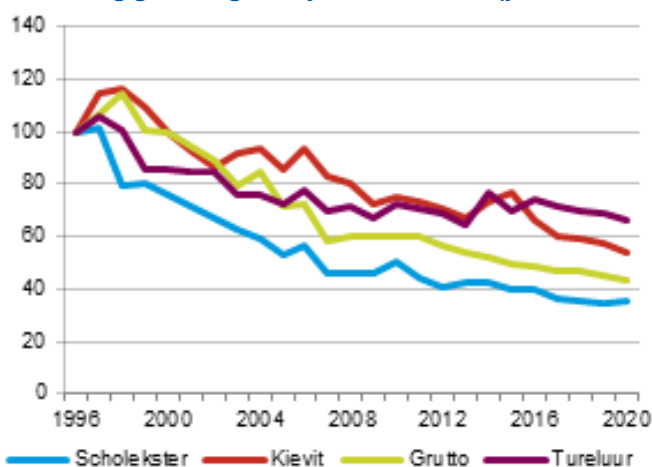
- Trije drûge en waarme simmers efter inoar (2018, 2019 en 2020) lykje te ûnderstreekjen dat it klimaat oan it feroarjen is. Ek de winter fan 2019-2020 wie ekstreem; it wie de op ien nei sêftste sûnt 1901. En it wie dêrby ek in tige wiete winter. Benammen yn febrewaris foel in soad rein mei trochsneed oer it lân mear as 140 milimeter (KNMI).
- De Living Planet Index jout as yndikator wer hoe't it mei it bioferskaat steld is. Ut ûndersteande figuer docht bliken dat it yn algemiene sin folle better giet as yn 1990; de yndeks is mei 22% groeid tusken 1990 en 2018. Dochs jildt dat perfoarst net foar alle soarten en ekosystemen. De soarten fan Frysk belang, dêr't yn ús Omjouwingsfisy ús doelstelling oan keppele is (kwetsbere beskerme soarten dy't in delgeande tendins sjen litte en dêr't Fryslân as libbensgebiet wichtich foar is), binne noch net goed yn dy Living Planet Index meinommen (CBS).

Boarne: CBS, Living Planet Index

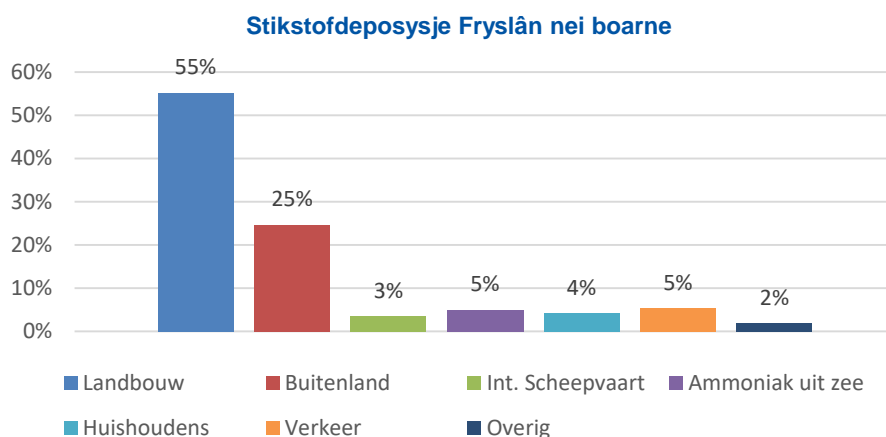
- It binne benammen de greidefûgels (en dan spesifyk de kaaisoarten ljip, tsjirk, strânljip en skries) dy't swier ûnder druk steane. Harren oantallen binne yn de ôfrûne twa desenniums ôfnommen. Foar de tsjirk en de skries giet it om in fermindering fan respektivelik 34% en 46% tusken 1996 en 2020. By de skries giet it om 56% en by de strânljip om in fermindering fan hast 65% (Weidevogelmeetnet Friesland, CBS/Sovon).

Untwikkeling greidefûgels Fryslân 1996-2020 (yndeks = 1996)

Boarne: CBS/Sovon, Weidevogelmeetnet Friesland

- Oant 29 maaie 2019 wie tastimming foar aktiviteiten dêr't stikstof by frij komt basearre op it Programma Aanpak Stikstof. De Rie fan Steat hat it PAS doe net jildich ferklearre. Yn desimber ferline jier stimde de Twadde Keamer yn mei de nije stikstofwet. Mei dy wet is oan 'e iene kant it ambysjenivo foar de stikstofreduksje opskroefd, oan 'e oare kant is der ûnder oare in tasizzing dat de PAS-melders legalisearre wurde.
- Fryslân hat in oandiel fan 12,8% yn de hiele lanlike stikstofútstjit. 55% fan de stikstofdeposysje yn Fryslân komt út de lânbou (RIVM).

Boarne: RIVM, 2018

3.3 | Wat hawwe wy oant no ta dien?

It werombringen fan de fariëteit oan soarten, ekosystemen en lânskippen is fan belang foar in rikere natuer én is ek de basis foar ús wolwêzen en brede wolfeart. Om it ferbetterjen fan it bioferskaat yn gong te setten binne wy mei in trajekt útein set om mei mei-oerheden en partners ta in mienskiplike aginda **ferbettering bioferskaat** foar Fryslân te kommen. Ut in ynventarisasaasje fan inisjativen docht bliken dat de ynteresse yn de Fryske mienskip foar bioferskaat breed is. De inisjativen binne benammen ôfkomstich fan partikulieren, ferienings/stichtings en gemeenten. Op basis fan in ekologyske analyze fan dy ynventarisasaasje hawwe wy de tema's fêststeld dêr't de ferbetterpunten beneamd wurde kinne. Dy ferbetterpunten wurde yn aksjes omset dy't ûnderdiel wêze sille fan it ferbetterprogramma bioferskaat.

Om it sakjen fan it **tal greidefûgels yn Fryslân** te kearen, hawwe wy, yn 'e mande mei alle by de greidefûgels behelle partijen yn Fryslân, ferienige yn it Oltterterpoerlis, ta wurke nei in Evaluaasje Nota Greidefûgels 2014-2020 en Startnotysje Nota Greidefûgels 2021-2030. Dy wurde yn april 2021 oan jimme oanbean. Yn de Evaluaasje Nota Greidefûgels 2014-2020 wurde alle aksjes en stappen beskreaun dy't ûndernommen binne om in tanimming fan it tal greidefûgels te stimulearjen. Oars as yn it bestjoersakkoart beskreaun is, is ús belied net inkeld op in tanimming fan it tal greidefûgels yn agrarysk natuerbehear rjochte, mar ek yn it hiele lanlik gebiet. Aksjes en stappen dy't nommen binne, binne ûnder oare it Aanvalsplan Grutto, petysje Fryslân Greidefûgellân, bewustwurdingskampanje Grutsk op ús Greidefûgels, ûndersiken predaasjebehear en stienmurd, frijwillige greidefûgel-beskerming troch de Bond van Friese Vogelwachten, jeugdedukaasje op de basisskoallen, jierlikse provinsjale subysdzje foar it wieter meitsjen fan de grûn, ûntwikkeling fertsjinmodellen: De Fryske

tsiis en Weide Weelde suvel en de takende Europeeske subsydzjes foar de LIFE IP All4Biodiversity en LIFE IP GrassbirdHabitats. De útkomsten fan de Evaluaasje, Grutto Aanvalsplan en de petysje Fryslan Greidefûgellân foarmje de basis foar de Startnotysje.

Fia Natuer mei de Mienskip binne stappen set om ta in beslút te kommen oangeande de **meast kânsrike oanpak foar it ynrjochtsjen fan it natuernetwurk yn Fryslân**. Natuer mei de Mienskip is ûnderwilens in jier oan 'e gong, de gearwurkingsorganisaasjes stiet en is mei meardere pilots oan 'e slach. De earste resultaten wurde sichtber. Bygelyks as it giet om it oanlûken fan ekstra fûnsen foar Natuurnetwerk Nederland. De ferwachting is dat oan de ein fan de pilotfaze foar op syn minst 2 miljoen euro yn oanfraach of realisearre is. Ek binne der ynstruminten ûntwikkele dy't daliks tapast wurde yn al rinnende gebietsprosessen en noch útein te setten prosessen, lykas by it Feangreidegebiet.

Foar de doer fan de rintiid fan it bestjoersakkoart is der opkommende oandacht foar **soarten**. Sa hat der yn it ôfrûne jier in soad omtinken west foar de swalkjende wolf dy't yn Fryslân sinjalearre is, de oerlêst dy't troch deimen feroarsake wurdt en net yn it lêste plak de fûgelgryp. Dêrneist wurdt wurke oan in seehûne-akkoart. Dêryn giet yn 2021 it foech fan it Ryk oer nei de provinsjes. It maatskiplik omtinken foar dy soarten makket dat der ek yn kommende jierren bestjoerlik en amtlik omtinken foar wêze sil.

Yn de Omjouwingsfisy 2020 is fêstlein dat wy **de gefolgen foar it lânskip yn al ús (belieds)karren behelje**. Yn de ynhâldlike prinsipen hawwe wy ússels oplein dat wy neist lânskip de kwaliteit fan de omjouwing as ûntwerpbasis nimme by de (belieds)karren dy't wy meitsje. Troch mei dy prinsipen te wurkjen kinne wy by grutte opjeften, projekten en programma's, lykas fan de RES, it Feangreideprogramma en de Nije Ofslútdyk, ûntwerpend ûndersyk en lânskipskennis ynsette. De gefolgen foar it lânskip wurde dêrmei ûnderdiel by de beliedsôfwaging dy't wy meitsje. Yn de omjouwingsfisy is dêrneist útsteld om te ûndersykjen oft in Omjouwingsprogramma Lânskip bydrage kin oan it werkenber hâlden fan de Fryske lânskipstypen. Dêr wurdt no útfiering oan jûn.

Wat de gearwurking oangeande lânskip oanbelanget, hawwe wy de aktiviteiten fan Landschapsbeheer Friesland (LBF) en de Nationale Landschappen (Noardlike Fryske Wâlden en Stichting Mar en Klif) fia provinsjale subsydzjes finansjeel stipe. Dy aktiviteiten slute oan op de provinsjale beliedsdoelen foar it behâld en de ûntwikkeling fan it Fryske lânskip en it maatskiplik draachflak dêrfoar. Dêrneist is der fia it Europeeske Plattelands Ontwikkelings Programma (POP3) mei ynset fan provinsjale kofinansiering Europeeske subsydzje ferliend foar it ophelpen fan lânskipseleminten. Dy projekten wurdt útfierd troch in gearwurkingsferbân fan agraryske kollektiven en Landschapsbeheer Friesland, yn ôfstimming mei it Agrarysk natuer- en lânskipsbehear (Anlb) en de tematske struktuerfisy Grutsk op 'e Romte.

It klimaat feroaret: de seespegel giet omheech, it fersâltjen nimt ta, de simmers wurde drûger en de winters wurde wieter. De provinsje wurket fia de haadtema's Wetterfeilichheid, Genôch Wetter en Skjin Wetter oan klimaatadaptaasje en -mitigaasje en yn it bysûnder oan **ferbettere wetteropfang en konkreet ynrjochte retinsjegebieten**. It doel dêrby is om de risiko's op oerstreaming en wetteroerlêst lyts te hâlden, de ynfloed fan it fersâltjen te beheinen en te soargjen foar genôch swiet wetter foar ûnder oare in duorsume takomstige drinkwetterfoarsjenning. Wy hawwe ynset om alle jierren op syn minst trije projekten te realisearjen dy't soargje foar de opfang en it

fêsthâlden fan wetter. Strikend mei it troch ús te realisearjen resultaat 'mjitbere suksessen te heljen op it mêd fan klimaatadaptaasje' binne yn de ôfrûne jierren op de hegere sângrûnen mei-inoar acht projekten 'om wetter fêst te hâlden' úteinset. Yn 'e mande mei Wetterskip Fryslân wolle wy mei dy praktykproeven ynsjoch krije yn de effektiviteit fan maatregels om wetter op de sângrûnen te konservearjen. By alle dielnimmende agraryske bedriuwen wurdt in bedriuwswetterplan opsteld dat útrint yn in útstel fan maatregels dy't nommen wurde kinne om wetter fêst te hâlden. Dat maatwurk wurket goed, mar wy kinne de grutte oanfraach mei de beskikbere kapasiteit net byhâlde. Wat de wetterberging oanbelanget, dêryn rinne wy efter op ús ambysjes. Wetterskip Fryslân hat sûnt it begjin fan de bestjoersperioade mar 26 bunder wetterberging realisearre útgeande fan de plande 300 bunder oer twa jier. It realisearjen fan wetterberging kostet mear tariedingstiid as pland, sa docht bliken.

Om it resultaat **Potato Valley** te realisearjen, sette wy yn op in ferbreiding nei it tema fersâltjen yn stee fan allinne sâlte tylt. Fersâltjen is de bredere opjefte foar Fryslân en wy binne yn oerlis mei fiif partijen (RUG, WUR, Van Hall Larenstein, Franeker Academie en Potato Valley) om te kommen ta in kennisintrum fersâltjen.

Yn de ôfrûne perioade hawwe wy in Taskforce Feangreide opset. Sûnt febrewaris 2020 is de taskforce yn opdracht fan ús operasjoneel ûnder de namme **Ynspiraasjeteam Takomst Feangreide** (YTF). De útfiering fan it Feangreidebelied is in primêre taak fan ús yn gearwurking mei Wetterskip en de oanbelangjende Feangreidegemeenten. De term Taskforce Feangreide, sa't dy yn it bestjoersakkoart stiet, docht tinken dat dat team in taak yn de útfiering krije soe, mar dat is in taak foar boppeneamde partijen. Om betizing oer dizze term foar te kommen is keazen foar de term: Ynspiraasjeteam Takomst Feangreide. It is in multydisziplinêr team fan ûnôfhinklike saakkundigen dy't op grûn fan in ynspirearjende en reflektearjende rol ús en oare oanbelangjende oerheden helpe by ús taak om it Feangreidebelied effektyf en mei draachflak út te fieren. It YTF spilet har rol yn nauwe gearspraak mei it 'Bestjoerlik Oerlis Feangreide' (BOF). Yn de oanrin nei it ûntwerp-Feangreideprogramma 2021-2030 hawwe it ITF en it BOF geregeld mei-inoar oerlis hân. It YTF hat har ynput yn it 'Ynspiraasjemagazine Feangreide 2050' bondele. Dat produkt is ferline jier, begjin novimber, tagelyk mei it op besjen lizzen fan it ûntwerp-Feangreideprogramma publisearre en yn in webinar taljochte.

Yn oansluting op de yn maaie 2020 fêststelde Nota Grûnbelied binne wy mei in tal aktiviteiten útein set. Sa binne wy begûn om de **ynterne grûnbank**, dy't alle besteande grûnbesittings fan de provinsje omfiemet, stal te jaan. Dêrneist wurket de provinsje by gebietsyntjochting nau gear mei oare partijen út de Mienskip. Wy wolle foar alle gebieten of opjeften noch in better oersjoch fan en ynsjoch yn de beskikbere mooglikheden krije oangeande de grûnen. Dêrmei wolle wy in ferhastiging yn de gebietsprosessen beâvensearje. Foar dy gearwurking jouwe wy ek stal oan de **Fryske Grûnbank** as mienskiplik gearwurkingsferbân, dêr't meardere stikken grûn administratyf yn ynbrocht wurde kinne. Wy binne dwaande de behearsorganisaasje fierder te optimalisearjen en dêrby wurdt ek oan it fuortsterkjen fan it grûnteam wurke. De ramten oangeande de strategyske grûnfoarried hawwe wy fierder útwurke en dat ynstrumint sil ûnderdiel fan de ynterne grûnbank en grûntafel wurde. Mei ús partners binne wy yn petear oer de Fryske Grûnbank en de rol dy't de strategyske grûnfoarried dêrby hawwe kin.

Foar it fêststellen fan it **ambysjenivo foar it Fryske feangreidegebiet** is yn 2019 in MKBA útfierd. Op basis fan dy analyse is in senarioar foar it ambysjenivo makke, dat beskiedend west hat foar de doelen en opjeften dy't yn it ûntwerp Feangreideprogramma 2021-2030 opnommen binne.

Sûnt mids 2019 hat de **stikstofproblematyk** in soad omtinken fan de provinsjale organisaasje frege. It ferbieden fan de PAS-systematyk troch de Ried fan Steat hie grutte ympakt op de fergunningferliening en dêrmei op de bedriuwsfiering en it takomstperspektyf fan in soad bedriuwen yn Fryslân. De regeljouwing dy't dêrop antisipearre late ta grutte ûnrêst en boereprotesten yn oktober 2019. Fan dat stuit ôf is in yntinsive dialooch mei lânbou, natuer, bou en oare oanbelangjende organisaasjes fierd. Yntern is it programma Stikstof opset en yn 'e mande mei Ryk en oare provinsjes is - en wurdt noch hieltyd - nei oplossings foar de ferskate problemen socht. Foar de fergunningferliening is de regeljouwing no foar it grutste part wer operasjoneel, mar foar in soad oare knyp punten, lykas de meldings en natuerferbettering, wurkje wy oan oplossings. Mei it fêststellen fan de stikstofwet yn desimber 2020 is nei it definityf fêststellen yn febrewaris yn de Earste Keamer it wetlik ramt no dúdlik, fia it programma natuer krije wy 10 jier lang middels om oan natuerferbettering te wurkjen. Yn de gebietsrjochte oanpak wurde alle opjeften dêr't it om giet derby behelle.

3.4 | Wat hawwe wy troch de koroana-ûntwikkelingen net of oars dien?

De ynfloed fan de koroanakrisis liket op de ûntwikkelingen fan de resultaten, dy't ûnder Grien Fryslân falle, beheind west te hawwen. Wol hat it organisearjen fan it proses foar it mienskiplike ferbetterprogramma bioferskaat wat opûnthâld oprûn, omdat de behanneling fan de startnotysje yn PS útsteld wurde moast (fan april 2020 nei septimber 2020).

Foar wat Natuer mei de Mienskip oanbelanget hawwe benammen de gebietpilots opûnthâld hân, trochdat der úteinlik gjin gearkomsten yn it gebiet hâlden wurde koene en de gebietsoanpak oanpast is. Wy wurkje no yn lytsere dielgebieten mei lytsere groepen.

By de gebietsproessen yn it gebiet Burgumer Mar en De Leien is de oanpak fanwegen de koroanakrisis ek oanpast en fertrage, mar no wurdt der folop mei grûneigeners praat om ta in plan te kommen foar de realisasje fan it Natuurnetwerk Nederland. It opûnthâld dat oprûn is troch it net trochgean kinnen fan gearkomsten yn ferbân mei de koroanakrisis jildt ek foar de gebietsproessen Alddijp, Alde Feanen, Achtkarspelen-Súd en Beekdelling Lende. De plande oanbestegings fan wurken yn 2020 binne wol trochgien.

3.5 | Wat sille wy noch dwaan?

Neffens de planning is ús stribjen om fan 't maitiid in **ferbetterprogramma bioferskaat** fêstlizze te kinnen, dêr't konkrete ôfspraken yn opnommen wurde om de delgeande line fan it bioferskaat om te bûgen. It ferbetterprogramma bioferskaat is in earste aksje dy't op de provinsjale Omjouwingsfisy folget. Yn de Omjouwingsfisy is it ferbetterjen fan bioferskaat ek as urginte opjefte beneamd. Ferbettering fan bioferskaat wolle wy berikke troch de kwaliteit fan de libbensgebieten te ferbetterjen en troch it fuortsterkjen fan de ferbining tusken bioferskaat en de mienskip. Dêrfoar wolle wy ynsette op it ferbetterjen fan basiskwaliteit en de gearhing fan de libbensgebieten, it fuortsterkjen fan de ferbinings tusken lânbou, ekonomy en natuer. Ek wolle wy troch mear edukaasje ynsette op bewustwurding yn de mienskip.

Yn de rin fan dit jier sille wy jimme mei de Evaluaasje Nota Greidefûgels 2014-2020, it Aanvalsplan Grutto en de petysje Fryslân Greidefûgellân it nije greidefûgelbelied tastjoere. Wy fine it wichtich dat de beskerming fan **greidefûgels** yn in rendabele agraryske bedriuwsfiering past en bydraacht oan de kwaliteiten en de wearde fan it Fryske lânskip. It kombinearjen fan lânbou mei oare funksjes en belangen yn it lanlik gebiet foarmet in grutte opjefte foar de kommende perioade.

Yn de kommende perioade sille wy de pilots fan 'natuer mei de mienskip' dy't foar it ynrjochtsjen fan it natuernetwurk yn Fryslân opset binne, ôfslute en evaluearje. Dy pilots sille yn de twadde helte fan 2021 ôfsletten wurde. Op basis fan de útkomsten sille wy jimme begjin 2022 de **meast kânsrike oanpak foar it ynrjochtsjen fan it natuernetwurk yn Fryslân** presintearje.

Wy sette ús yn de kommende jierren hieltyd wer yn om de gefolgen foar **it lânskip yn ús (belieds)karren te beheljen**. Wy sille it Omjouwingsprogramma Lânskip yn de rin fan dit jier oan jimme presintearje. Ek stelle wy fan 't jier op 'en nij in subsydzjeregeling iepen foar it opknappen fan lânskipseleminten yn it ramt fan de Europeeske POP3-subsydzjeregeling.

De ûntwikkelingen fan it klimaat jouwe oan dat it ferlet om foar drûge perioaden **wetter fêst te hâlden** en yn wiete perioaden foar it opfangen fan pykôffieren **wetter te bergjen** grutter wurdt. Dêrom wurdt it ûnderwerp wetter fêsthâlde/konservearje op de hegere sângrûnen fan Fryslân ien fan de ûnderwerpen fan it Regionaal Wetterprogramma (2022-2027) fan de provinsje Fryslân. Us útstel is om dat foar de kommende jierren mear programmatysk op te pakken. Neffens de planning fan Wetterskip Fryslân wurdt yn de kommende jierren wer mear kapasiteit foar wetterberging realisearre. Dêrmei soe de oprûne efterstân foar in grut part wer fuortwurke wurde. Wetterberging wurdt ek in wichtich ûnderwerp yn it op te stellen Regionaal Wetterprogramma.

It **Ynspiraasjeteam Takomst Feangreide** hat yn har publikaasje twa konkrete oanrekommandaasjes dien om fan optimale mearwearde wêze te kinnen by de útfiering fan it Feangreidebelied. Wy sille fierder oan 'e slach mei de oanrekommandaasje om mei ien of meardere represintative proeven op gebietsnivo útein te setten. De foar 2050 te berikken situaasje wurdt dan yn in lyts gearhingjend dielgebiet yn ien kear, yntegraal en oer de folle breedte trochfierd. Ek it bouwen oan in regionale fiedselstring en de krêft fan de regionale merk pakke wy fierder op. Dêrby wurdt yn in proses yn en mei de regio in syktocht nei in oerkoepeljend ferhaal oangien, mei oanknopingspunten foar lokale ynfolling en in sintraal plak foar it perspektyf fan de takomstbestindige Feangreideboer. It Ynspiraasjeteam wol dêrby ek in bydrage leverje oan in Feangreidebelied dat effektyf en mei draachflak útfierd wurdt.

De **Fryske Grûnbank** sit noch yn de ûntwikkelingsfaze. Mei ús partners hawwe wy in ynventarisasje oer de winsken en bylden oangeande de nije grûnbank hâlden. Dy bylden binne mei de Provinciale Commissie Landelijk Gebied (PCLG) dield. De bylden rinne foar in part útinoar en binne foar in part mei-inoar yn oerienstimming. Oanslutend dêrop is mei de dielnimmers fan de PCLG in wurkgroep foarme om de grûnbank fierder stal te jaan. Dy groep hat no in tal kear byinoar west en riedt in tal saken foar. Nei alle gedachten wurde yn it twadde fearnsjier fan 2021 de kontoeren fan de Fryske Grûnbank mei de PCLG bepraat en fêststeld.

It **Feangreideprogramma** 2021-2030 stelt net allinne opjeften, ambysjes en doelstellingen, mar is ek in útfieringsprogramma dy't konkrete generike en spesifike maatregels foar it Feangreidegebiet sketst. De strukturele feroarings dy't nedich binne, freegje om in yntegrale oanpak en brede gearwurking tusken partijen yn en bûten it gebiet. Wy wolle dêrom yn de kommende tiid trochgean mei de gebietsoanpak dy't wy al folgen. Yn de gebieten folje wy mei-inoar fan ûnderenop yn wat yn dat gebiet kin, wat winsklik is en hokker stipe dêrby nedich is. Dat dogge wy yn 'e mande mei boeren, ûndernimmers, oerheden, natuerorganisaasjes, ynwenners en hûseigeners yn it gebiet.

3.5.1 Stikstofanpak en Programma Natuer

Wy sille fierder útfiering jaan oan ús **stikstofanpak** troch, los fan de yn ús bestjoersakkoart formulearre resultaten, ús fierder yn te setten foar de ambysje om de kwaliteit fan grûn, wetter en lânskip fierder te ferbetterjen. Yn 2035 mei hast trijekwart fan de stikstofgefoelige natuer net mear troch stikstofdelslach skansearre wurde. Dêrfoar moat de stikstofútstjit troch de helte. Der binne dêrby troch it Ryk ek tuskendoelen formulearre: yn 2025 moat 40% fan it stikstofgefoelige Natura2000-areaal ûnder de krityske deposysjewearde lizze, yn 2030 de helte.

It stikstof útfieringsprogramma sil mids 2021 oan jimme foarlein wurde. Dêrby sette wy ús yn om de te hege stikstofdeposysje nivo's yn de N2000 gebieten te ferleegjen en sa noed te stean foar it ophelpen fan de natuer; de problemen mei de fergunnings en meldings op te lossen; romte te meitsjen foar nije ûntwikkelingen en de transysje fan de lânbou nei in mear natuerynklyusyf plattelân te stypjen. Wichtige ynset sil -gebietsrjochte-dien wurde yn de oergongsgebieten om de stikstofgefoelige N2000 gebieten hinne. It programma natuer, dat mei Ryksmiddels yn 2021 útein sette sil, sil dêr de wichtichste drager foar wêze.

In wichtige pylder fan de stikstofanpak is it **Programma Natuer**. Yn 2020 hawwe Ryk en provinsjes yn nauwe gearwurking mei de terrein behearende organisaasjes in Utfieringsprogramma Natuer útwurke. Dêr steane ôfspraken yn oer de ambysje en opjefte, ramten foar de maatregels, monitoaring en rapportaazje en it gearwurkingsmodel. Mei it Programma Natuer stribje wy nei it op oarder bringen fan kondysjes dy't nedich binne foar in lanlik geunstige steat fan ynstânhâlding neffens de Vogel- en Habitatrjochtlíne. Dêr wurdt in gearhingjend pakket fan maatregels foar ynset dat op stikstofreduksje, natuerfuortsterking en ferbettering fan natuer, en mear natuerynklyusive romtlíke ynrjochting rjochte is. Oant en mei 2030 wurdt alle jierren in substansjeel bedrach, oprinnend nei € 300 miljoen, beskikber steld foar natuerferbettering en natuerûntwikkeling, mei de fokus op stikstofgefoelige soarten en habitats.

It Programma Natuer wurdt yn fazen útfierd. Yn de earste faze fan trije jier sille provinsjes, Ryk en maatskiplike partners mei de útfiering fan de earste maatregels útein sette. De provinsje Fryslân kin binnen de stelde kritearia in oanfraach foar middels dwaan binnen in bânbreedte fan 6 – 10%. Dat betsjut dat foar de earste trije jier likernôch 15 miljoen euro yn 't jier, eksklusyf in hegere behearfergoeding (fan 75 nei 84% fergoeding foar natuerbehear), ynset wurde kin foar it ferbetterjen fan de natuer, foar it realisearjen fan ús formulearre ambysje.

3.6 | Konklúzjes

Foar it fierder realisearjen fan it resultaat om it ferlies fan bioferskaat yn Fryslân om te bûgen en kwaliteit fan grûn, wetter en lânskip te ferbetterjen, spilet de fierdere ûntwikkeling fan de stikstofoanpak in grutte rol. Yn de fierdere perioade fan útfiering fan ús bestjoersakkoart sil dêr dan ek in soad prioriteit oan jûn wurde.

Underwilens hawwe wy, om de yn it bestjoersakkoart formulearre resultaten realisearje te kinnen, ek ferskate konkrete aktiviteiten opset. Sa hawwe wy ûnder oare in trajekt oangeande bioferskaat opset. Nei't wy jimme fan 'e maitiid it úteinlike **ferbetterprogramma bioferskaat** foarlizze, kinne wy dan ek it formulearre resultaat om te kommen ta in ferbetterprogramma bioferskaat realisearje.

Om it tal **greidefûgels** yn gebieten mei agrarysk natuerbehear tanimme te litten, folget begjin dit jier in evaluaasje Nota Greidefûgels en de Startnotysje Greidefûgels 2021-2030. Dêrby stribje wy net allinne nei in tanimmen fan greidefûgels yn gebieten mei agrarysk natuerbehear, mar yn it hiele lanlike gebiet. Omdat lykwols net allinne ús ynspannings fan ynfloed wêze kinne op it úteinlike tal greidefûgels yn ús provinsje, is it net wis oft it tal greidefûgels foar de ein fan de bestjoersperioade feitlik tanimme kin.

Yn de rin fan dit jier folget ek in útstel fan ús om ta in beslút oer de meast **kânsrike oanpak foar it ynrjochtsjen fan it Natuernetwurk** yn Fryslân komme te kinnen. Mei de tariedings dêrfan rinne wy op skema en wy ferwachtsje dan ek dat resultaat realisearje te kinnen.

In wichtige stap om te kommen ta realisaasje fan it resultaat om by al ús beliedskarren de gefolgen foar it lânskip te beheljen, is dat wy yn de omjouwingsfisy 2020 fêstlein hawwe dat wy dat ek feitlik dwaan sille. No is it fierder fan belang om by ús beliedskarren yn de praktyk ek feitlik rekken te hâlden mei de gefolgen foar ús Fryske lânskip.

De flugge feroaring fan ús klimaat jout de urginsje oan fan klimaatadaptaasje en -mitigaasje. Oangeande it kommen ta mjitbere suksessen op it mêd fan **klimaatadaptaasje** troch sterk ferbettere **wetteropfang** en it konkreet ynrjochtsjen fan **retinsjegebieten** rinne wy wat efter. Realisearring fan wetterberging kostet yn de praktyk mear tariedingstiid as pland, sa docht bliken. Wy ferwachtsje dan ek dat wy dit resultaat sûnder ekstra ynspanning net hielendal realisearje kinne foar de ein fan dizze bestjoersperioade.

Wy ferwachtsje wol dat **Potato Valley** him, yn 'e mande mei oare partners, ûntwikkelet ta in tagonklik en essinsjeel kennisintrum op it mêd fan sâlte tylt. Wy sette dêrfoar yn op ferbreiding nei it tema fersâltsjen yn stee fan allinne sâlte tylt.

Wy hawwe ynset op it ynstellen fan it **Ynspiraasjeteam Takomst Feangreide** dat troch syn ynspirearjende en reflektearjende rol in bydrage leveret oan it effektyf en mei draachflak útfieren fan it Feangreidebelied.

Alle provinsjale grûnen binne registrearre yn de **ynterne provinsjale grûnbank**. Tagelyk mei it stal jaan oan in ynterne grûntafel, dêr't ôfstimming mei de opjeften oer de ynset (oan- en ferkeap) fan stikken grûn en de strategyske grûnfoarried syn beslach yn kriget, wurkje wy oan in grûnteam dat it bestjoer yntegraal advisearje kin. Dêrneist hat

de ynset fan provinsjale stikken grûn ek in relaasje mei de Fryske Grûnbank yn oprjochting, omdat grûnmobiliteit dêr grif in tema wêze sil.

De stikstof oanpak en it programma natuer binne foar de provinsje foar de kommende perioade opjeften fan grut belang. It giet dêrby om de ynset fan in soad middels yn in gearhingjend pakket fan maatregels.

HAADSTUK 4

Agrarysk Fryslân

Ambysje: De Fryske Lânbou is sûnt lange tiid in ‘fjouwer stjerren’ lânbou. Wy helpe de sektor dêr in fiif stjerren lânbou fan te meitsjen, wêrby’t de fiifde stjoer in griene stjer is

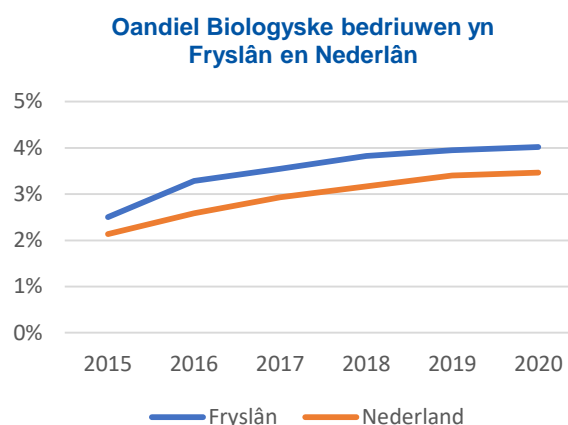
4.1 | De resultaten dêr’t wy foar steane yn ien eachopslach

Resultaten	Fuortgong
18. De mooglikheden foar boeren om it organyske stofgehalte yn de grûn te fergrutsjen binne ferbettere, mooglik fia in systeem mei CO ₂ -sertifikaten	
19. It oandiel biologyske lânbou yn Fryslân is groeid	
20. Dairy Valley groeit fierder nei in ynternasjonaal foaroprinnend kennisknooppunt	
21. Der is in yntegrale, mei belanghawwenden opstelde, lânbou-aginda	

4.2 | Hoe hat Fryslân him ûntwikkele?

- De wurkgelegenheid yn de Fryske agrifoodsektor is yn 2018 mei 3,4% en yn 2019 mei 0,7% groeid. Mei-inoar biedt de sektor oan goed 30.000 minsken yn Fryslân wurk. Nei’t de wurkgelegenheid earst sakke en sûnt 2010 stabilisearre, is dat yn de ôfrûne fjouwer jier nei in lichte groei ombûgd (Wurkgelegenheidsregister, provincie Fryslân).
- Fryslân telt yn 2020 4.204 lânboubedriuwen, 2.525 dêrfan binne melkfeebedriuwen. Yn de ôfrûne fiif jier is it tal lânboubedriuwen mei 1.027 sakke. It tal melkfeebedriuwen is yn dyselde perioade mei 299 sakke (CBS).
- Fryslân hat in oandiel fan 16,1% fan alle Nederlânske melkfeebedriuwen mei-inoar en in oandiel fan 18,8% yn de lanlike melkfeesteapel. Yn de ôfrûne fiif jier is de Fryske melkfeesteapel mei 2,5% groeid. Lanlik wie der yn deselde perioade in krimp fan 1,8% (CBS).
- Yn 2020 bedraacht it oandiel biologyske lânboubedriuwen yn Fryslân 4,0%. Dat is krekt wat mear as it lanlike biologyske oandiel fan 3,5%. It tal biologyske lânboubedriuwen

giet stadich omheech. Yn de ôfrûne fiif jier naam it tal bedriuwen mei 38 ta oant mei-inoar 169 (CBS).

Boarne: CBS

4.3 | Wat hawwe wy oant no ta dien?

Wy hawwe de ambysje yn it bestjoersakkoart, om fan de Fryske lânbousektor in fiif stjerren lânbou te meitsjen, sa útwurke: Fryslân stribbet nei in duorsume, natuerynklusive lânbou yn 2025, dy't grûnôfhinklik en sirkulêr is, bydraacht oan it ferbetterjen fan bioferskaat, maatskiplik draachflak hat én net yn it lêste plak ekonomysk rendearjend is. As dat sa is, dan is der wat ús oanbelanget sprake fan fiifde griene stjer foar de Fryske lânbou.

Om de mooglikheden foar **boeren om it organyske stofgehalte yn de grûn te fergrutsjen** te ferbetterjen, binne wy yn it ramt fan it grûnkonvenant mei in systeem fan CO₂-sertifikaten útein set. Dy ûntwikkeling leit lykwols stil en wy ûndersykje no oft wy mei de stichting Proefbedrijven Noordelijke Akkerbou (SPNA) in oanpak fan de grûn krije kinne fan tûk lângebrûk, om dêr de mooglikheden fan boeren mei te fergrutsjen. Wy stypje as provinsje, ûnder oare fia de regiodeal Súd East Fryslân, ek it kennissyndikaat Bodem dat by de fersprieding fan kennis fan dat punt behelle is.

It tal **biologyske lânboubedriuwen** yn Fryslân giet hieltyd troch omheech. Mei de Feriening Fan Biologyske Boeren Fryslân (FBBF) sjogge wy, op basis fan harren koersdokumint, hoe't en wêr't de provinsje de biologyske lânbou stimulearje of fasilitearje kin. Wy ferliene ûnder oare subsydzje om mear kennis oer biologyske lânbou yn it ûnderwiis kurrikulum fan Van Hall Larenstein op te nimmen.

Wy wolle **Dairy Valley** yn kombinaasje mei de Dairy Campus graach mei belanghawwenden ynternasjonaal op 'e kaart sette. It moat fierder groeie nei in ynternasjonaal foaroprinnend kennisknooppunt. Ferline jier binne wy lykwols mei belanghawwenden ta de konklúzje kommen dat dat noch net slagge is. Yn 2020 hat de provinsje dêrom it inisjatyf nommen om in ûndersyk nei de takomst fan Dairy Valley útfiere te litten. Doel is te ûndersykjen hoe't en as dat sa is, op hokker wize ûnderwiis, bedriuwslibben en oerheid alle trije de win-win situaasjes sjogge en harren dêrtroch ferbûn fiele sille mei Dairy Valley. Dat ûndersyk wurdt yn 'e maitiid fan 2021 ôfsletten. In kertiermakker sil sjen op hokker wize Dairy Valley mear by de regionale

opjeften, dy't de agraryske sektor hat, behelle wurde kin. Sa wurdt ynset om yn 2021 nije enerzjy oan dy netwurkgearwurking mei te jaan en nei mienskiplike doelen ta te wurkjen.

Wy binne as provinsje op it mêd fan biobased lânbou in strategyske gearwurking mei de universiteit Wageningen (WUR) oangien.

Wy fiere de Regiodeal Natuurinclusieve Landbouw Noord Nederland út, wêrby't wy yn 'e mande mei Grinslân, Drinte en it Ryk natuerynklusive lânbou op in gebietsrjochte wize yn Noard-Nederlân útfiere. It mei alle belanghawwenden opstellen fan in yntegrale lânbou-aginda sjogge wy as in wichtige katalysator dy't bydrage sil oan ús ambysjes foar de lânbou. Wy hawwe de startnotysje lânbou yn novimber ferline jier oan jimme foarlein en de lânbou-aginda folget yn it twadde fearnsjier fan dit jier.

4.4 | Wat hawwe wy troch de koroana-ûntwikkelingen net of oars dien?

By de boeren sjogge wy dat de koroanakrisis konkreet ta problemen laat yn de ôfset fan ierappels en produkten út de siertylt, mar benammen ek troch in tanimmen fan psychyske problemen by boeren oangeande harren takomst. Oan 'e oare kant gie de ferkeap fan lokale produkten (streekboer) omheech en hawwe dy ûntwikkelingen partijen ek mei inoar yn petear brocht en groeit it besef dat transysje (systeemferoaring) nedich is.

4.5 | Wat sille wy noch dwaan?

Ek yn de kommende jierren kriget Living Lab wer subsydzje om dêrmei de kennis oer natuerynklusiviteit te ferbinen en foar partijen tagonklik te meitsjen, mei foarbylden út de praktyk.

Wy geane fierder mei de lânboudeals, wêrmei't wy in bydrage leverje oan ûnder oare de Kaderrichtlijn Water (KRW), de oanpak fan de stikstofproblematyk en it programma Bioferskaat.

Wy sille ús dielnimmen oan it Noardlik netwurk Agro Agenda yntinsivearje. Yn dat netwurk is de hiel string fan produsint oant (hast) konsumint fertsjintwurdige en it netwurk rjochtet him op de transysje fan de lânbou. Wy fasilitearje dêr yn fiif eksperimenteargebieten de neikommende aktiviteiten mei:

- 1 De lânbou duorsumer meitsje nei de 5e stjer
- 2 De advysfunksje rjochting de regiodeals
- 3 It opsetten fan de 'melkfee-aginda'

Wy leverje ynbring (ûnder oare mei lobby) foar it nije Europeeske Gemeenschappelijk Landbouwbeleid (GLB). Wy wurkje mei oan it opstellen fan it Nacionaal Strategisch Plan (NSP) op basis wêrfan't de Europeeske middels yn Nederlân ferdield wurde sille. Dêrby wurdt ûnder oare oan pakketten foar fergoedings foar ekosysteemtsjinsten wurke.

Op basis fan it ûndersyk nei Dairy Valley sille wy beoardielje hoe't wy der mei-inoar foar soargje kinne dat Dairy Valley nei it winske ynternasjonaal foaroprinnend

kennisknooppunt groeie sil. De neikommende punten binne krúsjaal:

- 1 Fokus en ûnderskiedend fermogen binne rânebetingsten foar sukses. Wêr fine wy mei-inoar dat wy goed yn binne en hokker mienskiplike 'stip op de hoarizon' wolle wy sette? Yn it beliedsbrief Ekonomy stiet dat wy dêrby ferbining meitsje moatte tusken de sterke Fryske klusters (Wetter, HTSM, Sirkulêr), ûnder oare op it mêd fan digitalisearing en A.I.
- 2 Mearwearde foar de oanbelangjende partijen. Mearwearde kin bygelyks yn jild lizze (fertsjinmodel), yn it ekosysteem en/of yn kennis.
- 3 De rol fan in pear grutte, sterke partijen as lûkers. Neist mooglike Fryske organisaasjes sykje wy ek nei lanlike dragers (op grûn fan it lanlik belang).

Op basis fan de startnotysje stelle wy in lânbou-aginda op dy't wy jimme yn de rin fan dit jier foarlizze wolle. Yn de lânbou-aginda wolle wy ek de ferbining meitsje mei oare provinsjale opjeften. Troch it stypjen fan de lânbou kinne wy dy by steat stelle om mei goede fertsjinmodellen oan dy opjeften by te dragen en dêrmei ek oan de Brede Wolfeart yn Fryslân. Foarbylden binne Feangreide, Bioferskaat, Ekonomy en Natuerferbettering.

Wy wurkje oan in fiifde griene stjer fan de lânbou, troch mear agraryske bedriuwen dy't in biologysk bedriuwssysteem tapasse en/of ekosysteemtsjinsten leverje. Wy sette dêrby yn op de ûntwikkeling fan in Frysk fûns om dy ûntwikkeling gong te jaan en te fasilitearjen.

4.6 | Konklúzjes

Wy kinne ús ambysjes en de byhearrende resultaten allinne mar realisearje yn gearwurking mei in soad partijen en binnen de ramten fan it Europeeske en Ryksbelied. De ûntwikkelingen yn de agrifoodsektor wurde benammen troch Europa en it Ryk regulearre. Der leit ek in wichtige rol by de boeren sels, dy't de karren op harren eigen bedriuw meitsje. De transysje fan de lânbou freget tiid en sil stadichoan ferrinne. Boeren en bedriuwen nimme ynvestearingsbesluten foar 20 oant 30 jier. Geandewei wurkje wy, yn 'e mande mei alle belanghawwenden, nei de winske duorsume en natuerynklusive lânbou. Wichtich dêrby is om boeren in perspektyf foar langere tiid te bieden. Der komme in soad ûntwikkelingen op de lânbou ôf en de ambysjes binne grut. Us ambysje is dan ek allinne te realisearjen troch alle perspectiven te bondeljen en troch de hiele string fan it ekosysteem te ferbinen. De transysje dêr't wy foar steane giet om de oergong fan in sektorale nei in yntegrale oanpak fan de lânbou. Dat sil in kwestje fan de lange azem wêze en net binnen de termyn fan ús bestjoersakkoart realisearre wurde kinne.

De wichtichste ûntwikkeling foar de lânbou is de útspraak fan de Ried fan Steat yn maaie 2019 oer de Programmatische Aanpak Stikstof (PAS) en de stikstofkrisis dy't dêrút folge. Troch de ympasse fan net legalisearre fergunnings sit in grut tal bedriuwen yn ûnwissichheid. Dat set harren bedriuw ûntwikkeling op 't slot. Ek de situaasje dat der noch gjin konkrete doelen steld binne en karren makke binne oangeande de oanpak stikstof, makket dat in part fan de Fryske agraryske bedriuwen yn harren ûntwikkeling stil steane. Fan de kant fan de agraryske sektor komt it fersyk om earst te legalisearjen, dan te 'ferleasen' en earst dan ekstern te saldearjen. Dêrby moat opmurken wurde dat it de bedoeling is dat de romte dy't by it ekstern saldearjen oerbliuwt, de saneamde

snijferliezen, yn it regionale stikstofregistraasjesysteem ûnderbrocht wurdt en dêrnei ynset wurde kin foar de legalisaasje fan de PAS-opjefte of ekonomyske ûntwikkelingen. Foar wat de stikstofopjefte oanbelanget, is de agraryske sektor in grutte knop om oan te draaien. De melkfeehâlderij is karakteristyk foar it byld fan Fryslân en fan ekonomysk belang yn Fryslân. Bedriuwbeëiniging hat dan ek net de foarkar. Opkeapje kost ek in soad jild. Fryslân set as earste yn op it safolle mooglike behâlden fan bedriuwen troch bedriuwferpleatsing, koöperative oplossings yn it gebiet te finen, boarnemaatregels ta te passen of de bedriuwsfiering oan te passen troch it tapassen foar foer- en managementmaatregels. De oergong nei biologyske lânbou en oare foarmen fan it duorsum meitsjen fan de bedriuwsfiering wurde stimulearre.

Op ryksnivo is de ynset dat it nije GLB (op basis fan de útwurking yn it Nationaal Strategisch Plan) bydraacht oan it realisearjen fan it klimaatakkoart. Dat slút oan by de ambysje dy't de Europeeske Kommisje mei de Green deal hat, wêryn't nei 25% biologyske lânbou stribbe wurdt.

Yn de hjoeddeistige faze fan Dairy Valley is de provinsje benammen oanfiterder. Wy sjogge de takomstige rol fan de provinsje net as lûker, mar as partner.

As provinsje hawwe wy in beheinde rol en yn de hiele string fan it ekosysteem kinne wy mei it ôftwingen fan resultaten net genôch berikke. Mar mei de aktiviteiten dy't wy ûndernimme en it mei alle belanghawwenden opstellen fan de lânbou-aginda, kinne wy in wichtige rol besykje te spyljen yn it byinoar bringen fan de hiele string yn de lânbou en de rjochting fan in duorsume en natuerynklusive lânbou.

HAADSTIK 5

Undernimmend Fryslân

Ambysje: Wy wurde de MKB-freonlikste provinsje fan Nederlân en de meast sirkulêre regio fan Europa

5.1 | De resultaten dêr't wy foar steane yn ien eachopslach

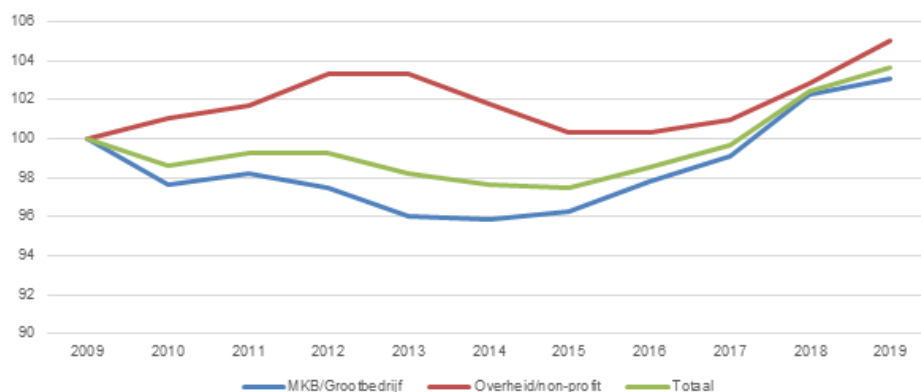
Resultaten	Fuortgong
22. Wy ynvestearje yn sirkulêre ekonomy. Under oare wurdt de besteande voucherregeling foar it MKB útwreide mei de mooglikheid om kennis oer duorsumens- of sirkulariteitsfraachstikken op te heljen	■
23. De Fryske eksport nimt sterker ta as trochsneed yn Nederlân	■
24. Mear jonge húshâldens bliuwe yn Fryslân of komme nei Fryslân ta	■
25. Der komt in nij Frysk Underwiisakkoart mei mbo, hbo en Campus Fryslân	■

5.2 | Hoe hat Fryslân him ûntwikkele?

- De COVID-19 krisis set de ekonomy flink ûnder druk. De ekonomyske groei yn 2019 komt yn Fryslân op 0,7% út, foar 1,7% lanlik*. Foar 2020 en 2021 is de ûnwissichheid grut. Ferwachte wurdt in krimp fan sawat 5% yn 2020 en in groei fan sawat 2% yn 2021 (CPB/CBS).
- Yn 2019 telde Fryslân 52.100 mkb bedriuwen, dêrûnder 35.160 zzp'ers. Neist it mkb telt it Fryske bedriuwslibben 50 bedriuwen mei mear as 250 wurknimmers, saneamde grutbedriuwen. It tal bedriuwen mei persoanel sakket al inkelde jierren in bytsje, wylst it tal selsstannigen omheech giet. Selsstannigen binne yn de provinsje goed foar 14% fan de wurkgelegenheid, lanlik is dat 11% (Wurkgelegenheidsregister, provinsje Fryslân).
- De Bedrijvendynamiek fan de Kamer van Koophandel (KvK) lit sjen dat sûnt it begjin fan de koroanakrisis yn maart 2020 der yn Fryslân oant en mei desimber 2020 sa likernôch 8 % mear bedriuwbeëinigings binne as yn 2019. Lanlik is der sprake fan 18% mear beëinigings. It tal gerjochtlik útsprutsen falliseminten is net heger as yn deselde perioade ferline jier (LISA/CBS).

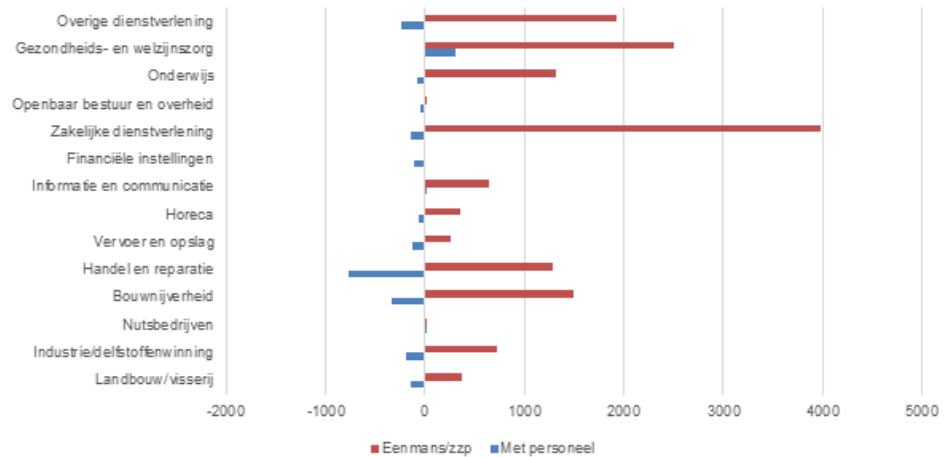
- De wurkleazens yn Fryslân is yn de ôfrûne jierren flink sakke. Yn 2014 wie noch 8% fan de beropsbefolking wurkleas. Foar it útbrekken fan de koroanakrisis wie de wurkleazens mei 3,4% histoarysk leech. Ferwachte wurdt dat de wurkleazens lanlik fan trochsneed 3,4% yn 2019 nei 4,1% yn 2020 giet, om yn 2021 út te kommen op 5,6%. Foar Fryslân soe dat betsjutte dat it tal wurkleazen fan 12 nei 17 tûzen omheech giet. It meast resinte sifer lit in wurkleazens fan 4,1% yn it tredde fearnsjier sjen (CBS).
- Ekonomyske gefolgen fan de koroanakrisis wiene te sjen yn it omheech gean fan it tal WW-útkearings. Yn de moannen nei april 2020 wie de yntream in stik leger, wêrtroch't it tal útkearings net ta- mar krekt wat ôfnaam. Yn desimber is it tal útkearings krekt wer omheech gien. It tal útkearings leit yn desimber 7% heger as foar de krisis, lanlik leit it 19% heger (UWV).
- Fryslân hie mei 302.500 banen net earder safolle wurkgelegenheid as yn 2019. Yn de perioade 2015-2019 groeide de wurkgelegenheid mei 6,3%, goed foar likernôch 18.000 banen. Lanlik groeide de wurkgelegenheid mei 8% noch wat mear (Wurkgelegenheidsregister, provinsje Fryslân).
- It mkb fertsjintwurdiget 61,5% fan de Fryske wurkgelegenheid. It grutbedriuw is goed foar 8,1% fan it tal banen. It tal mkb-banen groeide yn de ôfrûne fiif jier mei 7,1% en it tal banen yn de publike sektor mei 4,7% (Wurkgelegenheidsregister, provinsje Fryslân).
- Tusken 2009 en 2019 is it persintaazje bedriuwen yn Fryslân mei ynternasjonale hannel fan 6,8% nei 8,2% gien. Lanlik is by ien op de tsien bedriuwen sprake fan ynternasjonale hannel. Dútslân is foar Fryske bedriuwen de wichtichste eksportpartner. In fiifde fan de hiele eksport giet nei Dútslân, 11% giet nei België en 6,9% nei it Feriene Keninkryk. Itensguod en libbene bisten binne mei in oandiel fan 38% de wichtichste eksportprodukten, folge troch masinen en materieel foar ferfier (32%) (CBS).

Untwikking wurkgelegenheid profit/non-profit 2009-2019 (yndeks=2009)

Boarne: Provinsje Fryslân, Wurkgelegenheidsregister

Untwikkeling fêstigings 2010-2019

Boarne: Provinsje Fryslân, Wurkgelegenheidsregister

- De ferwachting is dat de Fryske befolking yn de kommende tritich jier sakket oant 607.000 persoanen. Dêr komt boppe-op dat ek de gearstalling drastysk feroaret as gefolch fan fergrizing en ûntgriening. Dat betsjut dat de potinsjele beropsbefolking sakket fan 406.800 (62,5%) nei 335.600 (55%). In absolute fermindering fan 71.000 minsken dy't yn potinsje foar wurk yn te setten binne (sjoch ek figuer yn haadstik Leefber Fryslân). In trend kin wurde dat in effekt fan de koroanakrisis wurdt dat grutte stêden krimpe en de minsken nei it plattelân lûke. Dat kin fuortsterke wurde trochdat út ûndersyk fan de Rabobank bliken docht dat 43% fan alle banen yn Nederlân folslein út hûs wei dien wurde kinne, sûnder dat wurknimmers ea nei kantoar hoege (Bevolkingsprognose 2020, provincie Fryslân).
- In grut part fan de bedriuwen jout oan in omslach meitsje te wollen nei in mear sirkulêr fertsjinmodel. Ut ûndersyk docht bliken dat der sprake is fan in ferskil tusken in positive hâlding oangeande sirkulêr en it feitlik tapassen dêrfan. Yn 2018 paste krekt wat mear as in fiifde fan de Fryske (ûnderfrege) bedriuwen de sirkulêre prinsipen ek echt ta (RUG Campus).

5.3 | Wat hawwe wy oant no ta dien?

De kontekst wêryn't wy as ûndernimmend Fryslân oan de ambysje wurkje om de mkb-freonlikste provinsje fan Nederlân en de meast sirkulêre regio fan Europa te wurden is:

- de Europeeske aginda, dy't foar de kommende jierren dúdlik stal kriget en sterk de klam leit op de transysje nei in sirkulêre ekonomy, digitalisearring en it duorsum ekonomysk ophelpen nei de COVID-19 krisis;
- de Regionale Innovatiestrategie voor Slimme Specialisatie (RIS3) jout oan hoe't wy Noardlik op in ynnovative wize bydrage oan Europa leverje kinne;
- de aginda fan it Ryk is fan ynfloed op ús ekonomysk belied.

Foar it bydragen oan it realisearjen fan ús ambysje om de mkb-freonlikste provinsje fan Nederlân en de meast sirkulêre regio fan Europa te wurden, hawwe wy yn de ôfrûne perioade ûnderskate prikken yn it wurk set.

Sa ynvestearje wy yn **sirkulêre ekonomy** troch **kennisûntwikkeling** en it oanbod fan testfasiliteiten te stimulearjen yn ûnder oare de klusters Watertech, Agrifood, HTSM,

Circulair plastics en Maritiem. Dêrmei wolle wy it besteande mkb stimulearje op it mêd fan sirkulêre ynnovaasje en nije business development. As stypjende maatregel is ûnder oare de voucherregeling foar it mkb útwreide, mei de mooglikheid om kennis op te heljen foar **duorsumens- of sirkulariteitsfraachstikken**. Yn de regeling foar bedriuwûntwikkeling binne oant no ta 158 beskikkings ôfjûn (peildatum 4-9-2020).

Mei help fan Ynbusiness en it ITS hawwe wy it mkb stipe by ynternasjonale merkûntwikkeling en -ferkenning. Troch Fryske ûndernimmers dêr aktyf by te stypjen, wolle wy bydrage oan in **sterk tanimmen fan de Fryske eksport**. Fryslân hat in groeiend tal eksportearjende bedriuwen. Dat is oars as de lanlike trend dy't yn 2018 sakke.

Mei de partijen IPF, EBNN hawwe wy mei gemeenten en mkb wurke oan in oanfiterprojekt foar it **behâld of oanlûken fan talint**, yn it ramt fan de winsk dat mear jonge húshâldens nei Fryslân komme of yn Fryslân bliuwe. Om resultaat binne dy doelstelling helje te kinnen is it krijen fan in grut draachflak fan belang. De gearwurking mei de skoallingsalliânsje Noard hat wol al laat ta mear omtinken foar technyske beroppen yn it Technykpakt. Der lei al in **ûnderwiisakkoart** mei it hbo en de Campus Fryslân. Yn in mienskiplike gearkomste fan it Innovatieplatform Fryslân (IPF) is ûnderwilens ek it mbo oanheakke.

Wy hawwe in soad tiid en enerzjy yn de ûntwikkeling fan de Brede wolfeart monitor stutsen, yn 'e mande mei it CBS en it Fries Sociaal Planbureau (FSP). Yn haadstik 1 fan dizze tuskenbalâns binne wy dêr fierder op yngien.

Wy binne yn 2020 útein set mei de tarieding fan de beliedsnota ekonomy. Yn dy beliedsnota dy't yn jannewaris troch jimme fêststeld is, jouwe wy oan, hoe't wy út de ekonomyske ynfalshoeke wei wurkje oan it fuortsterkjen fan de brede wolfeart. Wy sjogge nammentlik dat Fryslân relatyf leech skoart op ferskate ekonomyske yndikatoaren, mar krekt heech op in tal wolwêzensfaktoaren. It is goed om lanlike en regionale trends ûnderskiede te kinnen, mar wy moatte tefoaren komme dat it as ranglist foar regio's ûnderinoar sjoen wurdt. Yn Fryslân jilde oare wearden en opjeften as bygelyks yn 'e Rânestêd.

Yn de beliedsnota wurkje wy dat út nei ambysjes oangeande brede wolfeart, sirkulariteit, krimp nei kânsen ombûge en it yn 'e mande mei ús belanghawwenden ynvestearjen yn ekonomy. Wy sjogge dêrby ek nei de resultaten út it bestjoersakkoart, mar sjogge dat yn in breder 'ekosysteem'. Foarbyld: De demografyske ûntwikkelingen sjogge der foar Fryslân hiel ûngeunstich út as it giet om jonge húshâldens en dat wolle wy ombûge. Op grûn fan de klassike ekonomyske oanpak is it dêrfoar fan belang om de wurkgelegenheid te stimulearjen. Wy moatte dêrfoar lykwols folle breder sjen nei faktoaren dy't meitsje oft minsken yn Fryslân wenjen (bliuwe) wolle en Fryslân kin him dêryn krekt ûnderskiede, omdat wy heech skoare op bygelyks de 'wolwêzensyndikatoaren'.

5.4 | Wat hawwe wy troch de koroana-ûntwikkeling net of oars dien?

Wy sjogge dat de koroanakrisis ek yn ús provinsje in flinke en akute ekonomyske efterútgong feroarsaket en ús mooglik wol foar langere tiid yn in resesje bringt. De ymplikaasjes binne no noch net bekend en de senario's foar de takomstige ekonomyske ûntwikkelingen rinne fier útinoar. Underwilens hawwe wy, binnen de mooglikheden, fierder wurke oan it werstelmaatregelpakket 'Lok op 1: no en moarn'. Nei it fêststellen yn juny ferline jier is dat pakket no yn útfiering. Dat pakket is ûntstien troch in koart mar yntinsyf proses mei belanghawwenden. Wy sjogge dêrby fierder as de koroanakrisis en mei dat pakket wolle wy yn bydrage leverje foar de middellange termyn, oanslutend op de ambysjes út it bestjoersakkoart Lok op 1. Sûnens, ekonomy en leefberens steane dêrby sintraal. Yn it werstelmaatregelpakket Lok op 1: no en moarn wurde op grûn fan de pylders: Arbeidsmerk, ynnovaasje en fêstigings/leefberensklimaat 11 maatregels presintearre, dy't ynfolling jouwe oan de winsken fan de regio en dêrby safolle mooglik oanfoljend op it lanlike pakket binne.

Foar in takomstbestindich en fearkrêftich Fryslân is it fan belang dat lytse- en middelgrutte ûndernimmings de sirkulêre ekonomy omearmje. Wy sjogge de koroanakrisis dêrby dan ek as kâns om bygelyks mei de Vereniging Circulair Fryslân en de ferskate klusters de doelstellingen út ús beliedsbrieff sirkulêre ekonomy mei mear faasje op te pakken.

Foarbylden fan projekten binnen ûndernimmend Fryslân, dy't troch de koroanakrisis opûnthâld oprinne, binne Wolkom Thús (om jonge húshâldens werom yn Fryslân wolkom ta te roppen) en de ferpleatsing fan bedriuweterreinen. Wy sjogge dat it foarinoar krijen fan de finansiering fan dat soarte projekten troch gemeenten en bedriuwslibben yn de kontekst fan hjoed-de-dei net fan de grûn komt.

5.5 | Wat sille wy noch dwaan?

Wy wurkje op grûn fan ús jierplan fierder oan de sirkulêre ekonomy. Dêrneist sille wy út de klusters wei de kennisûntwikkeling oangeande sirkulêr fergrutsje, ûnder oare troch it oanbod fan testfasiliteiten as Food Application Centre for Technology, Water Application Centre en Nationaal Testcentrum Circulair Plastics. Troch de klusters op grûn fan it subsydzje dat wy oan harren beskikber stelle te fergjen om mear mei-inoar gear te wurkjen wolle wy dat ta stân bringe. Mear gearwurking yn it folsleine 'ekosysteem' sil oer en wer foardiel hawwe.

Fan 't jier sille wy in stimulearringsregeling en de fêstigingsregeling (wer) iepenje, rjochte op it fergrutsjen fan de Fryske eksport. Wy sjogge dêrby hokker ûnderdielen wy yn it ekosysteem ûnderbringe kinne, as dy gjin bydrage mear leverje yn it fergrutsjen fan it tal eksportearjende Fryske bedriuwen.

Foar it projekt Wolkom Thús sjogge wy yn 'e mande mei it IPF hoe't wy de gemeenten wol oanheakje kinne. Foar de bedriuweterreinen ûndersykje wy no lanlik oft der yn it IPO-pakket mei ophelpmaatregels middels beskikber foar komme kinne.

Yn de kommende jierren wolle wy troch gearwurking tusken ûnderwiisinstellingen en it ekosysteem ynsette op projekten oangeande Leven Lang Ontwikkelen (LLO). It troch ús finansiere projekt MKB Skills Booster is dêr út in goedkarde mkb deal wei in earste konkrete ynfolling fan foar it oplossen fan de it net goed opinoar oansluten fan fraach en oanbod op de arbeidsmerk. Ek mei it each op de it ôfnimmen fan de beropsbefolking yn ferskate sektoaren is dat in driuwende opjefte. Yn dat ferbân geane wy ek troch mei de ynset op it projekt Wolkom Thús. Foar it konkreet fierder ûntwikkeljen fan dat resultaat is lykwols gjin budzjet foar Human Capital reservearre. Wy sjogge dat dat wol nedich is om ek yn de kommende jierren de oansluting stypje te kinnen. No't it earste werstelmaatregelpakket No en moarn yn útfiering is, wurkje wy oan in twadde pakket.

5.6 | Konklúzjes

De realisaasje fan ús ambysje en de resultaten út it bestjoersakkoart foar Undernimmend Fryslân lizze op skema, wêrby't wy wol in foarbehâld meitsje op it resultaat oer de jonge húshâldens. Mooglik dat de hjoeddeistige ûntwikkeling dat mear húshâldens fanwegen de koroanakrisis nei Fryslân ferhúzje, dêr op termyn in positive bydrage oan leverje kin. Dat is dochs wol in resultaat foar de lange termyn, mar wy sjogge yn de kontekst fan hjoed-de-dei wol knyp punten om dat fan de grûn te krijen.

In wichtige konklúzje foar it heljen fan ús ambysje om de mkb-freonlikste provinsje fan Nederlân en de meast sirkulêre regio fan Europa te wurden is dat wy dat allinne realisearje kinne út in breder perspektyf as allinne ekonomy. Us rol feroaret dêrtroch ek. Woene wy earder stjoere op saken as it bruto nasjonaal produkt en wurkgelegenheid, no ferlizze wy de fokus nei sirkulariteit en brede wolfeart.

Wy sjogge dat wy as provinsje wichtige bydragen leverje kinne oan de kânsen dy't digitalisearring biedt foar in takomstbestindige, sirkulêre ekonomy en dat wy mei mear ynset op human capital de oansluting tusken ûnderwiis en arbeidsmerk en dêrmei ek de oantreklikens foar bedriuwen en Friezen fergrutsje kinne. Digitalisearring is ek in middel foar in takomstbestindich en fearkrêftich mkb. A.I. soe mei de komst fan in 'European digital innovation hub', mei de oanwêzigens fan it ICD, in ekstra krêft yn Noard-Nederlân wurde kinne. Wy wolle dat as ekstra doelstelling oan it bestjoersakkoart tafoegje, mar dêr binne yn de kommende jierren (noch) gjin middels beskikber foar.

HAADSTIK 6

Leefber Fryslân

Ambysje: Friezen wurdearje it libben yn Fryslân trochinoar mei op syn minst in 8

6.1 | De resultaten dêr't wy foar steane yn ien eachopslach

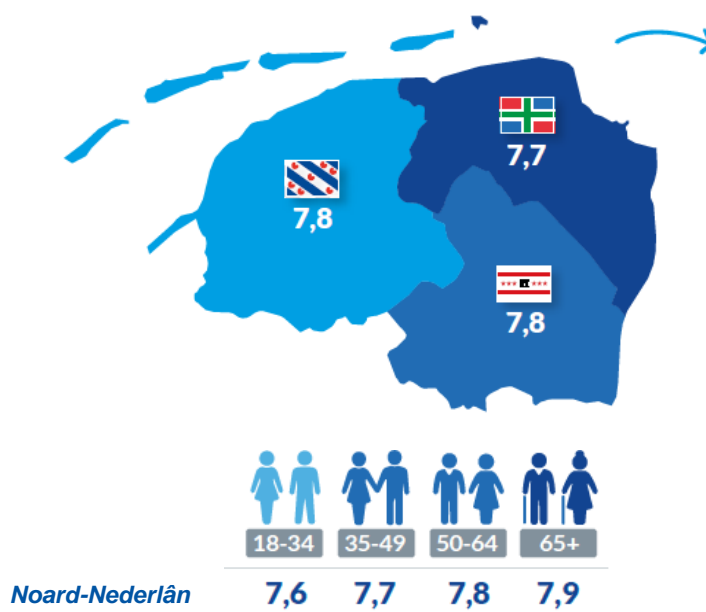
Resultaten	Fuortgong
26. Yn it te fieren belied hâlde wy yntegraal rekken mei de demografyske feroarings wêrby't de Steaten oer de útfiering ynformearre wurde sille	
27. Safolle mooglik doarpen en wiken hawwe in eigen moetingplak	
28. Der wurde op syn minst 750 leefberensprojekten yn Fryslân realisearre mei stipe fan it lepen Mienskipfûns	
29. Der binne suksesfolle foarbylden fan fleksibele (sirkulêre) húsfêsting realisearre	
30. It tal Doarpsûntwikkelingsmaatskippijen yn Fryslân is tanommen	
31. Der binne projekten útfierd dy't de sosjale leefberens yn Fryslân fuortsterke hawwe	
32. Der is dúdlikens oer de betsjutting fan Blue zone foar Fryslân	
33. De rol fan topsport yn Fryslân is struktureel ferankere	
34. Fryslân set him yn foar it ynheljen fan ynternasjonale topsporteveneminten, dêrûnder in ynternasjonale hurdfytswedstriid	

6.2 | Hoe hat Fryslân him ûntwikkele?

- Yn de provinsje Fryslân is de wurdearring foar leefberens, nettsjinsteande de koroanakrisis, yn it ôfrûne jier opnij op in 7,8 útkommen. De ynwenners fan de trije Noardlike provinsjes jouwe trochinoar ûngefear itselde sifer foar leefberens. Yn alle trije

noardlike provinsjes jouwe jongfolwoeksenen trochinoar it leechste sifer foar leefberens. Hoe âlder de ynwenners, hoe heger it sifer wurdt (Frysk Sosjaal Planburo 2021).

Trochsneed sifer foar hoe't leefberens field wurdt

Boarne: Frysk Sosjaal Planburo, 2021

- 85% fan de ynwenners fan Fryslân fynt it oantreklik wenjen yn syn as har doarp of wyk. Mei't der mear ienpersoanshúshâldens binne nimt de fraach nei wenningen ta. Yn 2019 bestie 62,3% fan de wenningfoarried yn ús provinsje út keapwenten. Yn fergelyk mei 2018 is der sprake fan in lichte stiging fan 0,8 prosintpunt (FSP/CBS, wenmonitor 2020).
- Yn 2019 is 90,2% fan de Fryske befolking fan 18 jier of âlder tefreden mei it libben. Wat it jier hjirfoar oangiet is dit in stiging fan 2,4 prosintpunt (2019, CBS).
- Koroana hat yn Nederlân foar ekstra stjerre soarge, mar it effekt fan koroana op it oantal ferstoarnen yn ús provinsje is lyts. Yn 2020 ferstoaren der yn Fryslân mei-inoar 6145 persoanen, trochinoar 123 wyks. Yn 2019 wiene dit trochinoar 120 minsken wyks. GGD Fryslân hat yn 2020 fan 159 ynwenners fan Fryslân fêststeld dat se stoarn binne oan COVID-19. De koroanakrisis soarget op it stuit wol foar minder ynstream fan migranten (Factsheet Fryske befolkingsprognose, Provinsje Fryslân, 2020).
- 72,1% fan de Friezen fan 15 jier en âlder hie yn 2019 trochinoar op syn minst ienkear wyks kontakt mei famylje, freonen of buorlju. Dat is justjes minder yn fergelyk mei 2018 (-0,6 prosintpunt) (CBS).
- Yn 2019 ferrjochte 53% fan de Fryske befolking fan 15 jier of âlder yn de ôfrûne moannen frijwilligerswurk. Yn fergelyk mei 2018 is dit in lichte delgong (-1,2 prosintpunt) (CBS).
- 0,9% fan de Friezen boppe de 15 jier fiede him faak ûnfeilich yn harren buert. 65,4% fan de Friezen fynt dat minsken yn it algemien te betrouwen binne. Yn fergelyk mei 2018 is dit in lichte delgong (-0,2 prosintpunt) (CBS).

6.3 | Wat hawwe wy oant no ta dien?

Om ús ambysje dat Friezen it libben yn Fryslân trochinoar mei op syn minst in 8 wurdearje realisearje te kinnen, binne wy de ôfrûne perioade oan 'e slach gien mei de foar Leefber Fryslân formulearre resultaten út ús bestjoersakkoart.

Sa hâlde wy yntegraal by it te fieren **belied hieltyd mear rekken mei demografyske feroarings**. By it opstellen fan ús sport-, krimp- en wenbelied hawwe wy al rekken hâlden mei mooglike demografyske ûntwikkelingen. Hjirby wurkje wy nau gear mei it Fries Sociaal Planbureau en meitsje wy ûnder oare gebrûk fan de learstoel Bevolkingsdaling en Leefbaarheid.

Demografyske feroarings hawwe gâns ynfloed op de leefberens en Brede Wolfteart, lykas de gearhing yn doarpen, it foarsjenningsnivo en de berikberens dêrfan.

Ut de mienskip wei hawwe wy ûnderskate inisjativen stipe om derfoar te soargjen dat **safolle mooglik doarpen en wiken in eigen moetingssplak** hawwe. It noch beskikbere budzjet foar it finansierjen fan doarpshuzen hawwe wy nei it ôfrinnen fan de doarpshuzeregeling taheakke oan it **lepen Mienskipfûns (IMF)**. Binnen it IMF hawwe wy it mooglik makke om oanfragen foar in moetingssplak te dwaan. In realisearre moetingssplak yn ien fan de 465 Fryske doarpen kin fariearje fan in doarpshûs of in boarterstún. Op sa'n plak kinne ynwenners byinoar komme.

Wilens hawwe wy fia it IMF fan de op syn minst 750 te realisearjen leefberensprojekten sûnt it bestjoersakkoart fêststeld is, sa'n 425 projekten realisearre. Yn Wommels hat de Fûgelwacht mei help fan in IMF-bydrage bygelyks in kreatyf en ynnovatyf bewustwêzensprojekt kreëarre mei as doel ferbining en bewustwêzen mei kultuer, lânskip en natuer. Yn Burdaard is mei tank oan it IMF-projekt in mienskiplike húskeamer opset foar allinnichsteanden dy't ferlet hiene om mei-inoar te iten.

Wat it realisearjen fan **suksefolle foarbylden fan fleksibele (sirkulêre) húsfêsting** oanbelanget, hawwe wy ûndersocht hoe't tydlike húsfêsting bydrage kin oan in tydlike fraach nei wenten, fan ûnder mear arbeidsmigranten, seizoenwurkers en spoedsikers. Wy realisearje sels as provinsje gjin foarmen fan tydlik (sirkulêr) wenjen, mar kinne dy wol stimulearje troch kennis (ûndersyk en foarbylden) en in eventuele finansjele stimulearringsregeling.

Yn de ôfrûne jierren is yn Noardeast Fryslân (ANNO) mei sukses mei in tal saneamde **Doarpsûntwikkelingsmaatskippijen (DOM's)** eksperimintearre. Yn it hjoeddeistige bestjoersakkoart is de wisk opnommen om it tal DOM's yn ús provinsje **tanimme** te litten. Lykas by it IMF it gefal is, leit by in DOM it ynisjatyf om wat te dwaan om leefberens te fergrutsjen by de ynwenners fan Fryslân sels. Yn de ôfrûne perioade binne der op 16 ferskillende plakken yn oparbeidzjen mei belutsenen nije DOM's ûntwikkele. In part fan de takomstige DOM's wurdt ûnder oare yn Súdeast boarge yn de Regiodeal.

Om de **sosjale leefberens** yn Fryslân **fuort te sterkjen** hawwe wy hjirneist ûnderskate lytsskalige projekten útfierd. Hjirfoar hawwe wy yn de ôfrûne maitiid it 'Fûns Lok op Ien' iepensteld. De fokus fan dat fûns, dat troch de stifting Kansfonds foar ús útfierd wurdt, leit net op it winnen fan ynkommen, mar op in bredere oanpak fan wolfteart; it fuortsterkjen fan sûnens en lok troch meidwaan en derby hearre. Sa krigen yn de ôfrûne perioade ûnder oare de Stichting Straatadvocaat en de Stichting Solidair Fryslân in bydrage út it 'Fûns Lok op Ien'.

Ek is mei ús stipe fierder útfiering jûn oan it gearwurkingsprojekt Seker en Sûn. De Academische Werkplaats Publieke Gezondheid Noord-Nederland fan GGD Fryslân, Zorgbelang Fryslân en ZorgpleinNoord antisipearje mei ûnder oare boargers en ûnderwiisinstellings mei dit projekt op de fergrizing en hege soarchfraach yn 2030. Dit projekt wurdt ek stipe troch it Healthy Ageing Network Northern Netherlands (HANNN).

Om **dúdlíkens** te krijen oer de **betsjutting fan Blue zone** foar Fryslân hawwe wy yn de ôfrûne perioade it projekt Bloeisône Fryslân opset. Mei de útkomsten fan dat projekt kinne wy mei ûnderskate foarbylden fan sônes, dêr't doarpen en wiken sels it inisjatyf nimme om har mei-inoar yn te setten foar in sûn leef- en wenfermidden, oantoane oft en hoe't eleminten út de Blue Zone no en yn de takomst betsjutting hawwe kinne foar ús provinsje. Yn oparbeidzjen mei de inisjatyfgroep Blue Zone Fryslân, besteande út ynwenners, ûndernimmers en maatskiplike organisaasjes, hawwe wy Healthy Ageing Network Northern Netherlands (HANNN) de opdracht jûn in ûntwikkelplan foar ús op te stellen. Nei oplevering fan dat plan april ferline jier is HANNN ek úteinset om dat projekt fierder út te fieren. Yn gearwurking mei de Fryske gemeenten binne potinsjele inisjativen yn kaart brocht, dêrûnder bloeisône Bakkefean, Akkrum en Sint Nyk.

Oanslutend op de betsjutting fan Blue Zone hawwe wy mei it opsetten fan de subsydzjeregeling húsdokterspraktyk ûnderskate húsdokters yn ús provinsje stipe by it bouwen of ferbouwen fan in húsdokterspraktyk.

Wy hawwe de **rol fan topsport** yn Fryslân wilens **ferankere** troch de tydlike provinsjale bydrage fan 300.000 euro jiers oan Topsport Noord om te setten nei in strukturele bydrage. Troch dizze middels fan de provinsje struktureel beskikber te meitsjen, soargje wy derfoar dat Topsport Noord wissichheid hat oangeande it begelieden bliuwe kinnen fan talint foar judo, reedriden, turnjen en swimmen. Troch wissichheid is it better mooglik om de topsportynfrastruktuer fierder ek ynternasjonaa út te bouwen. Topsport en topsporteveneminten ynspirearje en kinne in grut gefoel fan ferbûnens yn de Fryske Mienskip jaan. Sawol foar sporters as foar entûsjaste taskôgers. Dêrneist set Topsport Noord talinteprogramma's op foar ûnder oare sile en iishockey. Ofrûne septimber hawwe jimme de startnotysje Sport fêststeld. Neist topsport swy ek Fryske kultuersporten lykas Keatsen, Fierljeppen en Frysk Damjen út de provinsje wei stypjen.

Al yn de begrutting fan 2016 is de ambysje útsprutsen om ús yn te setten foar it binnenheljen fan **in grutte ynternasjonale hurdfytswedstryd nei Fryslân**. Sporteveneminten kinne Fryslân wrâldwiid as bloeisône op de kaart sette. It úteinlik op langere termyn echt binnenhelje kinnen fan de start fan in grutte hurdfytswedstryd is ôfhinklik fan de lobby rjochting de organisaasje fan de Tour de France (A.S.O. yn Parys). Dêrfoar hat healwei 2019 fan de provinsje út mei de organisator fan de Tour de France in petear west dêr't wy ús ynteresse as provinsje yn kenber makke hawwe.

6.4 | Wat hawwe wy troch de koroana-ûntwikkelingen net of oars dien?

Troch de koroanakrisis kaam de leefberens fan Fryslân ûnder druk te stean en krigen wy hjirby mear te krijen mei maatskiplike fraachstikken lykas iensumens ûnder âlderen en jongeren. Ut it werstelpakket 'Lok op 1: no moarn' is dêrom €400.000,- beskikber steld om sportferienings, maatskiplike organisaasjes, oanbieders fan amateurkeunst en doarpshuzen te stypjen. Om dêrneist it sporten en bewegen yn de fakânsjeperioade te

stimulearjen is in voucherregeling fan €50.000,- iepensteld foar sportferienings. Dêrneist binne der út de kampanje Fryslân yn Ferbining wei ûnderskate projekten ûntwikkele om de leefberens yn tiden fan koroanakrisis te fergrutsjen en de Fryske mienskip in hert ûnder de riem te stekken. It ferljochtsjen fan it provinsjehûs yn de moanne desimber en it keunstprojekt "Ik tink oan dy" binne dêr foarbylden fan. Hoewol't de moaiste ideeën om leefberens te ferbetterjen gewoanwei ûntsteane dêr't minsken by-inoar komme, binne der nettsjinsteande in earste dip úteinlik net minder oanfragen foar it IMF dien. Oan it begjin fan de koroanaperioade is oanfoljend binnen it IMF in oar inisjatyf opset om mei lytse leefberensinisjativen oan de slach te gean. Foar 50.000 euro binne yn de krisis sa 100 projekten realisearre, farijend fan it 1,5 meter proof meitsjen fan in omrinwinkel oant it mei-inoar bûten sjongen foar de soarch.

Ek hawwe wy in COVID-regeling opset foar maatskiplike organisaasjes. Mei dy regeling, dêr't 375.000 euro beskikber steld foar is, koene yn de maatskiplike sektor maatregels nommen wurde dy't needsaaklik wiene yn ferbân mei koroana. It beskikbere subsydzjebedrach is fierhinne folslein beskikt. Mei't it trochsneed subsydzjebedrach (€1.011) royaal ûnder it op syn meast mooglike subsydzjebedrach (€1.500) siet, koene wy úteinlik 750 oanfragen, ferdield oer ferskate doelgroepen en regio's, honorearre. Mei dizze regeling koene bygelyks koaren in gruttere romte hiere, sadat se ynearsten noch wol op 1,5 meter repetearjen koene.

Troch de koroanakrisis koene ûnderskate netwurkbyienkomsten foar it Blue Zone projekt net trochgean, dêrûnder in symposium dêr't HANNN it oplevere ûntwikkelplan oan deputearre Hoogland oerhandigje soe. Dochs bea de koroanakrisis krekt ek mooglikheid om mei dit projekt oan te heakjen by in troch Vonketon organisearre digitale gearkomste om útdagings en ynnovaasjes dy't yn de krisis ûntstien binne yn in takomstperspektyf te pleatsen. Hjirby koene wy mei it Blue Zone projekt goed oanheakje by digitale inisjativen om de foar sûnens formulearre Sustainable Development Goals hinne. Ek koene wy út Blue Zone wei oanslute op inisjativen fan de hjirboppe al neamde Kampanje Fryslân yn Ferbining.

In soad stêden binne yn de race om as startplak foar de Tour de France optrede te kinnen. Troch de koroanakrisis hawwe wy as provinsje ynearsten gjin ferfolch jaan kinnen oan it earste petear mei de organisatoaren fan de Tour de France. Boppedat koe úteinlik de start fan de plande Binckbanktour ek net yn Noardeast-Fryslân plakhawwe. Troch sokke ynternasjonale hurdfytswedstriden yn de provinsje te organisearjen soene wy oan de wrâld goed sichtber meitsje kinne dat wy sokke wedstriden goed organisearje kinne.

6.5 | Wat sille wy noch dwaan?

Om der lykwols echt foar te soargjen dat wy by ús takomstige belied standert better **yntegraal rekken hâlde mei demografyske ûntjouwingen**, wolle wy yn de kommende perioade in dúdlik oersjoch meitsje fan it totaal oantal beliedsnotysjes dy't yn ús bestjoersperioade sûnt 2019 nei jimme ferstjoerd binne. Dêrmei wolle wy ynsichtlik meitsje hoe't der yn dy beliedsnotysjes oant no ta wol of net mei demografyske feroarings yntegraal yn ús organisaasje rekken hâlden is.

Yn de kommende perioade geane wy fierder mei útfiering fan it **IMF**. De ferwachting is dat mei it iepenstellen fan it IMF yn de kommende perioade foar de ein fan de bestjoersperioade dat resultaat realisearre wurdt. It IMF is in foarbyld fan in projekt dêr't wy as provinsje in oare as de klassike rol by ferfolje; yn de feroarjende maatskippij wolle wy de regio's dêr sels oer beslute litte. Dat stypje wy mei projektadviseurs, yn de feroarjende maatskippij wolle regio's leaver sels mei help fan projektadviseurs en regionale advyskommisjes kieze wat sy wichtich fine om de leefberens yn de eigen omjouwing te befoarderjen.

Op grûn fan de resultaten út it neamde ûndersyk sille wy yn de Utfieringsaginda Wenjen konkrete aksjes oangeande it stimulearjen fan **fleksibele (sirkulêre) húsfêsting** formulearje. Om lykwols echt bydrage te kinnen oan it útfieren fan suksesfolle foarbylden fan sokke húsfêsting is it fan belang dat der teffens foldwaande finansjele middels beskikber binne foar de realisaasje fan dat resultaat.

Yn de kommende perioade wurkje wy ús kommunikaasjestrategy fierder út om mear doarpen yn hiel Fryslân entûsjast te krijen oer ús **DOM's**. Wy stribje der sa nei yn dizze bestjoersperioade yn alle Fryske regio's noch DOMS's te realisearjen. Begjin 2023 organisearje wy foar jimme en oare belangstellenden in symposium oangeande de DOM-metodyk oer de leefberens yn Fryslân.

Foar fierdere útfiering fan it **Blue Zone** projekt bliuwe wy nau belutsen by dit troch HANNN útfierde projekt. Yn de kommende perioade sil op grûn fan fierdere útkomsten fan dit projekt mei HANNN ek besjoen wurde hoe't wy de betsjutting fan Blue Zone foar ynweners fan Fryslân fierder dúdlik meitsje kinne, en yn De Haach en Brussel ûnder oandacht bringe kinne.

It nije sportbelied foar de kommende fjouwer jier dêr't ek de rol fan **topsport** yn beneamd wurdt, sille wy noch fêstlizze yn in beliedsbrieff sport. Dat beliedsbrieff sille wy jimme yn it twadde fearnsjier fan dit jier foar beslútfoarming noch takomme litte.

It ek echt binnenheljen fan in **ynternasjonaal topsportevenemint** hinget foar in grut part ôf fan lobby en live-kontakten. Wy wolle sadree't dit mooglik is ús kontakten yn Parys fierder opbouwe.

6.6 | Konklúzjes

Ut ûndersyk fan it CBS (2019) en it Frysk Sosjaal Plan Buro (2021) docht bliken dat Friezen tefreden binne oer har leeffermidden. Nettsjinsteande de effekten fan de koroanakrisis hawwe wy yn de ôfrûne perioade ûnderskate stappen sette kind om posityf by te dragen oan it realisearjen fan ús ambysje dat Friezen it libben yn Fryslân trochinoar op syn minst mei in acht wurdearje.

Wilens is it tal DOM's yn Fryslân, dêr't ynweners sels aktyf mei oan de slach gear kinne mei leefberens, tanommen en rinne wy foar op it skema om foar healwei 2023 750 IMF leefberensprojekten te realisearjen. Ek stypje wy lâns de wei fan it IMF inisjativen dy't derfoar soargje dat safolle mooglik doarpen en wiken in eigen moetingssplak hawwe. Om leefberens fierder te ferbetterjen binne wy ek op koers wat it útfieren oanbelanget fan lytse projekten dy't sosjale leefberens yn ús provinsje fuortsterkje. Dêrneist binne wy op wei nei mear dúdlikens oer de betsjutting fan Blue Zone yn Fryslân. Hoewol't wy sels

gjin fleksibele sirkulêre húsfêsting realisearje sille, wolle wy op grûn fan útfierd ûndersyk dêrnei, der mooglik op grûn fan in finansjele regeling wol noed foar stean dat suksesfolle foarbylden fan fleksibele sirkulêre húsfêsting realisearre wurde kinne.

Hoewol't wy op koarte termyn it struktureel meitsjen fan de rol fan topsport troch struktureel provinsjale middels beskikber te stellen al realisearje kind hawwe, hoopje wy ús yn de kommende tiid, as reizgjen wer mooglik is, noch ekstra yn te setten foar it resultaat dat op langere termyn mooglik pas realisearre wurde kinne sil: in start fan de Tour de France yn ús moaie en leefbere provinsje Fryslân.

HAADSTIK 7

Bestimming Fryslân

Ambysje: Fryslân berikber foar alles en elkenien en berikt troch folle mear toeristen, op in manier dy't oan brede wolfeart bydraacht

7.1 | De resultaten dêr't wy foar steane yn ien eachopslach

Resultaten	Fuortgong
35. Der is helderheid oer de bêste oplossing foar de dyk Snits-Ljouwert	■
36. Der binne ôfspraken mei it Ryk oer Skarster Rien en Boalsert	■
37. It ferromjen fan de bocht by Frjentsjer is yn útfiering en der binne ôfspraken mei it Ryk oer de Tjerk Hiddesslûzen	■
38. It ûnderhâldsnivo fan it Van Harinxmakanaal is ferhege nei nivo 7	■
39. Der is begûn mei it ferromjen fan de slûs Koarnwertersân	■
40. It tal deaden en ferwûnen op de Fryske diken sakket	■
41. Der binne op syn minst fjouwer haadftystrûten oer in langere ôfstân realisearre	■
42. It tal zero-emisjebussen giet omheech	■
43. It iepenbier ferfier op it Fryske plattelân is yn de nije konsesje op syn minst lykwaardich oan de hjoeddeistige	■
44. Der binne ôfspraken oer tiidwinst op bestead spoar, wêrby't wy stribje nei op syn minst 30 minuten tiidwinst	■
45. Der binne ôfspraken mei it Ryk oer de ferfanging fan de spoarbrêge troch in akwadukt yn it Van Harinxmakanaal	■
46. Der is in MKBA oer de Lelyline útfierd	■

- 47. De konsesjeferliening foar de sprintertsjinsten tusken Ljouwert – Swol is nei Fryslân desintralisearre ■

- 48. Der binne ôfspraken oer oerdracht fan de konsesjeferliening foar de Waadfearen nei Fryslân ■

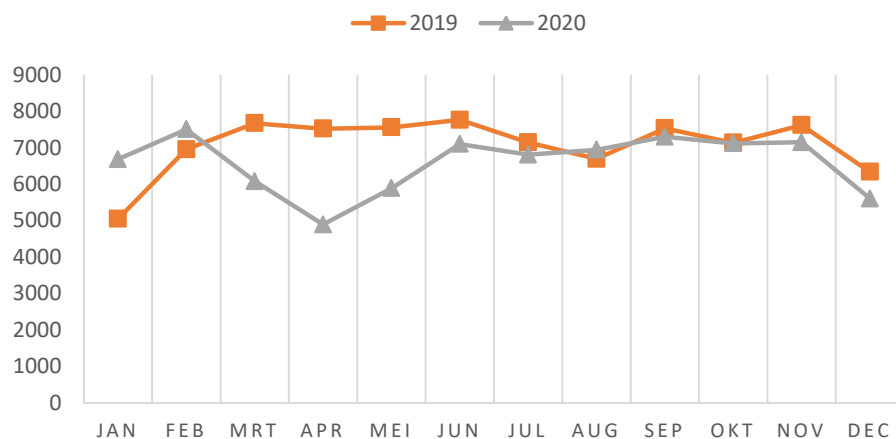
- 49. Wy hâlde geregeld ynnovative tafels, wêrby't eksperts out of the box neitinke oer sosjale en technologyske ynnovaasje yn it iepenbier ferfier ■

- 50. De groei yn de Fryske rekreaasje en toerisme is bybûgd nei 'tûke groei' ■

7.2 | Hoe hat Fryslân him ûntwikkele?

- De koroanakrisis hat laat ta in feroaring yn reisgedrach. Minsken wurkje mear thús en reizgje op oare tiden. Mooglik sil dy ynsette feroaring ek nei de koroanakrisis fierder trochsette mei't minsken, ek as de needsaak ferdwynt, mear as foarhinne thús wurkje.
- Op de provinsjale diken wie it yn 2019 wer drokker as yn 2018; de trochsneed ferkearsyntinsiteit lei yn 2019 op wurkdagen sa'n 2,5% heger as yn 2018. Yn 2020 wie it foaral yn de maitiid in stik rêstiger. Yn ûndersteande figuer is te sjen dat de ferkearsyntinsiteiten yn it neijier wer op it nivo fan 2019 sieten. Wol sjogge wy yn 2020 in bettere sprieding fan it ferkear oer de hiele dei, mei in rêstiger moarnsspits en mear ferkear tusken de spitsen (Provinsje Fryslân).

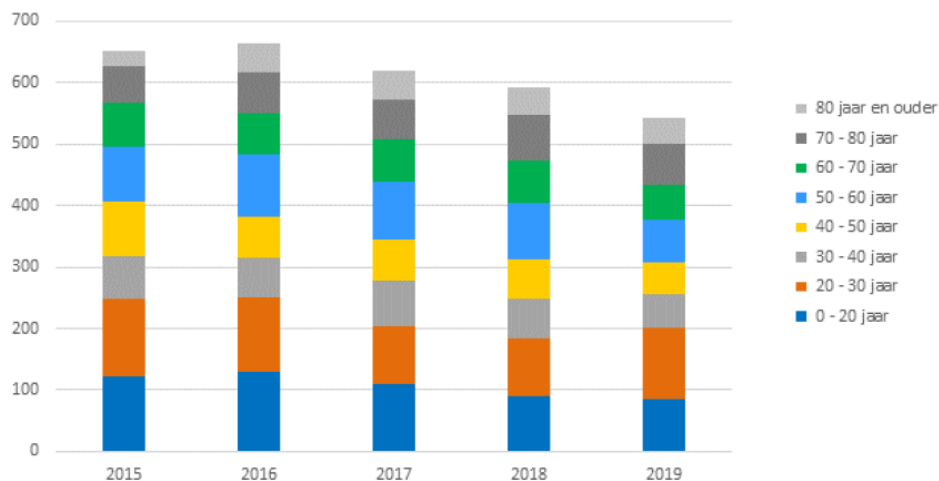
Trochsneed ferkearsyntinsiteit op provinsjale diken op wurkdagen

Boarne: Provinsje Fryslân

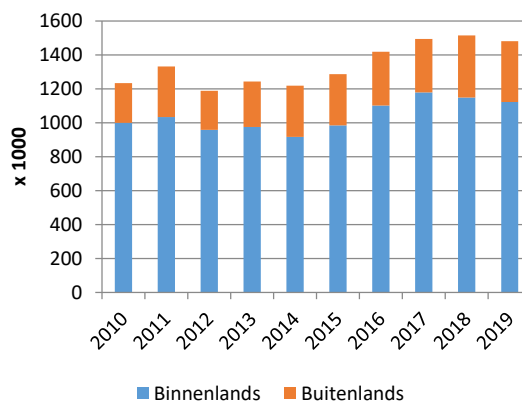
- It OV is foars rekke troch de koroanakrisis. Yn 2019 gie it tal yncheckers yn it Fryske bus- en treinferfier (eksl. NS) noch mei 2,9% omheech nei 16,2 miljoen. Yn 2020 waarden yn totaal net mear as 9,02 miljoen ynstappers teld, 44% minder as yn 2019. (Arriva).
- It tal ferkearsferwûnen lit al in tal jierren in delgeande trend sjen en sakke yn 2019 fierder: fan 593 yn 2018 nei 541 yn 2019, lykas te sjen is yn ûndersteande figuer. Neffens foarriedige sifers set dy trend yn 2020 troch, mei 524 ferkearsferwûnen. De definitive gegevens komme yn de rin fan it foarjier beskikber (VIA).

Tal ferkearsferwûnden yn Fryslân

Boarne: VIA

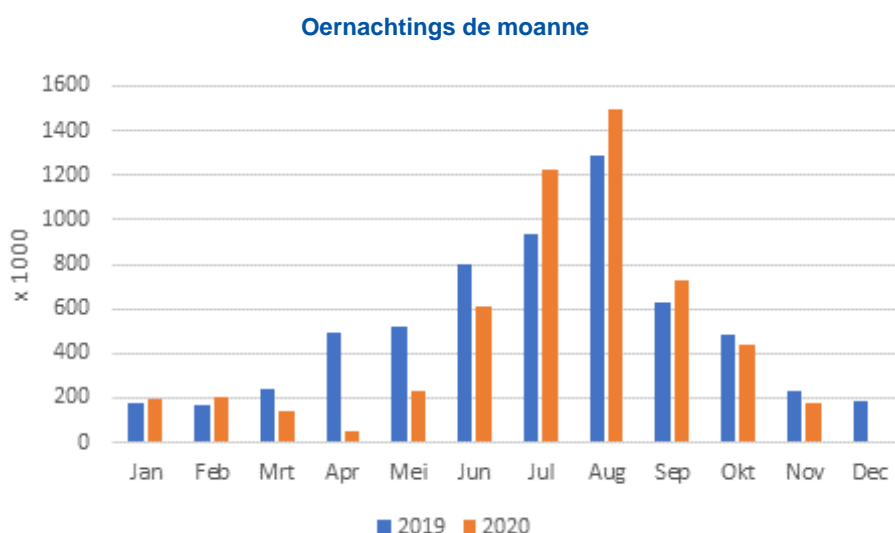
- Yn 2019 kamen neffens it CBS 29 minsken om it libben troch in ferkearsûngefal yn Fryslân. Dêrmei gie it tal deaden yn it ferkear foar it tredde jier op rige omheech. CBS-sifers oer 2020 binne noch net bekend. Wol registrearre de plysje yn 2020 acht ferkearsdeaden mear as yn 2019. It doel fan 0 deaden jiers liket noch fier fuort.
- Yn de twajierlikse kwaliteitsmonitor fytsregio's fan it lanlik fytsplatoarm hie Fryslân yn 2019 krekt as yn 2017 mei 5 stjerren de heechste skoare. Op de kwaliteit fan it rûtenetwurk (knooppunten en lange-ôfstânsrûtes) likegoed as op de kwaliteit fan de rânebetingsten skoart de provinsje better as alle oare provinsjes.
- Yn 2019 hawwe 1,48 miljoen gasten in fakânsje trochbrocht yn Fryslân. Dêrfan kaam 24% út it bûtenlân. Yn fergelyk mei 2018 wie dat in lytse delgong fan 2% (CVO/CBS, bewerking Provinsje Fryslân).

Boarne: CVO/CBS, bewerking Provincie Fryslân

- De koroanakrisis hie yn 2020 grutte gefolgen foar it tal besikers dat nei Fryslân kaam. It tal bûtenlânske besikers wie dan wol folle leger en yn it foarjier lei alles fierhinne stil, mar dat waard foar in part yn de simmermoannen goedmakke. Mei't folle mear Nederlânske besikers dat jier as alternatyf in ynlânske bestimming sochten. Yn july en augustus 2020 hiene der goed 2.700.000 oernachtings plak yn de provinsje Fryslân, hast in heal miljoen mear as yn 2019. It totaal tal oernachtings yn 2020 lei nettsjinsteande dat oant en mei novimber 8% leger as yn 2019. Lanlik wie der sels sprake fan in delgong fan 28%. Dat hat der ek mei te krijen dat de fraach nei

groepsakkomodaasjes en saaklike oernachtings yn de ôfrûne moannen minimaal te bliek wêzen.

Boarne: CBS

7.3 | Wat hawwe wy oant no ta dien?

Om de ambsysje Fryslân better berikber wier te meitsjen, hawwe wy de ôfrûne perioade ûnderskate stappen set.

Sa dogge wy op it stuit ûndersyk nei de bêste oplossing foar de **dyk Snits-Ljouwert** om it besteande trasee feiliger en better te meitsjen. De resultaten dêrfan wurde yn de rin fan dizze bestjoersperioade ferwachte.

Yn 'e mande mei de gemeente Súdwest-Fryslân binne wy in ûndersyk begûn nei in mooglik akwadukt yn de A7 by **Boalsert**. Dêrby sjogge wy nei kosten en ûnderbouwing út in yntegraal byld wei fan de ûntwikkeling en leefberens fan Boalsert. Foar de **Skarster Rien** is de bêste oplossing – in akwadukt – al earder ynsichtlik makke.

Oer it **ferromjen fan de bocht yn Frjentsjer** binne de petearen mei belutsen partijen wer oppakt. Ein 2018 is der al in ûntwerp makke foar it ferromjen fan de bocht. Yn de kommende perioade sil besocht wurde mei partijen oerienstimming te berikken oer de nedige grûnen. Dêrnei kin de planologyske proseduere úteinsette.

Om te kommen ta ôfspraken mei it Ryk oer ferfanging fan de **Tjerk Hiddesslûzen** binne amtlike petearen úteinset. Ek is ferkend hoe't wy de oanpak fan de slûzen pleatse kinne yn in bredere, yntegrale gebiertsrjochte oanpak yn Harns.

Yn april 2020 is it aktualisearre beliedsramt foar it **ûnderhâldsnivo** fan de provinsjale ynfrastuktuer fêststeld. It ûnderhâld fan it **Van Harinxmakanaal** is fêststeld op it winske nivo fan in 7.

Yn de simmer fan 2020 hawwe wy mei it Ryk in bestjoersoerienkomst (BOK) tekene foar it projekt ferromming **slûs KoarnwerTERSân**. It projekt bestiet neist it ferromjen fan de

slûs ek út it ferfangen fan de fekearsbrêgen by Koarnwertersân en it ferromjen fan inkele soalen yn de Iselmar. Om't de finansiering noch net definityf is, wurdt it projekt fasearre útfierd. Earst wurde nije brêgen boud en soalen ferromme (faze 1). Bywannear't de merkbydrage en Waddenfûnssubsydzje definityf binne, kin úteinset wurde mei it ferromjen fan de slûs (faze 2). Wilens binne de tariedende wurksumheden foar alle ûnderdielen úteinset.

In bettere berikberens fan Fryslân bringt ek mear **feilichheid yn it ferkear**. Yn de ôfrûne perioade hawwe wy ús fierder ynset om it tal deadlike **ferkearsslachtoffers en ferwûnen** op Fryske diken te ferminderjen. Om ferkearsfeilich gedrach te stimulearjen is der ynsidinteel 1 miljoen euro foar ferkearsedukaasje beskikber steld. Dêrby leit de klam foaral op de jongere ferkearsdielnimmers. Foar it feiliger meitsjen fan diken en fytspaden is struktureel 1 miljoen euro beskikber steld. Dy maatregels sille opnommen wurde yn it útfieringsprogramma ferkear en ferfier. Ek hat it Ryk út lanlike stimulânsen foar ferkearsfeilichheid wei 5 miljoen euro beskikber steld foar de oanpak fan in tal knyp punten yn de provinsje. Nettsjinsteande alle ynspanningen sjogge wy dat it tal ferkearsûngefallen en dêrmei it tal ferwûnen en deaden ûnfoldwaande ôfnimt. It tal deadlike ferkearsslachtoffers is sels heger wurden. Der wurdt neier ûndersyk ferrjochte om te ûndersykjen hokker oanfoljende maatregels noch mooglik binne.

Om de kwaliteit fan Fryslân as fytsregio noch fierder te ferbetterjen binne yn gearwurking mei gemeenten en it Fytsersbûn beëage **haadfytserûtes oer langere ôfstân** analysearre. Fiif fan dy rûtes binne wilens mei in kosterûzing útwurke. Wy beprate mei gemeenten oft en hoe't dy haadfytserûtes mei mienskiplike finansjele ynset te realisearjen binne. In alternative opsje is dat de provinsje sels iensidich it foartou nimt. Ut de petearen docht nammentlik bliken dat gemeentlike kofinansiering dreech te realisearjen is om't gemeenten op it stuit finansjeel swier ûnder druk steane. Dit kin it beëage resultaat beynfloedzje. Foar no is finansiering fan twa fytserûtes (Drachten-Oerterp en Ljouwert-Hearrenfean) fierhinne klear en dy sille yn de kommende perioade realisearre wurde kinne. Foar beide rûtes is ek 1,8 miljoen euro rysksubsydzje beskikber steld. Dy wurdt fia de provinsje oan de gemeenten oerdroegen.

Oan it begjin fan ús kolleezjeprogram wie yn it ûntwerp Programma fan Easken foar de oanbesteging fan it **iepenbier ferfier** yn Fryslân opnommen dat it resultaat **op syn minst lykweardich** wêze moast oan de hjoeddeistige. Troch de koroanakrisis is der op it stuit lykwols gjin sprake mear fan merkwurking yn de OV-sektor. De plande oanbestegingsproseduere, dêr't dy easken yn meinommen wurde soene, is stilset. Der wurdt no ynset op in oerbrêgingskonsesje. Konkreet giet it om in ûnderhânsk gunde konsesje foar op syn meast twa jier, dêr't de perioade fan ein 2022 oant ein 2024 mei oerbrêge wurde kin. Binnen dizze konsesje wurdt safolle as mooglik ynset op iepenbier ferfier lykweardich oan it hjoeddeistige. Wol sil it ferfier der nei ferwachting oars út komme te sjen, sjoen de wizige reizgerspatroanen as gefolch fan de koroanakrisis. Sa wurdt der bygelyks mear thús wurke. Fan de 240 bussen yn ús provinsje ride der op it stuit 28 **zero-emisje**. Mei it ûndertekenen fan it klimaataakkoart yn 2019 troch it Ryk hawwe wy as provinsje de ambysje útsprutsen dat yn 2030 gjin inkele bus noch CO2 útstjitte mei. By ôfspraken oer in nije konsesje hâlde wy dat doel foar eagen.

Yn ús bestjoersakkoart hawwe wy ûnderskate resultaten opnommen dy't de robústens fan it spoarnetwurk ferbetterje moatte om it reizgjen mei de trein noch oantrekliker te meitsjen. Yn 'e mande mei oare provinsjes hawwe wy sa ynset op **ôfspraken oer reistiidwinst fan op syn minst 30 minuten op fluch spoar tusken it Noarden en de**

Rânestêd. Dêrfoar binne in QuickScan en in potinsje-ûndersyk útfierd. Us ynset is dat wy foar de ein fan dizze bestjoersperiode fierdere ôfspraken mei it Ryk meitsje kinne.

Ek is it de ambysje om mei it Ryk ôfspraken te meitsjen oer **ferfanging fan de spoarbrêge yn it Van Harinxmakanaal troch in akwadukt. Yn it BO-MIRT 2020**, it bestjoerlik oerlis mei it Ryk dêr't ôfspraken makke wurde oer ûndere oare ynfrakstruktuerprojekten, is ôfpraat dat wy mei it Ryk de HRMK-spoarbrêge beskôgje yn gearhing mei ûnder oare de romtlike ûntwikkeling fan Ljouwert, stasjon Werpsterhoeke en de desintralisaasje fan de sprintersjinst Ljouwert-Swol. Wy stribje nei in yntegrale oanpak en finansiering. Yn de rin fan 2021 sil dêr dúdlikens oer komme.

Yn de earste helte fan 2020 is in potinsjeûndersyk útfierd nei flugger iepenbier ferfier tusken it Noarden en de Rânestêd, mei in reistiidwinst fan op syn minst 30 minuten. Ien fan de befiningen is dat de **Lelyline, ien fan de ûndersochte farianten, sels ta 40** minuten reistiidwinst liede kin. It giet der no om ferfolchstappen te setten. Yn it BO-MIRT fan novimber 2020 is mei it Ryk ôfpraat yn 2021 útein te setten mei in ferdjippend ferfolchûndersyk. Dêryn sille de ministearjes IenW en BZK en Noard-Nederlân út in brede opjefte wei de potinsje fan ferhastiging yn gearhing mei de helberens fan in bypassende romtlike ûntwikkeling foar wenjen, wurkjen, rekreëarjen en berikberens fierder yn kaart bringe. Dêrneist wurkje wy, nei oanlieding fan de troch de Twadde Keamer oannommen moasje-Amhaouch, yn 'e mande mei it Ryk, de oare SNN-partners en Flevolân oan in Deltaplan Noard-Nederlân. Dat moat foar 1 maaie by de Twadde Keamer yntsjinne wêze. De Lelyline stiet ek yn de Untwikkelingsaginda Takomstbyld OV 2040 fan it ministearje fan IenW, mar it is noch net helder oft der echt foar dizze nije spoarferbining keazen wurdt. Wy freegje oan it Ryk it Nasjonaal Groeifûns oan te sprekken foar finansiering fan in flugge spoarferbining. By it skriuwen fan dizze tuskenbalâns sjogge wy dat de flugge spoarferbining Rânestêd-Noard-Nederlân c.q. de Lelyline yn njoggen ferkiezingsprogramma's fan lanlike partijen opnommen is foar de kommende ferkiezingen fan de Twadde Keamer. Op al dizze spoaren binne wy út de brede koalysje yn Noard-Nederlân wei yn petear mei it Ryk en oare partners. Us doel is ek dat de Lelyline opnommen wurdt yn it nije Regearakkoart.

Yn gearwurking mei it ministearje fan Ynfrastruktuer en Wettersteat (IenW) en provinsjes is in QuickScan útfierd foar de desintralisaasje fan de konsesjeferliening fan de sprintersjinsten op it spoar Ljouwert-Swol. Dêrnei hat it ministearje in ferdjippingsslach makke. Yn 'e mande mei it ministearje wurdt tawurke nei in beslút oer desintralisaasje yn 2021. Rânebetingsten hjirby binne dat de reizgers derop foarútgeane en wy der finansjeel net op efterútgeane.

Nei de simmer fan 2020 hawwe wy mei it Ryk in plan fan oanpak foltôge om te kommen ta ôfspraken oer **desintralisaasje fan de Waadfearen** nei Fryslân. It stribjen is yn febrewaris 2021 mei it Ryk in yntinsjeferklearring te tekenjen. It beëage resultaat fan de beslútfoarming is dat de provinsje Fryslân op syn lêst yn 2026 ferantwurdlik wurdt foar it ferlienen fan de konsesjes foar de Fryske Waadfearen. Rânebetingsten dêrby binne dat de oerdracht budzjetneutraal ferrint en de reizgers der net op efterútgeane.

Om yn it iepenbier ferfier ta nije produkten en tsjinsten te kommen hawwe wy de ôfrûne jierren geregeld **ynnovative tafels** organisearre dêr't **eksperts out of the box** by neitinke koene oer **sosjale en technologyske ynnovaasje yn it iepenbier ferfier**. Sa beleine wy neijier 2019 in ûnderwiistafel oer de oanbesteging fan it busferfier. It ôfrûne jier krigen dy petearen in ferfolch. Ek organisearren wy yn 'e mande mei de provinsjes

Grinslân en Drinte yn 2019 it earste festival yn Nederlân oer autonoom ferfier oer dyk, wetter, spoar en yn de loft.

Foar rekreaasje en toerisme sette wy yn op 'tûke' groei dy't bydraacht oan alle fasetten fan brede wolfeart. Ien fan de beëage effekten is mear sprieding fan toerisme oer it jier en oer alle regio's fan de provinsje. It doel fan bybûgjen nei tûke groei hat him yn belied en útfiering (útfieringsprogramma Gastfrij Fryslân 2028) fertaald nei trije ambysjes. Yn dizze ambysjes moat toerisme soargje foar in noflik en sûn wen- en leeffermidden, foar takomstbestindige banen en foar fierdere ûntwikkeling en fuortsterking fan kultuer- en natuererfgoed.

It ôfrûne jier is úteinset mei it útfieren fan ûnderskate aksjes om de groei ombûge te kinnen, bygelyks mei it Toerisme Collectief Fryslân en de Toerisme Alliantie Fryslân. Dêrby wurdt mei klam sjoen nei perspektyffolle keppelkânsen, bygelyks sirkulêr Fryslân, útwurking ikoanprojekten, de erfgoeddeal, regiodeals, de lânskipstriënnale en Nationale Parken Nieuwe Stijl. Neamde keppelkânsen stypje de ambysjes op it mêd fan Brede Wolfeart.

Wy besjogge oft oanpassingen yn rekreative farrûtes sinfol en helber binne, dêrûnder de berikberens fan de Tsjûkemaar. Wy drage by oan duorsumer meitsjen fan de wettersport. Ut ús gebiertsrjochte Gastfrijheidsekonomy (GVE)-ynset op de Waadregio wei binne wy behelle by en wurkje wy mei oan it Frysk Programma Waadkust, dêr't toerisme ien fan de tema's yn is en waadkustgemeenten, Wetterskip en provinsje mei-inoar oplûke. Dat bart bygelyks by in projekt as Op Paad lâns it Waad.

7.4 | Wat hawwe wy troch de koroana-ûntwikkelingen net of oars dien?

Lykas safolle bedriuwen ûnderfine ek merkpartijen dy't behelle binne by it projekt Slûs Koarnwertersân de gefolgen fan de koroanakrisis. Net út te sluten is dat dit ynfloed krije kin op de bydrage fan de merkpartijen oan de slûs.

Edukative aktiviteiten op skoallen foar basis- en fuortset ûnderwiis rjochte op ferkearsfeilichheid koene almeast net trochgean.

Om reden fan de koroanakrisis en it effekt dêrfan op it iepenbier ferfier wie it net mooglik om it trajekt yn de rjochting fan in nije konsesje neffens planning ôf te wikkelen. Sjoen de feroarings yn reispatroanen en it feit dat minsken mear thús wurkje is de ferwachting dat it iepenbier ferfier nei de koroanakrisis oars wêze sil as foar de koroanakrisis. Der binne in soad ûnwissichheden. It útstel fan de oanbesteging fan de nije konsesje hâldt ek yn dat wy foarearst noch net ynsette kind hawwe op in grutte tanimming fan it oantal zero-emisje bussen.

Wy ha ôfrûne jier in ynnovaasjetafel ynrjochte om de ynfloed fan de koroanakrisis op it iepenbier ferfier sa breed mooglik te beskôgjen. Koroanamaatregels hawwe de gastfrijheidssektor hurd rekke. Om adekwaat ynspylje te kinnen op dy aktualiteit hawwe wy in soad enerzjy stutsen yn maatregels foar de koarte termyn, sûnder de doelen foar de langere termyn út it each te ferliezen. Foar de koarte termyn hawwe wy in taskforce oprjochte, dy't him foaral rjochte hat op krisis- en werstelmaatregels. Ien fan de útkomsten wie in oardelmeterfûns. Troch de koroanakrisis

binne de omstannichheden feroare, mar foar de langere termyn leit de klam ûnfermindere op ynnovaasje en duorsumens. De ferwachting is dat de belangstelling foar in ferbliuw yn lanlike regio's tanimme sil. Fryslân kin dêrfan profitearje.

7.5 | Wat sille wy noch dwaan?

Yn 2021 wurdt ûndersyk dien nei de bêste oplossing foar de dyk **Snits-Ljouwert**. Dêrby wurdt foaral sjoen nei oplossings op it besteande trasee. Op grûn fan dat ûndersyk sille wy nei ferwachting ein dit jier in foarstel oan jimme foarlizze.

Wy wolle mei it Ryk yn petear gean foar oplossings foar de beweechbere brêgen yn de Skarster Rien en yn de A7 by Boalsert. Yn de Skarster Rien sette wy yn op in akwadukt.

Yn de kommende perioade pakke wy de tarieding fan **it ferromjen fan de bocht yn Frjentsjer** op. Wichtich oandachtspunt is it meitsjen fan ôfspraken mei it bedriuw Levo. It foarnimmen is om yn 2023/2024 útein te setten mei de realisasje fan it ferromjen fan de bocht.

De ôfspraken mei it Ryk oer de **Tjerk Hiddesslûzen** kinne wy nei ferwachting yn de hjoeddeistige bestjoersperioade fierder konkretisearje. Binnen it Programma Harns, in programma fan de gemeente Harns, Wetterskip en provinsje, binne wy oan it ferkennen hoe't der foarmjûn wurde kin oan in brede gebiertsrjochte oanpak. De Tjerk Hiddesslûzen meitsje dêr ûnderdiel fan út. Wy sjogge mei klam ek nei optimaal benuttigjen fan keppelkânsen. De oansteande dykfersterking spilet dêr in wichtige rol yn. As ûnderdiel fan dy oanpak is it ús doel ôfspraken te meitsjen mei Rykswettersteat oer de oerdracht fan de Tjerk Hiddesslûzen fan Ryk nei provinsje.

Yn 'e mande mei de Fryske gemeenten en it Wetterskip sjogge wy nei in logyske ferdieling fan it behear fan alle wâlskanten lâns de farwegen yn ús provinsje. Wy hawwe begjin 2021 in foarkarsfariant foarlein oan Provinsjale Steaten. It foarstel liedt ta in wiziging fan it areaal wâlskanten dat de provinsje beheart. De foarkarsfariant wurdt yn 2021 fierder útwurke yn nauwe gearwurking mei de oanbelangjende gemeenten en de Provinsje Fryslân.

Foar de nije brêgen by Koarnwertersân is it stribjen dy yn 2025 klear te hawwen. De planning is om de ferromme **slûs Koarnwertersân** yn 2026 op te leverjen. Foar echte realisasje fan de slûs sil troch jimme noch in beslút nommen wurde moatte oer it beskikber stellen fan in útfieringskredyt. Earst as bliken docht dat de merkbydrageregeling helber is en de Waadfûnsbydrage definityf is, sil dêrta in útstel nei de Steaten gean.

It tal deadlike slachtoffers yn it ferkear is tanommen. De Stichting Wetenschappelijk Onderzoek Verkeersveiligheid en VIAbv ûndersykje oft en hoe't de provinsje maatregels nimme kin om de **ferkearsfeilichheid** noch fierder te befoarderjen. Wilens geane wy troch mei ynvestearings yn ferbettering fan de provinsjale ynfastruktuer. Der sil sjoen wurde nei de ynset fan de Fryske taal yn nasjonale ferkears(feilichheids)kampanjes yn de provinsje.

Foar it realisearjen fan noch twa **haadfytstrûtes** nimme wy fierdere stappen om ek foar it gemeentlike part finansiering te sykjen.

Yn de gastfrijheidsekonomy wolle wy de **groei yn rekreaasje en toerisme ombûge nei in tûke groei**, neffens de beliedsnota Gastfrij Fryslân 2028. Yn it dêrby hearrende útfieringsprogramma steane sân opjeften sintraal. Wy sille ús ûnder oare rjochtsje op:

- sprieding fan toerisme oer seizoenen en regio's;
- wurkgelegenheid yn de sektor en brede arbeidspartipaasje;
- kwaliteitstoerisme (yn stee fan de fokus op groei yn oantallen);
- it yntegraal útwurkjen fan de opjefte fitale wetterrekreaasje út it perspektyf gastfrijheidsekonomy wei;
- fitalens fan de Fryske ferbliuwsakkomodaasjes;
- deirekreative Fryske netwurken;
- it mei doel ferwurkjen en tapassen toeristyske data.

Wy wolle in metoade fan monitoarjen útwurkje om neigean te kinnen oft der de kommende jierren echt sprake is fan in ombûgen nei **tûke groei**.

7.6 | Konklúzjes

Ofrûne jierren binne der flinke stappen set yn it ferbetterjen fan de berikberens fan en yn Fryslân. Nettsjinsteande de koroanakrisis witte in soad toeristen de provinsje te finen. De ferwachting is dat de belangstelling de kommende jierren tanimme sil. Us stribjen hjirby bliuwt om dizze groei om te bûgen nei tûke groei.

Wy binne der noch net. Der sille noch flinke stappen set wurde moatte om de resultaten út it bestjoersakkoart te heljen. Dêrby is troch de koroanakrisis in oare werklikheid ûntstien dêr't benammen it iepenbier ferfier de effekten fan ûnderfynt. It reisgedrach fan minsken is feroare. Dat hâldt mooglik ek yn dat doelen foar de langere termyn bysteld wurde moatte.

Yn it ferfolch fan dizze bestjoersperioade sille wy ús ynspannen bliuwe om de kwaliteit fan it iepenbier ferfier op oarder te hâlden. Ek sette wy ús oanhâldend yn foar it feiliger meitsjen fan de provinsjale ynfastruktuer en it stimulearjen fan ferkearsfeilich gedrach. Fierder rjochtsje wy ús op ôfspraken mei it Ryk oer slúzen, wegen en konsesjes (waadfearen, sprinters Ljouwert-Swol) en ôfspraken mei gemeenten oer fytspaden.

HAADSTIK 8

Fryslân 2028

Ambysje: yn 2028 hat it kulturele libben yn Fryslân noch hieltyd de enerzjy en it fermogen dy't it yn 'e tiid fan LF2018 hie om Fryslân yn beweging te bringen

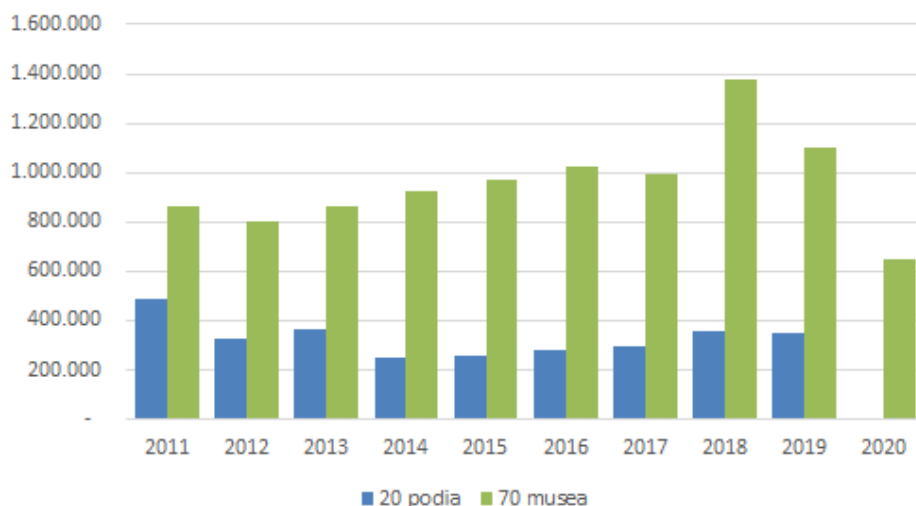
8.1 | De resultaten dêr't wy foar steane yn ien eachopslach

Resultaten	Fuortgong
51. It programma foar LF2028 is mei sterke kulturele produksjes folle dy't mei ús lepen Mienskip ferbûn binne, bydrage oan it kulturele fjild, kultuertoerisme, it fêstigingsklimaat en de leefberens yn Fryslân	■
52. In part fan de kulturele aktiviteiten draacht mjitber by ta positive ekonomyske effekten	■
53. It behâld en behear fan erfgoed kriget in mear solide, strukturele basis	■
54. Der binne op syn minst 125 ryksmonuminten opknapt	■
55. Wy stribje dernei om de ynspeksje foar it Frysk fan it Ryk oer te nimmen	■
56. It gebrûk fan it Frysk troch ynwenners, Fryske organisaasjes en yn de iepenbiere romte is sichtber en mjitber omheech gien	■

8.2 | Hoe hat Fryslân him ûntwikkele?

- De 70 by de Museumfederaasje oansletten musea lutsen yn 2020 as gefolch fan de koroanakrisis oanmerklik minder besikers. Noch net alle sifers binne sammele mar trochinoar lutsen de musea sa'n 40% besikers minder as it jier derfoar. Foarearst wurdt útgien fan in totaal tal besikers fan 650.000 (Museumfederaasje Fryslân).
- It tal besikers oan profesjonele poadiumkeunsten (teäter, dûns, muzyk) is yn 2019 mei 350.000 sawat gelyk bleaun oan it jier dêrfoar (LF2018) (CBS).

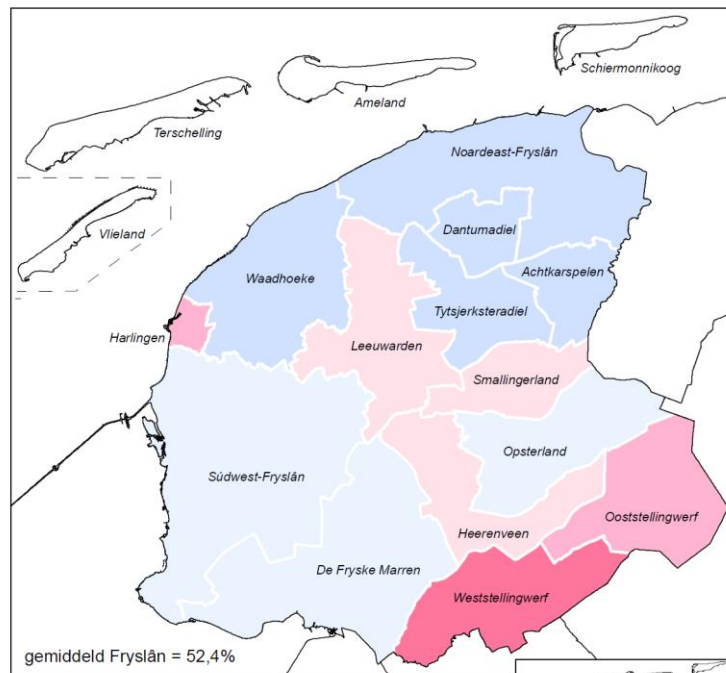
Besikersoantallen poadiums en museums

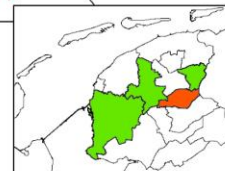
Boarne: CBS

- Fryslân ken in totaal 4369 ryksmonuminten.
- Fan de hast 6900 tsjerken yn Nederlân hawwe der mei-inoar sa'n 1400 in oare bestimming krigen (Trouw 2019). 772 fan dizze 6900 tsjerken steane yn ús provinsje. Fan dy tsjerken wiene der yn 2016 noch 491 yn gebrûk as religieus gebou. De ferwachting is dat der 10 tsjerken jiers troch in tsjerklike Fryske gemeente ôfstjitten wurde (Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed).
- Wat de monumintale pleatsen yn ús provinsje oanbelanget is de ferwachting dat der alle moannen trochinoar 8 boerebedriuwen ophâlde. Dêrfan sil ek in part op monumintale pleatsen buorkje. Yn Fryslân binne der 831 monumintale pleatsen (Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed en Nij Poadium).
- Krekt as yn de eardere mjitmominten yn 2007, 2011 en 2015 kinne wy ek yn 2019 konkludearje dat hast alle ynwenners fan Fryslân de Fryske taal frij aardich oant hiel goed ferstean kinne (93,1%). Mar in lyts part (6,9%) fan de Friezen jout oan de Fryske taal mei muoite of hielendal net ferstean te kinnen. Wat it lêze kinnen fan it Frysk oanbelanget is der – krekt as by it ferstean, sprekken en skriuwen – in ferskil tusken de Fryske gemeenten. Sa kin yn de noardlike Fryske gemeenten tusken de 60 en 70% fan de ynwenners goed of hiel goed Frysk lêze. Yn de gemeente Weststellingwerf (gemeente dêr't de Wet Gebrûk Fryske Taal net fan tapassing is) is dit minder as 30%. Yn fergelyk mei 2015 is der yn gemeente Súdwest Fryslân, Gemeente Ljouwert en Achtkarspelen sprake fan in lichte stiging (Taalatlas 2020, provinsje Fryslân).

Fries lezen per gemeente (%)

Bovenstaande kaart geeft per gemeente het percentage respondenten weer dat naar eigen zeggen de Friese taal goed of heel goed kan lezen.

toe- of afname t.o.v. 2015

Bron: Provincie Fryslân, Taalonderzoek 2019

Boarne: Provinsje Fryslân

- Mei it Taalplan Frysk hawwe wy yn de perioade 2016-2018 yn kaart brocht hoe't it fak Frysk op bassiskoallen en middelbere skoallen jûn wurdt. Elke skoalle hat op grûn fan dy ynventarisasje in profyl krigen. Skoallen dy't in A-profyl krigen hawwe, biede it Frysk op foldwaande nivo oan. Yn it primêr ûnderwiis hat 27% fan de skoallen profyl A takend krigen. Yn it fuortset ûnderwiis lei dit persintaazje op 38% (Provinsje Fryslân).

8.3 | Wat hawwe wy oant no ta dien?

Us ambysje is dat yn 2028 it kulturele libben yn Fryslân noch altyd de enerzjy en it fermogen opwekje kin dy't it yn de tiid fan LF2018 hie om Fryslân yn beweging te krijen.

Op wei nei 2028 hawwe wy foar it **programma foar LF2028** in kertiermakkersteam oprjochte mei meiwurkers fan provinsje, gemeente Ljouwert en stifting LF2018. Ein juny ferline jier hawwe wy jimme ynformearre dat de besteande rjochtspersoan fan de stifting LF2018 omfoarme is ta rjochtspersoanlikheid foar LF2028. Dêrfoar hat de Rie fan

Tafersjoch de statuten oanpast en binne der nije leden fan de Rie fan Tafersjoch socht en beneamd. Fan dizze stifting is foar de jierren 2021-2023 in boekjerynstelling makke. Dat hawwe wy mei ús begrutting yn novimber lêstlyn bekrêftige.

De útfieringsorganisaasje LF2028 operearret ûnôfhinklik oangeande kulturele karren. Ut de provinsje wei binne dêrby wol tema's meijûn lykas: it fuortsterkjen fan de ekonomy, it kultuertoerisme en it Frysk. Us ferwachting is dat wy mei dizze effektive organisaasje yn gearwurking mei kulturele ynstellings yn ús provinsje sterke kulturele programma's yn oanrin nei LF2028 opsette kinne. Begjin fan dit jier presintearret de Stifting LF2028 dêrfoar de plannen fan in earste triënnale: Arcadia. Arcadia is in hûndert dagen duorjende, ynternasjonale keunst- en kultuermanifestaasje.

Wy wolle dat in **part** fan de **kulturele aktiviteiten yn ús provinsje mjitber posityf ekonomysk effekt hawwe**. De kulturele sektor is in ekonomyske sektor mei bestegings, wurkgelegenheid en in positive ynfloed op it fêstigingsklimaat. Yn de beliedsnota Nij Poadium 2021-2024 is kultuertoerisme as ien fan de eksplisite oandachtspunten neamd. Merk Fryslân sil dêr foar ús ek aktyf op ynsette.

Yn de ôfrûne fjouwer jier hawwe wy ús mearjierrige subsydjesystematyk oanpast om ek nijkommers in kâns te jaan op mearjierrige provinsjale finansiering. Dêrmei wolle wy bydrage oan in ynnovatyf en fernijend artistyk klimaat yn Fryslân. Fan dit jier ôf hawwe wy fernijde fjouwerjierrige ôfspraken mei in ferskaat oan kulturele ynstellings.

Om it **behâld en behear fan erfgoed** in **solide, strukturele basis** te jaan, hawwe wy der yn de ôfrûne perioade foar soarge dat bedraggen dy't foarhinne ynsidintiel op ús begrutting opnommen wiene, no struktureel binne. Dêrmei biede wy erfgoedynstellings lykas Stifting Alde Fryske Tsjerke, St. Tsjerkepaad, Stichting Industrieel Erfgoed, Boerderijen Stichting Fryslân, St. Staten en Stinzen, Bond Heemschut mear perspektyf en kinne sy better plannen meitsje foar de langere termyn yn stee fan enerzjy te stekken yn it behâlden fan subsydjes. Oer de te realisearjen doelen dêrby binne op grûn fan de neamde beliedsnota Nij Poadium begjin fan dit jier mearjierrige ôfspraken mei boekjerynstellings makke.

Om derfoar te soargjen dat oan 'e ein fan dizze bestjoersperioade der **op syn minst 125 ryksmonuminten opknapt** binne, hawwe wy ein 2020 in tender iepensteld fia de Subsydze Regeling Monuminten (SUMO). Wy bondelje dêrfoar ús eigen middels mei ryksmiddels sadat der yn it ôfrûne jier mei-inoar 2,5 miljoen euro oan ryks- en provinsjaal jild te ferpartsjen wie. Yn 2020 is sa foldwaande jild beskikber steld om 46 ryksmonuminten restaurearje litte te kinnen.

Net allinnich ús lânskip dêr't ryksmonuminten diel fan útmeitsje, mar ek taal makket ûnderdiel út fan ús Fryske identiteit. Yn dizze ôfrûne perioade hawwe wy ús hurd ynset om ôfspraken út de mei it Ryk oerienkommen Bestjoersôfspraak Fryske Taal en Kultuer (BFTK 2019-2023) fierder út te fieren. Sa stribje wy dernei dat yn 2030 it fak Frysk yn it kurrikulum, mar ek as omgongs- en ynstruksjetaal yn it **ûnderwiis** fanselssprekkend is. Us doel is om dêrby de kwaliteit fan it ûnderwiis yn it Frysk te ferbetterjen.

Wy hawwe yn it ôfrûne jier ûndersocht wat de foar- en neidielen wêze kinne fan it oernimmen fan de rol fan de ûnôfhinklike ûnderwiisynspeksje. Foar it oernimme kinnen fan dy taak is in wetswiziging nedich dêr't op dit stuit yn De Haach gjin draachflak foar is. Ek hawwe wy dizze perioade benuttige om oer it ferbetterjen fan de ûnderwiiskwaliteit

ûnderskate oerlizzen op bestjoerlik en amtlik nivo te fieren mei de ûnderwiisynspeksje likegoed as it ministearje fan OCW en BZK. Dêr hawwe wy ek praat oer ús **stribjen om de ynspeksje foar it Frysk fan it Ryk oer te nimmen**.

Om it gebrûk fan it Frysk troch ynwenners, Fryske organisaasjes en yn de iepenbiere romte sichtber en mjitber tanimme te litten, hawwe wy ûnderskate aksjes yn gong set. Mei de regeling Mei-inoar foar it Frysk bringe wy it Frysk yn omtinken fan de Fryske gemeenten en útfieringsorganisaasjes. Yn 'e mande mei al dy oerheidsorganisaasjes wolle wy soargje dat it Frysk sichtberder wurdt yn de Fryske mienskip. Yn de langetermynagenda fan de provinsje en de Fryske gemeenten hat dat dêrom in prominint plak krigen. Wy sette as provinsje sawol yntern as ekstern yn op it berikken fan mear sichtberens fan it Frysk yn in twatalige provinsje yn 2030.

8.4 | Wat hawwe wy troch de koroana-ûntwikkelingen net of oars dien?

De kulturele sektor is ien fan de swierst troffen sektoaren troch de koroanakrisis. Dat hat net allinnich gefolgen foar de kulturele ynstellings, mar ek foar alle ûndernimmers en selsstannigen dy't learre binne oan de kulturele sektor, lykas technisy, foarmjouwers en leveransiers. De sektor hat tige fluch ynspile op de beheinende maatregels troch ynnovative en eksperimintele (online) eveneminten op te setten. Troch de koroanakrisis binne de besikersoantallen minimaal of is de programmearring alhiel skrast. Ien fan de ûnderdielen fan it ekonomysk rendemint fan de kultuersektor, de bestegings fan de kultuerbesikers, stiet dan ek foars ûnder druk troch de koroanakrisis. It beheinde tal besikers dat mooglik wie troch de koroanamaatregels én it foar in grut part skrasse moatten fan de programmearring fan 2020 hat de bestegings yn de kultuersektor dan ek fansels flink sakje litten. Dat hat mooglik negative effekten op it ekonomysk rendemint fan de kulturele sektor as it om de bestegings fan kultuerbesikers giet. Wol draacht it fuortbestean fan de kulturele sektor yn de provinsje los dêrfan by oan it posityf ekonomyske fêstigingsklimaat.

It konkreet ynfoljen fan it ynhâldlike **programma foar LF2028** is troch de beheinings fan COVID-19 fansels ek beynfloede. By it opsetten fan it programma foar 2022 wurdt bygelyks rekken hâlden mei it feit dat ynternasjonale keunsters mooglik yn 2021 en 2022 noch net nei Fryslân reizgje kinne foar tarieding en útfiering fan projekten. Hoewol't 2022 noch fier fuort liket, moat ek kultuermarketing by it gearstallen fan LF2028 reispakketten fan 't jier noch rekken hâlde mei de mooglik bliuwende ynfloed fan de koroanakrisis.

Wy hawwe begjin 2021 út it werstelpakket 'Lok op 1: no en moarn' in regeling iepene foar lytse kultuerinisjativen, dêr't wy de kultuersektor in stipe mei yn de rêch jaan wolle. Troch de koroanamaatregels hawwe in soad makkers en organisatoaren gjin of net folle wurk. Ek moetingplakken lykas doarpshuzen, poppodia en teäters hawwe folle minder ynkkomsten troch de maatregels. Yn dizze regeling hawwe wy dêrom in keppeling makke: de makker tsjinnet in plan yn én jout oan wêr't hy of sy dat útfiere sil. Dêrmei soargje wy derfoar dat – binnen de dan jildende RIVM-rjochtlinen – yn de rin fan 2021 keunstoanbieders wer oan de slach kinne én ynwenners en besikers fan Fryslân wat aardichs hawwe om nei út te sjen.

Ek koene ûnderskate erfgoedynstellings dy't yn 2020 in jubileumjier hiene, lykas de Stichting Staten en Stinzen, Stifting de Fryske Mole en Stifting Alde Fryske Tsjerken, dat

troch de koroanakrisis net fiere. Wylst stiftingen dit jubileumjier krekt oangripe woene foar ekstra publyksaktiviteiten en it berik en wervjen fan ekstra donateurs (eigen ynkomsten).

De koroanakrisis hat net inkeld negative effekten op kultuerprogramma's. Yn de maitiid binne bygelyks troch LF2028 ek ûnderskate suksesfolle 'koroana-kultuer' programma's fan de grûn kommen. Sa kamen de droneflechten fan 'Fryslân fan Boppen' en de live-stream 'Els blijft thuis' yn de koroana- perioade ta stân. LF2028 hat fan it begjin fan de koroanakrisis ôf al har digitale kanalen mei in grut berik ynset as poadium foar ûnderskate kulturele makers yn de provinsje.

Mei't ferkiezingen fan it Network to Promote Linguistic Diversity (NPLD) troch de koroanakrisis net troch giene, bleau ús deputearre as ferantwurdlike foar de Fryske taal noch in heal jier langer foarsitter fan dat Europeeske netwurk. As foarsitter koene wy as provinsje sa noch langer de Fryske taal yn in ynternasjonale kontekst sichtber posysjonearje. Mei yngong fan 1 desimber II. hawwe de ferkiezingen lang om let wol digitaal harren beslach krige en is de foarsittersrol oernommen troch in bestjoerder út in oare taalregio. Fryslân bliuwt as dielnimmer wol aktyf lid fan dat netwurk.

Troch de koroanakrisis koene wy spitigernôch net los mei it útwikselingsprogramma dat wy yn 'e mande mei fjouwer oare NPLD-regio's opstarte woene. Doel dêrfan is om ús talen by de jongerein út dy regio's ûnder oandacht te bringen. It programma is ûnderdiel fan it European Charter Classroom Activities (ECCA) projekt (www.thisismylanguage.eu). Wol binne wy binnen dit programma fierder gien mei it ûntwikkeljen fan digitaal lesmateriaal om ús talen yn de kontekst fan it Europeeske Hânfêst foar regionale talen of minderheidstalen by jongerein sichtber ûnder de oandacht te bringen.

Ek hawwe wy de koroana- perioade brûke kinnen om it Frysk sichtber te meitsjen. Dat hawwe wy ûnder oare dien troch binnen it projekt Fryslân yn Ferbining in troch in Italiaanske keunstner makke koroana-poster ek nei it Frysk oer te setten. Dy poster mei koroana-maatregels is ûnder oare nei alle trijetalige skoallen yn de provinsje ferstjoerd. Binnen de nasjonale, troch it Ministearje fan VWS ûntwikkele, koroana-app hawwe wy ús ek ynset foar it sichtber meitsjen fan de Fryske taal. Foar it earst is yn in Ryksapp en side ek it Frysk as ien fan de talen meinommen. Dêrfoar waard ôfrûne jier ek op ús fersyk de flyer fan de donor-kampanje fan it ministearje fan VWS yn it Frysk beskikber steld. Dy is ûnder hûsdokters en sikehuzen yn ús provinsje ferspraat.

8.5 | Wat sille wy noch dwaan?

Wy sille fierder gean mei ynfolling te jaan oan it **programma foar LF2028**. Dêrfoar sil de Stifting LF2028 yn dizze bestjoersperioade fan maaie oant en mei july 2022 mei Arcadia de earste triënnale op wei nei 2028 delsette. Mei dy ynternasjonale keunst- en kultuermanifestaasje, fuortbouwend op 2018, rjochtsje wy ús op de wearden fan én útdagings foar de Fryske regio. Yn de kommende perioade set de stifting folop yn op it oanlûken fan fûnsen en sponsoaren.

Us ynset sil yn de kommende tiid benammen wêze om de kulturele sektor libbensfetber en takomstbestindich te hâlden om sa op de langere termyn bliuwend in bydrage leverje te kinnen oan in posityf ekonomysk klimaat.

De rol fan de provinsje feroaret troch de koroanakrisis mear yn in partnerrol. Mei't de sektor duorjend foar nije útdagings stiet, tinkt de provinsje aktyf mei yn oplossings foar de kultuersektor. Ek de gearwurking mei gemeenten ferget troch de koroanakrisis in aktivere rol. Mei it ministearje fan OCW is foar de útwurking fan ûnderskate stipepakketten ek yntinsiver kontakt. Hjiroer hawwe wy jo foar it krystreses noch berjochte.

Om noch mear **ryksmonuminten** opknappe te kinnen, sille wy ek yn de kommende perioade tenders fia de Subsydzje Regeling Monuminten (SUMO) beskikber stelle. Dat giet om ryks- en provinsjaal jild. Oft wy fan 't jier yn Fryslân in kongres organisearje sille, dêr't de skiednis en de kultuer fan de minsken om de Noardsee hinne sintraal stiet, hinget derfan ôf oft dêr ek middels foar beskikber steld wurde.

Om de **leechstân** en fertutearzing fan monumintale en karakteristike **pleatsen en hiem** tefoaren te kommen is yn 2020 wurke oan it wurkplan Takomst Fryske Pleats. Oft it plan yn 2021-2023 ta útfiering komme kin om dy identiteitsdragere foar Fryslân te behâlden en yn te setten foar werbestimming hinget derfan ôf oft dêr ek middels beskikber steld foar wurde.

Om echt de **ynspeksje foar it Frysk fan it Ryk oer te nimmen** is in wetswiziging en dus ek draachflak yn De Haach nedich. Yn dizze faze hâldt it Ryk lykwols fêst oan ôfspraken dy't wy earder makke hawwe yn de BFTK. Dêr stiet yn dat de ûnderwiisynspeksje út syn eigen rol wei en op stimulearjende wize omtinken jaan sil oan de kwaliteit fan it Frysk yn it ûnderwiis. It advysorgaan foar de Fryske taal DINGtiid hat op fersyk fan de provinsje in advys opsteld oangeande de rol en it plak fan de ynspeksje fan it ûnderwiis.

Ta it fergrutsjen fan it gebrûk en de **sichtberens fan it Frysk** sille wy yn de kommende perioade ûnder oare in Kampanje Frysk yn de provinsje útfiere. Wy sille dêrby sels ek hieltyd mear kommunikaasje út de provinsjale organisaasjes wei twatalich of yn it Frysk dwaan. Ek wolle wy fierder yn oerlis mei it Ryk om de mooglikheden nei te gean om it Frysk by foar ús provinsje relevante meartalige Rykskampanjes ek in mear fanselssprekkend plak te jaan. Dêrby sille wy by de besite dy't it Committee of Experts út de Rie fan Europa wei yn de rin fan dit jier oan Fryslân bringe sil ek omtinken freegje foar it algemien belang fan mear sichtberens fan de Fryske taal, neist it belang fan it ferbetterjen fan kwaliteit fan it ûnderwiis.

8.6 | Konklúzjes

It resultaat om in **programma foar LF2028** del te setten mei sterke kulturele produksjes kin foar in grut part noch altyd realisearre wurde, hoewol't it mooglik troch koroana-ûntwikkelingen 'oars' wêze sil as yn earste ynstânsje ús ynset wie. Oars yn de sin fan minder ynternasjonaal rjochte en mooglik mei oare partijen, mar noch altyd mei sterke kulturele produksjes folle, dy't ferbûn binne mei ús lepen Mienskip en bydrage oan it Fryske kulturele fjild en de leefberens yn Fryslân.

Hoewol't ús ynset ek dêrby bliuwt dat **in part fan de kulturele aktiviteiten** mijtber bydrage oan positive **ekonomyske effekten**, sil dat mei troch de beheiningen op besikersoantallen en de beheinde programmearring, him mear fokusje op de yntrinsike ekonomyske eleminten fan kultuer, lykas de hichte fan de bestegings troch de

ynwenners en de kultuertoeristen. Ofhinklik fan de defynysje fan ekonomysk rendemint kin dit resultaat dan ek noch foar in part realisearre wurde.

Troch bedraggen foar ûnderskate erfgoedinstellings struktureel op ús begrutting op te nimmen, hawwe wy derfoar soarge dat it **behâld en behear fan erfgoed** in mear solide, strukturele basis krigen hat. Ek hawwe wy der yn de ôfrûne perioade foar soarge dat troch it iepenstellen fan in tender fia de Subsydzje Regeling Monuminten (SOM) 46 Ryksmonuminten restaurearre wurde kinne. Foar de ein fan ús bestjoersperioade sille wy der sa foar soarge hawwe dat úteinlik op syn minst 125 ryksmonuminten opknapt binne. Mocht der belang hechte wurde oan it organisearjen fan in kongres dêr't de skiednis en kultuer fan de minsken om de Noardsee hinne by sintraal stiet, dan sille dêr noch finansjele middels beskikber foar steld wurde moatte. Ek realisaasje fan it plan om leechstân en fertutearzing fan monumintale en karakteristike pleatsen en hiem tefoaren te kommen hinget derfan ôf oft dêr finansjele middels beskikber foar steld wurde.

Wat it oernimmen fan de ynspeksje foar it Frysk fan it Ryk oanbelanget, kin foar no konkludearre wurde dat realisaasje fan dat úteinlike doel noch hiel fier fuort leit. Wol hawwe wy yn de ôfrûne perioade hurd ynset op it dêrmei úteinlik te realisearjen doel, it ferbetterjen fan de kwaliteit fan it ûnderwiis. Ek om it Frysk yn ús provinsje sichtber tanimme te litten hawwe wy as provinsje prikken yn it wurk steld. As provinsje wolle wy ús yntern likegoed as ekstern oanhâldend ynsette foar it berikken fan mear sichtberens fan it Frysk yn in twatalige provinsje yn 2030. Op wei nei 2028 as it kulturele libben yn ús provinsje nettsjinsteande de ûntwikkelingen fan de koroanakrisis noch altyd de enerzjy en it fermogen hat dat it yn de tiid fan LF2018 hie om Fryslân yn beweging te bringen.

HOOFDSTUK 9

Gearwurkjend en Betelber Fryslân

Ambysje:

1. Gearwurking is de noarm wurden tusken Fryske oerheden ûnderling en tusken oerheden en de Fryske mienskip
2. Wy hawwe mear sicht op it nut fan alle euro's dy't wy besteegje en mear gelegenheid dy euro's dêrhinne te stjoeren dêr't se it measte nut haww

9.1 | De resultaten dêr't wy foar steane yn ien eachopslach

Resultaten	Fuortgong
Gearwurkjend Fryslân	
57. Inisjatyfnimmers wurde op lykwaardige wize neffens in transparant proses wolkom hjitten by de provinsjale organisaasje	
58. Wy oerlizze mei gemeenten en Wetterskip oer oft en as dat sa is, hoe't de Streekagenda's trochgeane. As sy posityf binne, meitsje wy mei-inoar in startnotysje	
59. Wy helje op syn minst 130 miljoen oan Europeeske middels binnen dy't oan de brede wolfeart fan Fryslân bydrage	
60. Der binne meardere suksesfolle foarbylden fan shared services en diel wurkjouwerskip tusken de Fryske oerheden	
Betelber Fryslân	
61. De automatyske ynflaasjekorreksje op de opsinten wurdt 4 jier bûten wurking steld	

9.2 | Hoe hat Fryslân him ûntwikkele?

Gearwurking hat yn de ôfrûne jierren mear fokus krigen. Under de Omjouwingswet wolle wy yn it fysike domein mei oare oare oerheden gearwurkje as ien oerheid. Foar ynspraak út de

omjouwing wei en partisipaasje fan dy omjouwing wurdt in partisipaasjeferoarding makke. Inisjativen út de maatskippij hawwe baat by in yntegraal wurkjende oerheid. Wy wurkje deroan om inoar as oerheden mear op te sykjen om safolle mooglik ta in mienskiplike oanpak te kommen.

As wy sjogge nei de regionale gearwurking mei gemeenten wol de regio Noardwest de gearwurking opnij ikerje, de regio Noardeast is dwaande mei de organisaasje fan ANNO3 en parallel de ferhastigingsaginda (útfiering Regiodeal), de regio Súdeast hat ek in Regiodeal sletten mei it Ryk en brûkt dit as rydark foar de fierdere gearwurking, de regio Súdwest wurket oan in ambysjedokumint en opjefteplan. Yn regio De Wadden binne se har oan it oriïntearjen oft it programma Waadeilannen in krúsbewoaring oangean kin mei de besteande bestjoerlike gearwurking. De prosessen om de Omjouwingsfyzje om te setten yn programma's en de Fryske Oanpak hawwe mienskiplike aspekten mei regionale gearwurking.

It nije Europeeske Mienskiplik Lânboubeleid (GLB) foar de nije EU-begruttingsperiode krijt foarm. Foar it nije GLB is der sprake fan in alhiel nije ferdielkaai. Dêroer folget takom jier it amtlik en bestjoerlik ûnderhanneljen. By de úteinlike útwurking fan it programma en in folgjende update kin konkreter oanjûn wurde hokker bedraggen der krekt alle jierren foar alle tema's nei Fryslân komme. Nei it akkoart fan de Europeeske Ried fan Steatsshaden en regearingslieders op 21 july 2020 oer it Mearjierrich Finansjeel Ramt (MFK) 2021-2027 en it Europeeske Krisis- en Werstelpakket (NextGenerationEU) binne de ûnderhannelings fierd tusken de Europeeske Ried, it Europeesk Parlemint en de Europeeske Kommisje. Dy hawwe op 10 desimber 2020 laat ta definitive oerienstimming oer it MFK (sawat € 1,074 mld.) en NGEU (€ 750 mld. oan subsydzjes en lieningen). Troch it akkoart is ek bekend hoefolle't de lidsteaten ûntfange sille yn it ramt fan bygelyks EFRO. Dêrneist is der sicht op de budzjetten foar Interreg en foar tematyske fûnsen as Horizon Europe, Creative Europe en Erasmus+, dêr't gjin nasjonale budzjetten foar besteane, mar dêr't út alle lidsteaten en regio's wei ôfsûnderlike projekten foar yntsjinne wurde kinne dy't ynternasjonaal mei-inoar konkurrearje.

Parallel oan de diskusje yn Brussel is ek binnen Nederlân in foarse diskusje fierd oer de ferdieling fan Europeeske middels. In yntinsive Noard-Nederlânske lobby dêrfoar is yn it bestjoerlik oerlis tusken de steatssekretaris fan EZK en de lânsdielen op 25 novimber 2020 kroand mei in bedrach fan € 108 mln. foar EFRO en € 330 mln. út it Just Transition Fund (opfang sosjaalekonomyske gefolgen CO2-reduksje, benammen yn Grinslân). Dêrneist komt der yn it ramt fan NGEU (dielbudzjet ReactEU) yn 2021 in bedrach fan € 45 mln. nei Noard-Nederlân dat feitliken in taheakking is oan it EFRO-budzjet. Yn totaal kin Nederlân as lidsteat út NGEU in bedrach fan € 5,3 mld. temjitte sjen. Dêr moatte plannen foar yntsjinne wurde dy't ek mooglikheden biede foar Noard-Nederlân en Fryslân. Koartsein: der is gâns Europeesk jild beskikber, mar it fersulverjen fan dy mooglikheden – en dus ek it realisearjen fan de ambysje fan € 130 mln. foar Fryslân – hinget ôf fan de kwaliteit fan ús plannen en projekten.

Jimme hawwe it taryf foar de opsinten foar 2020 en 2021 fêststeld op 87 punten. Dat is fêstlein yn de feroarding heffing opsinten en ek sa troch de Belestingsjinst (foar ús de útfieringsorganisaasje) útfierd. Yn 2020 stiene wy mei in 6e plak yn de middenmoat fan de provinsjes wat it opsintetaryf oanbelanget. Ek yn 2021 steane wy op de 6e posysje yn de ranglist.

It Waadgebiet is yn mannich opsicht in unyk gebiet. Foar Fryslân, foar Nederlân en foar de rest fan de wrâld. De unisiteit stiet lykwols op it spul as gefolch fan ûnderskate mondiale en regionale ûntwikkelingen. Tagelyk ûntsteane der kânsen troch ûnderskate grutte ynvestearings (likernôch 1 miljard euro) dy't yn de kommende jierren yn it gebiet dien wurde. De ûntwikkelingen en kânsen stelle alle oanbelangjenden foar komplekse útdagings dy't driuwend freegje om yntegrale oplossings. Mannichien sjocht yn de Provinsje Fryslân, as grutste Waadprovinsje, in fanselsprekkende partij om in sintrale en ferbinende rol te spyljen yn it finen fan dizze oplossings.

9.3 | Wat hebben wij tot nu toe gedaan?

De measte ûnderwerpen yn dit haadstik fan it bestjoersakkoart binne te beflappen ûnder de termen bestjoerlike of demokratyske fernijing. Om op dat punt mienskiplik mei oare partijen, oerheden en net-oerheden, ta sawol diskusje as konkrete stappen te kommen brochten wy medio 2020 de Diskusjenota demokratyske fernijing 'Fernijing yn Fryslân: in bestjoer dat past by dizze tiid' út.

Jimme hawwe yn septimber 2020 it beliedsbrieff Grutte yntegale maatskiplike inisjativen fêststeld. Dêr stiet de wurkwize yn om derfoar te soargjen dat **inisjatyfnimmers op lykwaardige wize neffens in transparant proses wolkom hjitten wurde by ús provinsjale organisaasje**. Nei it fêststellen is amtlik in provinsjale 'inisjatyftafel' ynsteld, sadat inisjativen drekt by alle relevante dissiplinen oan tafel sitte en net langer fan it kastke nei de muorre stjoerd wurde. De rol fan steateleden, ûnder oare yn de omgong mei behinderjend belied, oangeande maatskiplike inisjativen foarmet ûnderdiel fan it trajekt bestjoerlike fernijing.

Wy geane troch mei besteande inisjativen te stypjen. De inisjatyfnimmers fan Holwert oan See is it yn de ôfrûne jierren slagge foldwaande middels byinoar te bringen om mei it plan te begjinnen en wy sille harren by de útfiering stypje. By it inisjatyf fan de Oanjagers fan de Tsjûkemar binne wy yn nauwe gearwurking mei de gemeente De Fryske Marren en it Wetterskip dwaande in Gearwurkingsoerienkomst (SOK) op te stellen. Ek is yn 2020 in Utfieringsprogramma opsteld en stypje wy finansjeel de rezjyrol fan de Klup fan Oanjagers. Oangeande spesifike inisjativen ûnder de flagge fan Right to challenge wurdt op it stuit de pilot Natuer mei de Mienskip nau folge en sil takom jier troch ús evaluearre wurde. De lessen dêrút sille ek yn ús oanpak oangeande spesifyk dy útdagings útwurke wurde.

Nei oerlis mei de regionale stjoer-/ rezjygroepen mei dêryn bestjoerlike ôffurdigen fan **gemeenten en Wetterskip** hawwe Provinsjale Steaten de startnotysje Regionale Gearwurking bepraat en derfoar keazen de besteande gearwurking (foarhinne **Streekaginda's**) fuort te setten. Der binne ferskillen yn opjeften en ambysjes it gebiet, dêr't mjitwurk by frege en levere wurdt. De gearwurking wurdt fuortset mar net yn alle regio's wurdt de term streekaginda hantearre. Wy ûndersykje in ferdjipping fan de besteande gearwurking. Troch de regionale yndieling mear los te litten, kinne der crossovers makke wude mei mearder regio's (bygelyks Waadkust/Waadprogramma) dêr't meardere opjeften by betsjinne wurde kinne. Maatskiplike organisaasjes wolle wy in stevigere rol jaan yn it realisearjen fan de regionale opjeften.

Om **op syn minst 130 miljoen euro oan Europeeske middels** binnen te heljen dy't bydrage oan de brede wolfeart yn Fryslân hawwe wy ús ambysjes foar de Fryske ynset op Europa fêstlein yn it Beliedsbrief Fryslân en Europa 2020-2030 en de Utfieringsaginda Fryslân en Europa 2020-2023. Dêrneist hawwe wy fol ynset op it ûnderhâlden en útwreidzjen fan ús Europeeske netwurken om in ferfolch te formulearjen op besteande projekten en regelingen en nije regelingen. Wy stelle ús op as in iepen partner foaroer Europa en hawwe de lêste perioade mear minskkrêft en tiid yn de ferbining mei Europa stutsen. Dat dogge wy yn nauwe gearwurking mei ús Fryske partners: gemeenten, kennisynstellings, ûndernimmers, klusterorganisaasjes en maatskiplike organisaasjes.

Foar de útwurking fan it nije GLB wurdt út de provinsje wei yn it lanlike kearnteam partisipearre om mei te tinken oer de rjochting fan it nije Europeeske belied. Yn oktober ferline jier hawwe jimme ynstimd mei de ûntwerp-Ramtrjochtlíne Wetter (KRW) nota foar 2020. De provinsje sil dêr € 15,4 mln. oan Europeeske POP (Plattelânsûntwikkelings Programma) middels foar ynsette. Wy binne úteinset mei de ûntwikkeling fan twa projekten foar natuerûntwikkeling foar Greidefûgels ûntwikkele neffens it LIFE-programma. Dêrneist hawwe wy sûnt juny 2020 in fûnsewinner oansteld foar de opjefte grien en Natuer mei de Mienskip. Op de ekonomyske regelingen hawwe wy al in tal resultaten boekt en wy monitoarje dy (en de oare programma's) yn de paragraaf Grutte projekten yn de Planning en Control dokuminten. Ein ferline jier waard ek dúdlik dat it Noarden goed 400 miljoen oan Europeeske middels ûntfange sil foar de enerzjytransysje.

Ek hawwe wy earste stappen set om meardere **suksefolle foarbylden fan shared services en diel wurkjouwersskip tusken de Fryske oerheden** te organisearjen. Ynsidintele situaasjes hawwe der yn de ôfrûne perioade al ta laat dat wy mear gearwurkje mei oare oerheden. Amtlik wurkje wy yn it Feangreideprogramma mei Wetterskip en gemeente mei ien mienskiplik team. Mei gemeenten wurkje wy nau gear yn de Fryske Oanpak (Omjouwingsfisy en Omjouwingswet) en de Regionale Enerzjystrategie. Data Fryslân is ek in moai foarbyld fan in yntegrale gearwurking, krekt as de gearwurking oangeande argivearring mei Ljouwert. De ûntwikkeling fan in Fryske Flexpool om persoanel út te wikseljen is yn de ôfslutende faze. Hiel konkreet dogge wy de glêdensbestriding yn 'e mande mei gemeenten, dêr't wy gebrûk by meitsje fan inoars materieel. Dat binne inkele foarbylden. Us ûnderfining út it ferline is dat it ôftwingen fan gearwurking faak net ta sukses liedt. Wy sjogge gâns kânsen yn gearwurking, bygelyks om kennis en kunde te behâlden foar Fryslân, kontinuïteit te boargjen op kwetsbere posysjes by oerheden en om effisjinter wurkje te kinnen. Wy binne úteinset mei in (bestjoerlik) trajekt om mei oare oerheden te ûndersykjen wêr't noch mear kânsen binne en hoe't wy dy oppakke wolle.

Wy hawwe stappen set yn it krêftiger ynfoljen fan ús rol yn it **Waadgebiet**, troch:

- Prioriteit te jaan oan it regisearjen fan in yntegraal gebiertsûntwikkelingsproses lâns de Waadseekust.
- Prioriteit te jaan oan it stypjen fan de eilângemeenten by it opstellen en útfieren fan it Programma Waadeilannen. Bygelyks fia bestend provinsjaal belied op it mêd fan sirkulêre ekonomy en duorsumens. Dêrneist lizze wy de ferbining tusken it Programma Waadeilannen én de regisearjende rol fan de provinsje op de 'grien-blauwe' tema's.
- De provinsjale beliedsynhâldlike belutsenens by de natueropjefte fan it wiete Waad fuort te sterkjen.

- In sintrale, ferbinende rol te spyljen (spyljen bliuwe) yn de bestjoerlike governance fan it Waadgebiet en aktyf by te dragen oan de effisjente en effektive wurking hjirfan, ynklusyf it oanfiterjen fan bestjoerlike gearwurking en fernijing

Mei it fêststellen fan it taryf foar de **opsinten**, dêr't gjin ynflaasjekorreksje by tapast wurdt, hawwe wy it resultaat út it bestjoersakkoart realisearre.

Yn it bestjoersakkoart is opnommen dat wy by de tuskenbalâns 'fan de grûn ôf' opnij sjogge nei ús útjeften. Dizze zero based budgetting eksersysje is op it stuit yn útfiering en de resultaten dêrfan sille heal maart oan Provinsjale Steaten tastjoerd wurde. Dêr sil foar alle ûnderdielen fan de begrutting yn stean wat de beliedsfrijheid, budzjetfrijheid en rolfrijheid is. Dêrmei krije Provinsjale Steaten ynsicht yn de mooglikheden om middels frij te meitsjen yn de begrutting. Dêrneist sille wy by de rapportaazje omtinken jaan oan yn hoefier't de koroanakrisis effekt hat op de útfiering fan ús belied en hoe't wy dêrmei omgean wolle. De útkomsten fan de tuskenbalâns likegoed as fan de zero based budgetting kinne as basis tsjinje foar ramtnotafoarstellen 2022.

9.4 | Wat hawwe wy troch de koroana-ûntwikkelingen net of oars dien?

Al foar de koroanakrisis hawwe wy ús omtinken as it giet om fûnsen noch aktiver nei Europa ferlein. De koroanakrisis hat dat noch fuortsterke.

9.5 | Wat sille wy noch dwaan?

Wy sette troch mei it amtlik en bestjoerlik ynregeljen fan de wurkwize Grutte yntegrale maatskiplike inisjativen. Wy sille ûnder oare mei jo yn petear oer de mooglike oanpassing fan de rol en wurkwize om ta bettere omgong mei eksterne inisjativen te kommen. Wy lansearje in mienskiplike webside mei meardere oerheden om inisjativen te stypjen. Dy side wolle wy ek brûke om de gearwurking mei de gemeenten en oare oerheden oangeande inisjativen te ferbetterjen. Wy slute dêrfoar oan by de 'omjouwingstafels' dy't foarsjoen binne yn de nije omjouwingwet.

Lykas wy ôfpraat hawwe, kontinuearje wy de hjoeddeistige wurkwize fan de Streekaginda's. Wy sille mei ús partners yn petear oer it twadde senario út de beliedsbrieff Regionale gearwurking. Dêrby sil sprake wêze fan mear mjitwurk en in gruttere rol foar maatskiplike organisaasjes. Wy ûndersykje dêrby ek de mearwearde fan de gebiertsrjochte gearwurking foar de ûnderskate opjeften dy't der binne yn de gebieten. Troch tefoaren te kommen dat ûnderskate opjeften neist inoar oppakt wurde, wolle wy troch gearwurking derfoar soargje dat opjeften inoar krekt ûnderling fuortsterkje.

Wy sette ûnfermindere troch mei ús aktiviteiten om Europeeske middels, dy't bydrage oan de Brede wolfeart yn Fryslân/Noard-Nederlân, yn te heljen. Wy dogge dat foar in wichtich part út de Fryske Projektemasine (FPM) wei. Dat is in gearwurkingsferbân (útfloeisel fan de Utfieringsaginda Fryslân en Europa 2020-2023) yn Fryslân fan provinsje, gemeenten, kennisynstellings, bedriuwslibben/klusterorganisaasjes en maatskiplike ynstellings rjochte op it ûntwikkeljen fan mear en bettere projekten dêr't in berop op Europeeske middels mei dien wurde kin. It ûnderwerp fan de FPM is wilens ree en wy besprekke dat yn it earste fearnsjier op bestjoerlik nivo tusken de provinsje en de oare Fryske partners.

Wy bringe yn byld hokker gearwurkingsfoarmen der op dit stuit binne tusken de oerheden. Bestjoerlik en amtlik folget dêrnei in ferkening fan oare kânsrike gearwurkingsfoarmen. Dat op grûn fan de rânebetingsten dat der draachflak en mearwearde wêze moat en dat de gearwurking ek relatyf fluch en effektyf ynrjochte wurde kin.

Wy geane fierder mei de stappen dy't wy no set hawwe yn it Waadgebiet. It giet dan om it gebiertsûntwikkelingsproses, it programma Waadeilannen, de natueropjefte en de bestjoerlike governance.

De mei de diskusjenotysje demokratiske fernijing beëage diskusje en stappen binne troch de koroanakrisis justjes fertrage, mar sille yn 2021 yn folle omfang (út)fierd wurde. Foar it taryf fan de opsinten sille wy by de provinsjale begruttingen fan 2022 en 2023 foarstelle it taryf net te wizigjen.

De finansjele útgongspunten binne net oanpast yn fergelyk mei it bestjoersakkoart. Yn 2021/2022 sille wy in oantal finansjele beliedsnota's aktualisearje en oan Provinsjale Steaten foarlizze. Dêr't dat nedich is kinne dy liede ta in oanpassing fan de útgongspunten.

9.6 | Konklúzjes

Fernije yn betrouwen as útgongspunt yn ús bestjoersakkoart 'Lok op 1' giet wis oer hoe't wy gearwurkje. Der binne op dit punt in soad ûntwikkelingen en wy lizze op koers. Dat is lykwols ûnderdiel fan in folle gruttere transysje en dat is in proses dat noch jierren duorje sil.

Bestjoerlike fernijing en de gearwurking yn it Waadgebiet binne ûnderwerpen dy't wy oppakt hawwe en binne dêrmei in fierdere ynfolling fan it bestjoersakkoart.

It resultaat oangeande de Streekaginda's / regionale gearwurking út it bestjoersakkoart is realisearre. De beslútfoarming fan Provinsjale Steaten oer de startnotysje Regionale gearwurking kin liede ta in nij resultaat. Wy sille dêrfoar earst yn oerlis mei de oanbelangjende partijen en komme dêr yn it ferfolch fan de startnotysje op werom.

Wy lizze op koers as it giet om it nei Fryslân/it Noarden heljen fan Europeeske middels, mar dit hinget ôf fan de plannen en projekten dy't wy yntsjinje.

Ta beslút steane wy yn de ranglist fan it opsintetaryf fan de provinsjes op in 6de plak, yn de middenmoat. De ambysje om net by de djoerdere provinsjes te hearren is dêrmei realisearre.

Tuskenbalâns Bestjoersakkoart 2019 - 2023

LOK OP 1, Fernije yn betrouwen

Nederlandstalige en Friestalige versie, februari 2021

Inhoud

1 Hoofdstuk 1 Geluk op 1

- 1.1 Rijk Fryslân en Brede Welvaart
- 1.2 Rijk Fryslân en Sustainable Development Goals (SDG)

2 Hoofdstuk 2 Energiek Fryslân

- 2.1 De resultaten waar we voor staan in één oogopslag
- 2.2 Hoe heeft Fryslân zich ontwikkeld?
- 2.3 Wat hebben wij tot nu toe gedaan?
- 2.4 Wat hebben wij door de corona-ontwikkelingen niet of anders gedaan?
- 2.5 Wat gaan wij nog doen?
- 2.6 Conclusies

3 Hoofdstuk 3 Groen Fryslân

- 3.1 De resultaten waar we voor staan in één oogopslag
- 3.2 Hoe heeft Fryslân zich ontwikkeld?
- 3.3 Wat hebben wij tot nu toe gedaan?
- 3.4 Wat hebben wij door de corona-ontwikkelingen niet of anders gedaan?
- 3.5 Wat gaan wij nog doen?
 - 3.5.1. Stikstofaanpak en Programma natuur
- 3.6 Conclusies

4 Hoofdstuk 4 Agrarisch Fryslân

- 4.1 De resultaten waar we voor staan in één oogopslag
- 4.2 Hoe heeft Fryslân zich ontwikkeld?
- 4.3 Wat hebben wij tot nu toe gedaan?
- 4.4 Wat hebben wij door de corona-ontwikkelingen niet of anders gedaan?
- 4.5 Wat gaan wij nog doen?
- 4.6 Conclusies

5 Hoofdstuk 5 Ondernemend Fryslân

- 5.1 De resultaten waar we voor staan in één oogopslag
- 5.2 Hoe heeft Fryslân zich ontwikkeld?
- 5.3 Wat hebben wij tot nu toe gedaan?
- 5.4 Wat hebben wij door de corona-ontwikkelingen niet of anders gedaan?
- 5.5 Wat gaan wij nog doen?
- 5.6 Conclusies

6 Hoofdstuk 6 Leefbaar Fryslân

- 6.1 De resultaten waar we voor staan in één oogopslag
- 6.2 Hoe heeft Fryslân zich ontwikkeld?
- 6.3 Wat hebben wij tot nu toe gedaan?
- 6.4 Wat hebben wij door de corona-ontwikkelingen niet of anders gedaan?
- 6.5 Wat gaan wij nog doen?
- 6.6 Conclusies

7 Hoofdstuk 7 Bestemming Fryslân

- 7.1 De resultaten waar we voor staan in één oogopslag

- 7.2 Hoe heeft Fryslân zich ontwikkeld?
- 7.3 Wat hebben wij tot nu toe gedaan?
- 7.4 Wat hebben wij door de corona-ontwikkelingen niet of anders gedaan?
- 7.5 Wat gaan wij nog doen?
- 7.6 Conclusies

8 Hoofdstuk 8 Fryslân 2028

- 8.1 De resultaten waar we voor staan in één oogopslag
- 8.2 Hoe heeft Fryslân zich ontwikkeld?
- 8.3 Wat hebben wij tot nu toe gedaan?
- 8.4 Wat hebben wij door de corona-ontwikkelingen niet of anders gedaan?
- 8.5 Wat gaan wij nog doen?
- 8.6 Conclusies

9 Hoofdstuk 9 Samenwerkend en Betaalbaar Fryslân

- 9.1 De resultaten waar we voor staan in één oogopslag
- 9.2 Hoe heeft Fryslân zich ontwikkeld?
- 9.3 Wat hebben wij tot nu toe gedaan?
- 9.4 Wat hebben wij door de corona-ontwikkelingen niet of anders gedaan?
- 9.5 Wat gaan wij nog doen?
- 9.6 Conclusies

10 Bijlage

- 10.1 Bijlage 1 – Regionale monitor Brede Welvaart CBS november 2020
- 10.2 Bijlage 2 – Overzicht resultaten bestuursakkoord/tussenbalans in relatie tot Brede Welvaart en Sustainable Development Goals (SDG's)

Inleiding

“Geluk op 1, vernieuwen in vertrouwen” is de titel van het bestuursakkoord dat Provinciale Staten op 26 juni 2019 hebben vastgesteld. Met dit bestuursakkoord kijken we integraal naar de opgaven om in de provincie Fryslân meer Brede Welvaart voor alle Friezen te realiseren. Bij de realisering van de in ons akkoord geformuleerde ambities en resultaten kijken we hierbij naar ‘alles wat de kwaliteit van leven in het hier en nu beïnvloedt en de mate waarin dat ten koste gaat van latere generaties of van mensen elders in de wereld” (CBS, 2019). Hierbij nemen wij soms zelf het initiatief of de regie, maar ook kunnen we faciliterend zijn bij regionale samenwerking. Samenwerking betekent ook gelijkwaardigheid en daarmee niet alleen vertrouwen hebben in ons eigen akkoord voor Fryslân, maar ook in onze partners, in de kracht van Friese Mienskip.

Met deze ‘Tussenbalans Geluk op 1, vernieuwen in vertrouwen’ willen wij een tussenstand geven van hoe ver we zijn met het realiseren van de verschillende in 2019 geformuleerde resultaten. Hiermee sluiten we aan op de structuur van het vastgestelde bestuursakkoord, waar we onze ambities hebben uitgewerkt in de hoofdstukken: Geluk op 1, Energiek Fryslân, Groen Fryslân, Agrarisch Fryslân, Ondernemend Fryslân, Leefbaar Fryslân, Bestemming: Fryslân, Fryslân 2028, Samenwerkend Fryslân en Betaalbaar Fryslân. Deze ambities zijn nadat Provinciale Staten nog één extra resultaat hebben toegevoegd, vertaald in 61 resultaten.

We hebben deze tussenbalans gemaakt in een bijzondere, nog niet eerder meegemaakte tijd. Nog geen jaar na het vaststellen van het bestuursakkoord gingen we in maart 2020 in lockdown. Het Rijk heeft hierop toen snel gereageerd met een uitgebreid steunpakket voor verschillende ook bij ons bestuursakkoord betrokken sectoren. Als provincie hebben we aanvullend hierop het herstelmaatregelenpakket ‘Lok op 1: no en moarn’ samengesteld. Na vaststelling door Provinciale Staten zijn maatregelen van dit pakket nu in uitvoering. In deze tussenbalans staan wij anders dan voorgaande jaren ook stil bij de mogelijke effecten van de coronacrisis.

De effecten van de coronacrisis op onze ambities en resultaten in het bestuursakkoord verschillen van elkaar. In sommige gevallen is er zelfs sprake van gunstige effecten, bijvoorbeeld als het gaat om luchtkwaliteit en verkeersdrukke. Als we echter kijken naar bijvoorbeeld de cultuursector, het openbaar vervoer en delen van de economische sector, dan is het effect negatiever. Helemaal nadat er eind 2020 nog een tweede Lock down is ingesteld. Sommige andere dossiers, zoals natuurontwikkeling of wegen/water projecten, worden minder direct door de coronacrisis geraakt. We hopen dat 2021 het jaar wordt dat in Nederland, in Fryslân en de rest van de wereld, corona en gelijkende virussen onder controle zijn. Ondertussen blijven wij in Fryslân met alle bij het bestuursakkoord betrokken partijen in gesprek, om te kijken of en zo ja waar eventuele extra maatregelen nodig zijn, mogelijk in de vorm van een tweede herstelmaatregelenpakket.

Bij het realiseren van onze ambities en resultaten zien we vooral dat we bij het realiseren van veel resultaten met name ‘last’ hebben van vertraging, doordat we veel minder en ook niet fysiek met onze partners kunnen samen werken. Wel is het zo dat juist door deze noodzakelijke slag in digitalisering, er allerlei nieuwe vaak digitale manieren zijn gevonden om ook op afstand van elkaar samen stappen te kunnen zetten. Echter is er bij een aantal

gevallen wel sprake van een direct en mogelijk blijvend effect op het kunnen realiseren van de resultaten. Dit lichten we in de betreffende hoofdstukken toe.

Naast de ambities en resultaten in het bestuursakkoord hebben we de afgelopen periode aan tal van dossiers gewerkt. Voorbeelden zijn de Regiodeals, de landelijke stelselwijziging en de compensatiegelden voor cultuur, waarbij Fryslân ten opzichte van de andere regio's een hogere bijdrage heeft ontvangen.

In deze tussenbalans laten we per hoofdstuk zien hoe Fryslân zich heeft ontwikkeld en geven we een kleur 'score' aan de 61 resultaten. We doen dat met de volgende scores:

Legenda

	Resultaat is al behaald
	Resultaat wordt naar verwachting behaald
	Resultaat wordt naar verwachting niet (volledig) behaald
	Resultaat wordt zeker niet behaald

Verder lichten we in elk hoofdstuk toe wat we tot nu toe hebben gedaan en wat we mogelijk door de coronacrisis anders hebben gedaan. Tot slot gaan we in op wat we eventueel nog gaan doen om een betreffend resultaat te realiseren voor we met een aantal conclusies eindigen. Deze tussenbalans laat zien hoe we samen met onze partners, de Friezen in Fryslân, Geluk op 1 ondanks de corona-ontwikkelingen kleur hebben gegeven. De tussenbalans is input voor de provinciale kadernota 2022, waarin Provinciale Staten besluiten nemen over de mogelijke bijstelling van ambities en resultaten voor Fryslân.

HOOFDSTUK 1

Geluk op 1

Ambitie: Friezen worden nog gelukkiger dan ze al zijn

1.1 | Rijk Fryslân en Brede Welvaart

Een belangrijk uitgangspunt van het bestuursakkoord is de constatering dat we in een rijke provincie leven, met sterke sociale structuren, sociale gelijkheid en hoge leefbaarheid. Ook de meest recente (pre-coronacrisis) cijfers ondersteunen dit beeld. Dit geldt trouwens ook voor de minder sterke punten van de provincie: de productie per inwoner en de inkomens zijn lager en het gebruik van sociale voorzieningen hoger. De laaggeletterdheid van het Nederlands is hoger en het aantal Friezen dat doorstudeert is laag vergeleken met de rest van Nederland.

Maar de balans is positief: Terwijl Fryslân qua materiële welvaart lager scoort dan landelijk, scoren de Friezen constant in de top 3 van 'geluksbeleving' en tevredenheid met het leven. Als college gaan we voor de Brede Welvaart: Alles wat de kwaliteit van leven in het hier en nu beïnvloedt en in hoeverre dit leidt tot schade voor latere generaties of voor mensen op andere (arme) plekken in de wereld (CBS, 2019)

We kiezen als vertrekpunt de eerste versie van de regionale monitor brede welvaart van het CBS (november 2020). Deze monitor maakt het mogelijk om de verschillende dimensies van brede welvaart te volgen: Hoe presteert Fryslân in vergelijking met andere provincies, hoe is de verdeling binnen Fryslân en hoe is de ontwikkeling over de tijd geweest. Deze monitor is nog in ontwikkeling en te raadplegen via Regionale Monitor Brede Welvaart 2020 ([cbs.nl](https://www.cbs.nl)).

Het Fries Sociaal Planbureau (FSP) werkt aan een Friese vertaling van de CBS monitor. Met het FSP kijken we naar de cijfers voor Fryslân en wat de betekenis daarvan is. We zien het daarbij als uitdaging om met elkaar in Fryslân te bepalen wat de speerpunten moeten zijn die er voor zorgen dat de 8 die Friezen nu aan de leefbaarheid van Fryslân geven minimaal in stand blijft en dat Friezen de gelukkigste Nederlanders blijven. Welke indicatoren moeten we hiervoor meten en hoe kunnen we bijvoorbeeld aansluiten bij de aandachtspunten van de 'Organisation for Economic Cooperation and Development' (OECD) voor brede welvaart.

Hierbij zullen ook nieuwe ontwikkelingen naar voren komen. De aanpak stikstof en de koers die het Rijk heeft ingezet voor de landbouw en natuur is een voorbeeld dat bij het opstellen van het bestuursakkoord nog niet in deze omvang in beeld was, maar wel heel bepalend wordt voor ons beleid en de brede welvaart in Fryslân. We komen hierop terug in het hoofdstuk Groen Fryslân, maar dit speelt bijvoorbeeld ook bij wonen en bedrijventerreinen. De grootste impact heeft misschien wel de coronacrisis, waar we mondiaal dus ook in Fryslân nu nog volop inzitten en waar we waarschijnlijk nog jaren de effecten van zullen ondervinden. In deze tussenbalans zien we al een aantal effecten op onze ambities en de samenwerking met onze partners. Maar wat betekent dit voor de brede welvaart op langere termijn en waar liggen de bedreigingen en de kansen?

Het rapport van het FSP wordt in februari gepubliceerd. Hierop vooruitlopend kunnen we in deze tussenbalans al een aantal uitkomsten uit de regionale monitor van het CBS presenteren.

Eén aspect waarin Fryslân zich positief onderscheidt is de tevredenheid met het leven. Ten opzichte van andere provincies staat onze provincie op de tweede plaats. Op de ervaren gezondheid scoort Fryslân zelfs het hoogst. Hetzelfde geldt voor de tevredenheid met de woonomgeving. Een belangrijke waarde is bovendien dat we elkaar in Fryslân vertrouwen.

Hoewel we wel een stijging zien ten opzichte van andere provincies, scoort Fryslân (nog) laag op gebieden als materiële welvaart, arbeidsparticipatie, opleidingsniveau en werkloosheid. Hiermee wordt nog een keer bevestigd dat welvaart over meer gaat dan materiële welvaart en dat we in Fryslân naar onze opgaven en ambities moeten kijken vanuit het perspectief van de Brede Welvaart.

In de bijlage bij deze tussenbalans staat een overzicht van alle indicatoren die nu zijn meegenomen in de regionale monitor van het CBS.

Onze ambitie is de 8 die Friezen nu aan de leefbaarheid van Fryslân geven minimaal in stand te houden en dat Friezen de gelukkigste Nederlanders blijven. Het gaat ons hierbij om de brede welvaart en de resultaten uit het bestuursakkoord 'Lok op 1' moeten hier een bijdrage aan leveren. Onderstaand overzicht geeft in één oogopslag weer hoe ver we zijn met onze resultaten. In de volgende hoofdstukken werken we deze resultaten per ambitie verder uit.

In één oogopslag voorlopige resultaten Bestuursakkoord 'Lok op 1'.

1.2 | Rijk Fryslân en Sustainable Development Goals (SDG)

Ons bestuursakkoord 'Lok op 1' is gericht op het verbeteren van de Brede Welvaart. In 2015 zijn door de Verenigde Naties (VN) en door 193 landen waaronder Nederland, de zogenaamde Sustainable Development Goals (SDG) ondertekend.

De SDG's sluiten aan bij het streven naar een hogere brede welvaart: "alles wat de kwaliteit van leven in het hier en nu beïnvloedt en de mate waarin dat ten koste gaat van latere generaties of van mensen elders in de wereld" (CBS, 2019). Wij hebben in ons bestuursakkoord aangegeven geen besluiten meer te willen nemen zonder die brede blik op deze hogere brede welvaart.

Via de zogeheten brede welvaartsscan houden wij in de gaten hoe het geluksgevoel van de Friezen zich ontwikkelt. Wij gebruiken bij de monitoring zoals hierboven aangegeven de meer dan veertig indicatoren die door het CBS voor Brede Welvaart zijn opgesteld. De resultaten in ons bestuursakkoord zijn bij presentatie daarvan al gelinkt aan onderdelen van brede welvaart zoals welzijn, gezondheid en veiligheid.

Met het realiseren van meer Brede Welvaart in de provincie Fryslân, dragen wij direct dan wel indirect ook bij aan het realiseren van de hoger gelegen Sustainable Development Goals.

Bij het vaststellen van het bestuursakkoord is door Provinciale Staten een motie (ChristenUnie, D66, GrienLinks, PvdA, PvdD) aangenomen met het verzoek de resultaten uit het bestuursakkoord 2019-2023 te toetsen aan de SDG's en deze terug te laten komen in de startnotities, zodat de SDG's gerelateerd worden aan het beleid. In bijlage 2 bij deze tussenbalans hebben wij de resultaten, voor zover mogelijk gelinkt aan

één van de indicatoren van de 17 duurzame ontwikkelingsdoelstellingen (SDG). De 231 hierbij horende unieke indicatoren zijn vaak minder direct van toepassing op de Friese context en de in ons bestuursakkoord benoemde resultaten. Indicatoren gaan bijvoorbeeld over het aantal vrouwen dat een mobiele telefoon bezit en het aantal mensen dat toegang heeft tot schoon drinkwater. Wel zullen we in onze organisatie nader verkennen welke toegevoegde waarde er zit om de SDG's, dan wel de bijhorende indicatoren, naast Brede Welvaart als afwegingskader voor ons beleid te hanteren. In de bijlage zijn naast de SDG-doelstellingen ook de bij Brede Welvaart bijhorende pictogrammen per resultaat nogmaals opgenomen.

HOOFDSTUK 2

Energiek Fryslân

Ambitie: In 2030 wordt 33% van de Friese energie duurzaam opgewekt en 25% energie bespaard ten opzichte van 2010

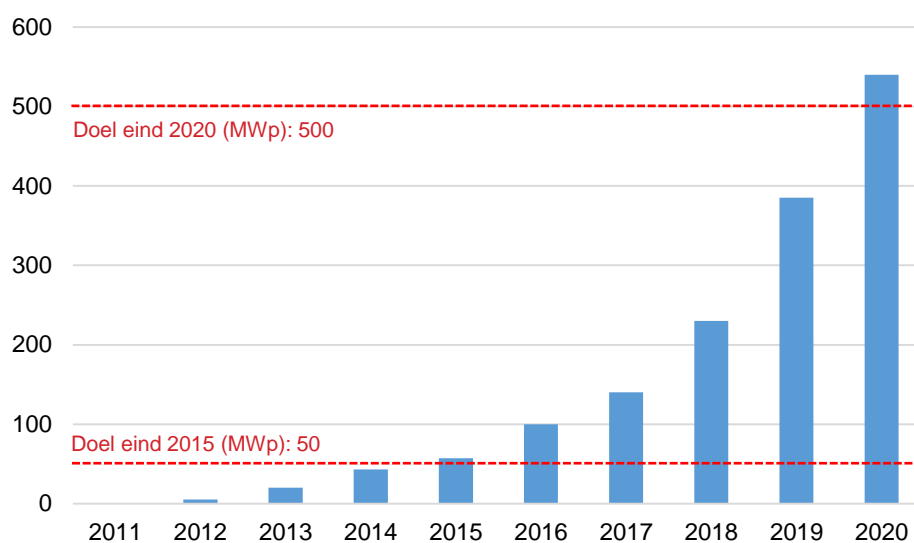
2.1 | De resultaten waar we voor staan in één oogopslag

Resultaten	Voortgang
1. Als Fryslân hebben we met onze medeoverheden een aanbod voor de RES ontwikkeld dat volledig invulling geeft aan onze verantwoordelijkheid voor het terugdringen van klimaatverandering en kan rekenen op regionaal draagvlak	
2. Er komt vanuit het RES-traject een Taskforce energietransitie	
3. Het Fûns Fryske Skjinne Enerzjy krijgt de gelegenheid ook particulieren te ondersteunen en we maken onze eigen gebouwen energieneutraal	
4. Wind levert een bijdrage aan duurzame energieopwekking in Fryslân, terwijl het aantal grotere molens daalt	
5. Geothermie en waterstof zijn een belangrijk onderdeel van de duurzame energiemix in Fryslân	
6. In 2023 werken ondersteunende organisaties op het terrein van energie zo samen, dat ze elkaar versterken en een hulpvrager aan één loket genoeg heeft	
7. Er komt een fonds voor het ondersteunen van particulieren en collectieven bij de ontwikkeling van energie-initiatieven	
8. Er komt een provinciebreed werkend team van energicoaches	

2.2 | Hoe heeft Fryslân zich ontwikkeld?

- Het energieverbruik in Fryslân is in de periode 2010 t/m 2019 met 1% gedaald. De grootste besparing (ruim 14%) is bereikt in de gebouwde omgeving. Binnen de sectoren industrie en verkeer en vervoer is juist sprake van een toename in het energieverbruik t.o.v. 2010 (Klimaatmonitor, Min. IenW).
- Het percentage duurzaam opgewekte energie is in Fryslân in 2018 gestegen van 10,9% naar 11,8%. Voor Nederland als totaal lag dit aandeel eind 2018 op 7,6% (Klimaatmonitor, Min. IenW).
- De energievraag naar elektriciteit is in 2018 voor 26% duurzaam opgewekt. Voor biobrandstof en warmte is dit respectievelijk 4,7% en 11,5% (Klimaatmonitor, Min. IenW).
- Het opgesteld vermogen aan zonnepanelen is gestaag doorgroeid als gevolg van de aanleg van zonneweides en zonnepanelen op daken. Per 1 oktober 2020 telt Fryslân 582 MWp aan vermogen; een groei van 150 MWp ten opzichte van oktober 2019 (Alliander).
- Het opgesteld vermogen aan windmolens is al jaren vrij stabiel. Per 1 oktober 2020 staat er 201 MW aan opgesteld vermogen. Op dit moment wordt gebouwd aan Windpark Fryslân. Daarmee zal het opgesteld vermogen eind 2021 tot circa 583 MW gegroeid zijn (Alliander).

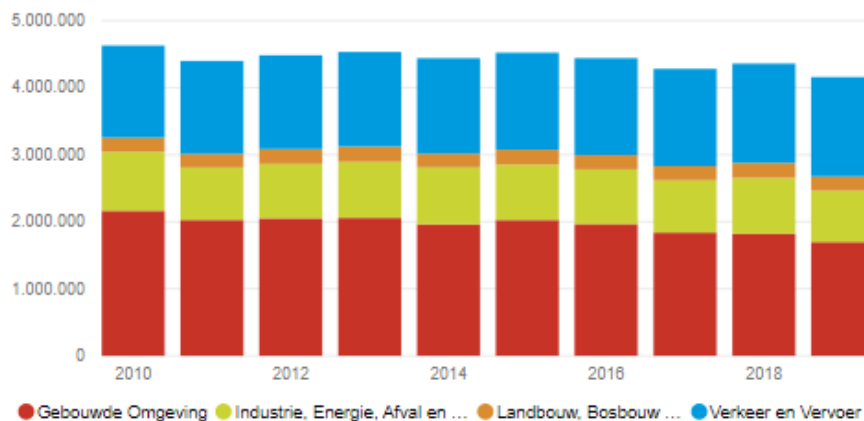
Opgesteld vermogen zon (MWp) Fryslân per 1-10

Bron: Alliander

- 70% van de woningvoorraad kende in 2019 een energielabel C of hoger. Dit was 5 jaar geleden nog maar 58%. In 2019 betrof het aantal woningen met zonnepanelen 52.500; dit betrof ongeveer 1 op de 6 woningen (RVO).
- De CO₂-uitstoot in Fryslân is tussen 2010 en 2019 afgenomen met 6,5%. Landelijk was deze afname 5,4%. De afname van de uitstoot is in de sector “gebouwde omgeving” het grootst namelijk 15,8% (Min. IenW, Klimaatmonitor).

CO2-uitstoot Fryslân (ton)

Bron: Ministerie van Infrastructuur en Waterstaat, Klimaatmonitor

2.3 | Wat hebben wij tot nu toe gedaan?

We hebben een hoge ambitie als het gaat om de energietransitie. De rol die wij als provincie hebben, is weliswaar beperkt, maar wij willen daar waar mogelijk een significante rol spelen. Ondanks dat er nog veel ontwikkelingen en onzekerheden zijn. Voorbeelden hiervan zijn dat de EU de doelstelling van 49% CO2 reductie verhoogt naar 55%, terwijl ondertussen het netwerk de ontwikkelingen niet aan kan. Bijna overal in de provincie zijn aansluit- en leveringsproblemen. Alliander moet daar fors in investeren. De energietransitie is niet zelden een lastige puzzel, waar we ook de komende jaren hard aan blijven werken.

Er is een motie aangenomen om de ontwikkeling van Thorium te volgen als alternatief voor wind en zon. Dit leidt tot de vraag of we in Fryslân ruimte voor een kerncentrale hebben. Het is nog niet duidelijk wat het effect is van het 'Ja, mits' principe uit de Omgevingsvisie en de nog in te voeren Omgevingswet en de Verordening Romte. Voor ons zijn dit juist signalen en redenen om in volle vaart te werken aan de in ons bestuursakkoord geformuleerde resultaten voor een energiek Fryslân.

We hebben een startnotitie RES (Regionale Energie Strategie) en een concept RES vastgesteld. Tot en met het vaststellen van de **RES 1.0** in het 2e kwartaal van 2021 voeren betrokken partijen ambitiegesprekken, organiseren we bijeenkomsten en werken we aan de uitvoeringsstrategie en -agenda. Onderdeel van deze agenda wordt ook de **één loket gedachte**, zodat hulpvragers niet bij verschillende organisaties hoeven aan te kloppen. In dit kader zien we ook dat een aantal gemeenten al werkt met **energiecoaches**. Met gemeenten, energiecoaches, energieadviseurs en ondersteunende organisaties hebben we, na een periode van inventarisatie en het samenbrengen van partijen de formele aftrap van een provinciebreed dekkend netwerk van energiebegeleiding georganiseerd. Het netwerk sluit aan bij de wensen van de verschillende partijen om gezamenlijk te komen tot meer goed opgeleide energiecoaches waarbij alle inwoners van Fryslân met hun vragen terecht kunnen. We koppelen de **Taskforce energietransitie** aan de RES 1.0 om de uitvoering van deze ontwikkelingen te bewaken en waar nodig voorstellen te doen voor bijsturing.

Het Fûns Skjinne Fryske Enerzjy (**FSFE**) heeft ons aangegeven niet kostenneutraal aan particulieren te kunnen lenen. Daarom hebben wij, als onderdeel van een aanvalsplan Energiebesparing vanuit de Fryske Deal, een rentekorting op de Nationale Energiebesparingslening voor particuliere woningeigenaren opgezet. Deze rentekorting geldt van 1 augustus 2020 t/m 1 december 2023. Het implementatieplan voor het energieneutraal maken van onze organisatie is in november 2020 door Provinciale Staten vastgesteld. Daarmee is het formele startsein gegeven voor de verduurzaming. We starten met energiebesparende maatregelen in de gebouwen. Waarschijnlijk halen we het volledig energieneutraal maken van de provinciale gebouwen niet voor 2025, maar de eerste belangrijke stappen zijn inmiddels gezet.

De beleidsvoornemens voor **wind** zijn inmiddels opgenomen in de Verordening Romte. Samengevat kunnen agrariërs nu kleine windmolens op eigen erf plaatsen voor de eigen energiebehoefte en kunnen dorpsmolens tot maximaal 100 meter worden opgeschaald. Bestaande dorpsmolens kunnen zonder sanering opgeschaald worden en voor nieuwe dorpsmolens geldt dat er elders een andere molen gesaneerd moet worden. Vanuit onze rol hebben we hiermee de randvoorwaarden gecreëerd, maar we zien dat de markt voor het saneren van de grotere molens de businesscases op dit moment nog niet rond krijgt. De wijzigingen in de Verordening Romte zijn de eerste belangrijke stappen in het bewerkstelligen van de beleidsvoornemens: naar verwachting zal dit ervoor zorgen dat het aantal grotere molens in Fryslân op termijn daalt. Dit gaat echter niet van de ene op de andere dag. Het effect zal waarschijnlijk in deze bestuursperiode nog niet zichtbaar worden.

Een duurzame **energiemix** is voor Fryslân cruciaal. Voor geothermie verwachten we de eerste boring dit jaar bij Leeuwarden. Gezien de hoge kosten en risico's en de benodigde afnemers voorzien we geothermie maar op een paar plekken in Fryslân. Uit onze vorig jaar uitgevoerde inventarisatie van de kansen voor waterstof voor Fryslân blijkt dat er mooie kansen zijn. Maar ook dat waterstof op korte termijn geen grote bijdrage zal leveren aan de Friese energiemix. Uit verschillende studies is wel gebleken dat Aquathermie een veel hogere potentie blijkt te hebben dan eerder verwacht. De ontwikkeling hiervan kan daarom een belangrijke bijdrage leveren aan de energiemix. Ondanks het feit dat deze ontwikkelingen hard gaan, hebben geothermie en waterstof ten opzichte van de totale energiemix op dit moment nog een beperkte bijdrage. Ook op korte termijn zal dit niet direct veranderen. Net als de afgelopen jaren, zullen we ook de komende jaren, binnen onze rol, ons hard blijven inzetten om op termijn de bijdrage van deze mix significanter te laten zijn.

Voor het ondersteunen van particulieren en collectieven bij de ontwikkeling van **energie-initiatieven** wilden wij in beginsel aansluiten bij een landelijk initiatief voor een ontwikkelfonds. Dat plan bleek echter niet haalbaar. We zijn inmiddels in overleg met het FSFE om de uitvoering en de hiervoor beschikbaar gestelde middelen van dit fonds bij hen onder te brengen.

Voor het behoud van het karakter van het Friese landschap hebben we in ons bestuursakkoord opgenomen dat we de zonneladder als instrument willen ontwikkelen. U heeft in november 2020 ingestemd met deze Zonneladder. Hiermee kunnen we voorkomen dat er te veel zonneparken op landbouwgrond worden aangelegd.

2.4 | Wat hebben wij door de corona-ontwikkelingen niet of anders gedaan?

Bij het opstellen van de RES werd het meest duidelijk dat processen vertraging oplopen door de coronacrisis. Het heeft er vooralsnog echter niet toe geleid dat er geen stappen gezet konden worden om de resultaten uit ons bestuursakkoord te realiseren. Het is wel aannemelijk dat door de toegenomen onzekerheid over werk en inkomen een deel van de ondernemers en burgers voorzichtiger zullen zijn met het doen van investeringen. Dit zet mogelijk ook een rem op groene investeringen.

2.5 | Wat gaan wij nog doen?

Op basis van de startnotitie Duurzame Energie, zullen wij u in 2021 de beleidsbrief voorleggen. Hierin komen de onderwerpen terug uit de tussenbalans en onze ambitie om in 2030 33% van onze energie duurzaam op te wekken en ten opzichte van 2010 25% energie te besparen. Voor de langere termijn 2050 zullen wij hierbij een visie voor energiek Fryslân op gaan zetten. Vanuit de EU is de doelstelling van 49% CO2 verlaging inmiddels verhoogd naar 55 %. Het huidige netwerk kan deze ontwikkelingen in Fryslân niet aan. Bijna overal in onze provincie zijn dan ook aansluitings- en leveringsproblemen. Hier moet Alliander fors in investeren. We laten hiervoor een systeemstudie uitvoeren. Hiervoor is een specifieke taskforce opgericht met medewerkers van de provincie, gemeenten en Liander. Deze taskforce gaat zich na de systeemstudie richten op het oplossen van de problemen met het netwerk. Hoewel de rol van waterstof in Fryslân beperkt is, gaan we ook hier een visie op ontwikkelen. We gaan als provincie meedoen aan een door de Energiecampus Leeuwarden uit te voeren haalbaarheidsstudie naar systeemintegratie, met onder andere waterstof als buffer.

Uit onderzoek blijkt dat Fryslân voor 60% warmte uit oppervlaktewater kan halen als alternatief voor aardgas. Aquathermie sluit goed aan bij het profiel van Fryslân als waterrijke en watertechnologie provincie. Deze potentie werd bij het opstellen van het bestuursakkoord nog niet zo hoog ingeschat. Wij zullen deze potentiële mogelijkheden van Aquathermie de komende periode verder uitwerken, vanuit de ambitie om dé Aquathermie provincie te worden maken. Naast energetische voordelen zien we namelijk ook veel economische en landschappelijke voordelen.

Fryslân heeft ook een grote potentie op het vlak van Biogas en Groen Gas. We ontwikkelen een routekaart Groengas om de potentie, kansen en knelpunten van Biogas en Groen gas beter in beeld te hebben.

Het Fûns Skjinne Fryske Enerzjy (FSFE) is in 2014 opgericht om een bijdrage te leveren aan onze provinciale energiedoelen in 2020. In de komende periode gaan wij onderzoeken hoe een eventuele nieuwe opdracht van het FSFE eruit kan komen te zien. Mogelijk kan het FSFE een bredere doelstelling krijgen, bijvoorbeeld door het als een instrument in te zetten voor het realiseren van CO2-doelen in plaats van joules (energie) en/of het bieden van aantrekkelijke financieringsvoorwaarden met het FSFE 2.0.

2.6 | Conclusies

Als we kijken naar de huidige indicatoren en cijfers lijken onze ambities om 33% duurzame energie op te wekken en 25% energie te besparen in 2030 nog ver weg. Met de ontwikkelingen die we zien en de inzet van het hele veld van actoren, inclusief de provincie, gaan we ervan uit dat deze ambities nog steeds realistisch zijn en ook een belangrijke stip aan de horizon.

Vanuit beperkte rol die we als provincie hebben, doen we wat we kunnen en liggen we wat betreft het realiseren van de in ons bestuursakkoord geformuleerde resultaten op koers. De verwachting is dat alleen het realiseren van energieneutrale eigen provinciale gebouwen niet geheel voor het eind van de bestuursperiode gerealiseerd zal kunnen zijn. We zetten hiervoor wel de eerste stappen en de realisatie volgt daaruit.

Wat betreft het resultaat in het bestuursakkoord aangaande geothermie en waterstof stellen wij voor om aan dit resultaat over de duurzame energiemix ook Aquathermie toe te voegen. Een visie hierop willen wij ook meenemen in de op te stellen langere termijn visie voor energiek Fryslân 2050.

Om onze hoger gelegen ambities te kunnen realiseren zullen we in de loop van dit jaar in de beleidsbrief Duurzame Energie de verschillende zaken aangaande energiek Fryslân bij elkaar brengen. Ondanks de mogelijke effecten van de coronacrisis op bedrijven en particulieren, blijven onze ambities urgent. Met name als het gaat om energiebesparing zien we dat we daarbij erg afhankelijk zijn van externe ontwikkelingen. Het is ook de vraag wat het effect van de coronacrisis zal zijn op de investeringen in deze sector. De resultaten die we willen halen zijn echter urgent en dit biedt ook kansen om niet alleen te gaan voor het herstel van bijvoorbeeld de economie, maar er een 'Groen herstel' van te maken vanuit het perspectief van de Brede welvaart.

HOOFDSTUK 3

Groen Fryslân

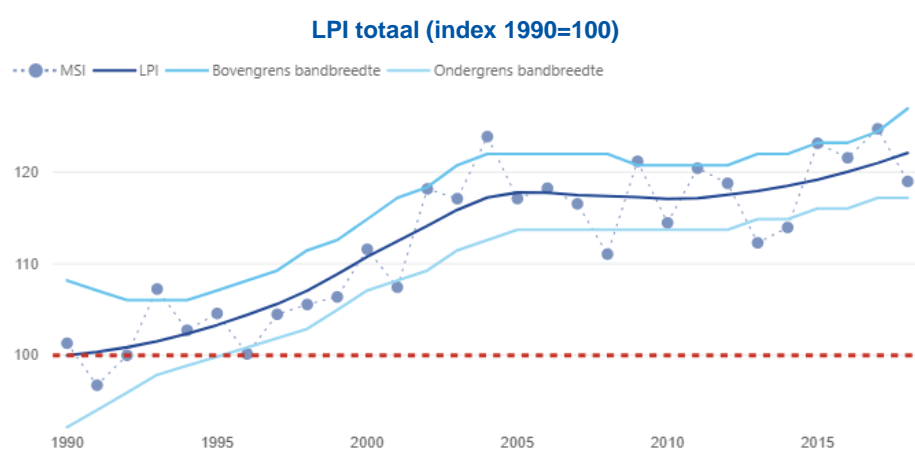
Ambitie: We buigen het biodiversiteitsverlies in Fryslân om naar herstel op langere termijn. De kwaliteit van bodem, water en landschap verbetert daardoor

3.1 | De resultaten waar we voor staan in één oogopslag

Resultaten	Voortgang
9. Er is een biodiversiteitsherstelprogramma	
10. Het aantal weidevogels in gebieden met agrarisch natuurbeheer neemt toe	
11. Er is een besluit genomen over de meest kansrijke aanpak voor het inrichten van het Natuurnetwerk in Fryslân	
12. We betrekken de gevolgen voor het landschap in al onze (beleids)keuzes	
13. Er zijn meetbare successen behaald op het gebied van klimaatadaptatie, door sterk verbeterde wateropvang en het concreet inrichten van retentiegebieden	
14. Potato Valley is een toegankelijk en essentieel kenniscentrum geworden op het gebied van zilte teelt en biedt ondernemers perspectief op nieuwe verdienmodellen	
15. Er is een Taskforce Veenweide ingesteld die het Veenweidebeleid effectief en met draagvlak uitvoert	
16. Er is een grondbank nieuwe stijl ingesteld	
17. Er is een scenariokeuze gemaakt voor het ambitieniveau voor het Friese Veenweidegebied op basis van de Maatschappelijke Kosten Baten Analyse	

3.2 | Hoe heeft Fryslân zich ontwikkeld?

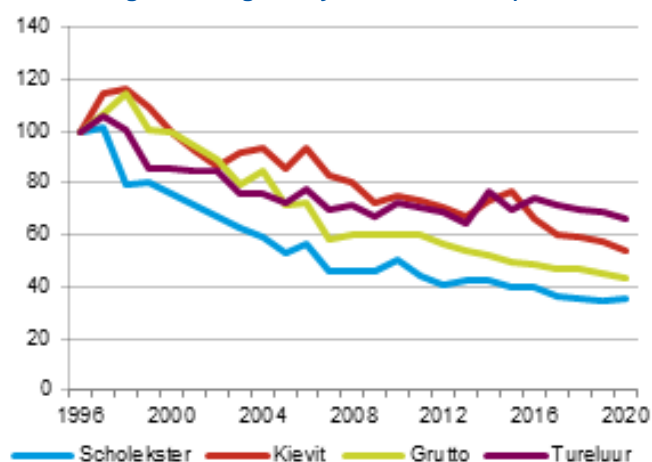
- Drie droge en warme zomers achter elkaar (2018, 2019 en 2020) lijken te onderstrepen dat het klimaat aan het veranderen is. Ook de winter van 2019-2020 was extreem; het was de op één na zachtste sinds 1901. En het was daarbij ook een erg natte winter. Vooral in februari viel veel regen met gemiddeld over het land meer dan 140 millimeter (KNMI).
- De Living Planet Index geeft als indicator weer hoe het met de biodiversiteit is gesteld. Uit onderstaande figuur blijkt dat het in algemene zin veel beter gaat dan in 1990; de index is met 22% gegroeid tussen 1990 en 2018. Toch geldt dit zeker niet voor alle soorten en ecosystemen. De soorten van Fries belang, waaraan in onze Omgevingsvisie onze doelstelling is gekoppeld, (kwetsbare beschermde soorten die een neergaande tendens laten zien en waarvoor Fryslân als leefgebied belangrijk is) zijn nog niet goed meegenomen in deze Living Planet Index (CBS).

Bron: CBS, Living Planet Index

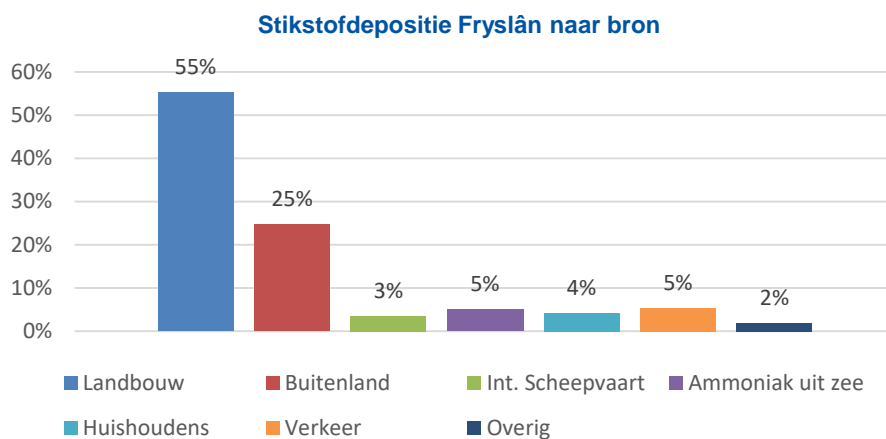
- Het zijn vooral de weidevogels (en dan specifiek de sleutelsoorten kievit, tureluur, scholekster en grutto) die zwaar onder druk staan. Hun aantallen zijn de afgelopen twee decennia afgenomen. Voor de tureluur en de kievit gaat het om een afname van respectievelijk 34% en 46% tussen 1996 en 2020. Bij de grutto gaat het om 56% en bij de scholekster om bijna 65% afname (Weidevogelmeetnet Friesland, CBS/Sovon).

Ontwikkeling weidevogels Fryslân 1996-2020 (index = 1996)

Bron: CBS/Sovon, Weidevogelmeetnet Friesland

- Tot 29 mei 2019 was toestemming voor activiteiten waar stikstof bij vrij komt gebaseerd op het Programma Aanpak Stikstof. De Raad van State heeft het PAS toen ongeldig verklaard. Afgelopen jaar in december stemde de Tweede Kamer in met de nieuwe stikstofwet. Met deze wet is enerzijds het ambitieniveau voor de stikstofreductie opgeschroefd, anderzijds is er onder meer een toezegging dat de PAS-melders worden gelegaliseerd.
- Fryslân heeft een aandeel van 12,8% in de totale landelijke stikstofuitstoot. 55% van de stikstofdepositie in Fryslân is afkomstig van de landbouw (RIVM).

Bron: RIVM

3.3 | Wat hebben wij tot nu toe gedaan?

Herstel van de variëteit aan soorten, ecosystemen en landschappen is van belang voor een rijkere natuur én is ook de basis voor ons welzijn en brede welvaart. Om het herstel in de biodiversiteit in gang te zetten hebben wij een traject gestart om met medeoverheden en partners tot een gezamenlijke agenda **herstel biodiversiteit** voor Fryslân te komen. Uit een inventarisatie van initiatieven blijkt dat de interesse in de Friese samenleving voor biodiversiteit breed is. De initiatieven zijn vooral afkomstig van particulieren, verenigingen/stichtingen en gemeenten. Op basis van een ecologische analyse van deze inventarisatie hebben wij de thema's bepaald waar de verbeterpunten kunnen worden benoemd. Deze verbeterpunten worden omgezet in acties die onderdeel zullen uitmaken van het herstelprogramma biodiversiteit.

Om de daling van het **aantal weidevogels in Fryslân** tegen te gaan hebben wij samen met alle bij weidevogels betrokken partijen in Fryslân, verenigd in het Olterterpoverleg, toegewerkt naar een Evaluatie Nota Weidevogels 2014-2020 en Startnotitie Nota Weidevogels 2021-2030. Deze worden in april 2021 aan u aangeboden. In de Evaluatie Nota Weidevogels 2014-2020 worden alle acties en stappen beschreven die zijn ondernomen om een toename van het aantal weidevogels te stimuleren. Anders dan in het bestuursakkoord staat beschreven, is ons beleid niet enkel gericht op een toename van het aantal weidevogels in agrarisch natuurbeheer, maar ook in het gehele landelijke gebied. Genomen acties en stappen zijn onder andere het Aanvalsplan Grutto, petitie Fryslân Greidefûgellân, bewustwordingscampagne Grutsk op ús Greidefûgels, onderzoeken predatiebeheer en steenmarter, vrijwillige weidevogelbescherming door de Bond van Friese Vogelwachten, jeugdeducatie op de basisscholen, jaarlijkse provinciale

subsidie vernatting, ontwikkeling verdienmodellen: De Fryske kaas en Weide Weelde zuivel en de toegekende Europese subsidies voor de LIFE IP All4Biodiversity en LIFE IP GrassbirdHabitats. De uitkomsten van de Evaluatie, Grutto Aanvalsplan en de petitie Fryslân Greidefûgellân vormen de basis voor de Startnotitie.

Via Natuer mei de Mienskip zijn stappen gezet om tot een besluit te komen over de **meest kansrijke aanpak voor het inrichten van het natuurnetwerk in Fryslân**. Natuer mei de Mienskip is inmiddels een jaar bezig, de samenwerkingsorganisatie staat en is aan de slag met meerdere pilots. De eerste resultaten worden zichtbaar. Bijvoorbeeld als het gaat om werven van extra fondsen voor Natuurnetwerk Nederland. De verwachting is dat aan het eind van de pilotfase voor minstens 2 miljoen euro in aanvraag of gerealiseerd is. Ook zijn er instrumenten ontwikkeld die meteen toegepast worden in al lopende gebiedsprocessen en nog op te starten processen zoals bij het Veenweidegebied.

Tijdens de looptijd van het bestuursakkoord is er opkomende aandacht voor **soorten**. Zo is er in het afgelopen jaar veel aandacht geweest voor de zwerfende wolf die in Fryslân gesignaleerd is, de overlast die door damherten wordt veroorzaakt en niet in de laatste plaats de vogelgriep. Daarnaast wordt gewerkt aan een zeehondenakkoord waar de bevoegdheid van Rijk overgaat naar provincies in 2021. De maatschappelijke aandacht voor deze soorten maakt dat dit de komende jaren onverminderd bestuurlijke en ambtelijke aandacht zal krijgen.

In de Omgevingsvisie 2020 is vastgelegd dat wij **de gevolgen voor het landschap betrekken in al onze (beleids)keuzes**. In de inhoudelijke principes hebben we onszelf opgelegd dat we naast landschap de omgevingskwaliteit als ontwerpbasis nemen bij de (beleids)keuzes die we maken. Door middel van het werken met deze principes kunnen we bij grote opgaven, projecten en programma's zoals van de RES, het Veenweideprogramma en de Nieuwe Afsluitdijk ontwerpend onderzoek en landschapskennis inzetten. De gevolgen voor het landschap worden daarmee een onderwerp bij de beleidsafwegingen die wij maken. In de omgevingsvisie is daarnaast voorgesteld om te onderzoeken of een Omgevingsprogramma Landschap kan bijdragen aan het herkenbaar houden van de Friese landschapstypen. Hier wordt nu uitvoering aan gegeven.

Wat betreft samenwerking rond landschap, hebben wij de activiteiten van Landschapsbeheer Friesland (LBF) en de Nationale Landschappen (Noardlike Fryske Wâlden en Stichting Mar en Klif) via provinciale subsidies financieel ondersteund. Deze activiteiten sluiten aan op de provinciale beleidsdoelen voor het behoud en ontwikkeling van het Friese landschap en het maatschappelijk draagvlak daarvoor. Daarnaast is er via het Europese Plattelands Ontwikkelings Programma (POP3) met inzet van provinciale cofinanciering Europese subsidie verleend voor herstel van landschapselementen. Deze projecten worden uitgevoerd door een samenwerkingsverband van agrarische collectieven en Landschapsbeheer Friesland, in afstemming op het Agrarisch natuur- en landschapsbeheer (Anlb) en de thematische structuurvisie Grutsk op 'e Romte.

Het klimaat verandert: de zeespiegel stijgt, de verzilting neemt toe, de zomers worden droger en de winters worden natter. De provincie werkt vanuit de hoofdthema's Waterveiligheid, Voldoende Water en Schoon Water aan klimaatadaptatie en –mitigatie en in het bijzonder **verbeterde wateropvang en concreet ingerichte**

retentiegebieden. Daarbij is het doel om de risico's op overstroming en wateroverlast klein te houden, de invloed van verzilting te beperken en te zorgen voor voldoende zoet water voor onder andere een duurzame toekomstige drinkwatervoorziening. Wij hebben ingezet om elk jaar tenminste drie projecten te realiseren die zorgen voor de opvang en het vasthouden van water. In lijn met het door ons te realiseren resultaat 'meetbare successen te behalen op het gebied van klimaatadaptatie' zijn afgelopen jaren op de hogere zandgronden in totaal acht projecten water vasthouden gestart. Samen met Wetterskip Fryslân willen we met deze praktijkproeven inzicht krijgen in de effectiviteit van maatregelen om water op de zandgronden te conserveren. Bij elk deelnemend agrarisch bedrijf wordt een bedrijfswaterplan opgesteld dat uitmondt in een voorstel van maatregelen die kunnen worden getroffen om water vast te houden. Dit maatwerk werkt goed, maar wij kunnen de grote aanvraag met de beschikbare capaciteit niet bijbenen. Wat betreft de waterberging lopen wij achter op onze ambities. Wetterskip Fryslân heeft sinds de start van de bestuursperiode slechts 26 hectare waterberging gerealiseerd ten opzichte van de geplande 300 hectare over twee jaar. Realiseren van waterberging blijkt meer voorbereidingstijd te kosten dan gepland.

Om het resultaat **Potato Valley** te realiseren, zetten we in op een verbreding naar het thema verzilting in plaats van alleen zilte teelt. Verzilting is de bredere opgave voor Fryslân en we zijn in overleg met vijf partijen (RUG, WUR, Van Hall Larenstein, Franeker Academie en Potato Valley) om te komen tot een kenniscentrum verzilting.

In de afgelopen periode hebben wij een Taskforce Veenweide opgezet. Sinds februari 2020 is de taskforce in opdracht van ons operationeel onder de naam **Inspiratieteam Toekomst Veenweide** (ITV). De uitvoering van het Veenweidebeleid is een primaire taak van ons in samenwerking met het Wetterskip en betrokken Veenweidegemeenten. De term Taskforce Veenweide, zoals dat in het bestuursakkoord is verwoord, doet vermoeden dat dit team een taak in de uitvoering zou krijgen, maar dat is een taak voor bovengenoemde partijen. Om verwarring rondom deze term te voorkomen is gekozen voor de term: Inspiratieteam Toekomst Veenweide. Het betreft hier een multidisciplinair team van onafhankelijke deskundigen die vanuit een inspirerende en reflecterende rol ons en andere betrokken overheden helpen in onze taak om het Veenweidebeleid effectief en met draagvlak uit te voeren. Het ITV speelt haar rol in nauwe samenspraak met het 'Bestjoerlik Oerlis Feangreide' (BOF). In de aanloop naar het ontwerp-Veenweideprogramma 2021 – 2030 hebben het ITV en het BOF regelmatig met elkaar overlegd. Het ITV heeft haar input gebundeld in het 'Inspiratiemagazine Feangreide 2050'. Dit product is begin november vorig jaar tegelijkertijd met de terinzagelegging van het ontwerp Veenweideprogramma gepubliceerd en toegelicht in een webinar.

In het verlengde van de in mei 2020 vastgestelde Nota Grondbeleid hebben wij een aantal activiteiten opgestart. Zo zijn wij begonnen om de **interne grondbank**, die alle bestaande grondbezittingen van de provincie omvat, vorm te geven. Daarnaast werkt de provincie bij gebiedsinrichtingen nauw samen met andere partijen uit de Mienskip. Per gebied of opgave willen wij een nog beter overzicht van- en inzicht in de beschikbare mogelijkheden krijgen ten aanzien van de gronden. Hiermee willen wij een versnelling in de gebiedsprocessen bewerkstelligen. Ten behoeve van deze samenwerking, geven wij ook vorm aan de **Fryske Grûnbank** als gemeenschappelijk samenwerkingsverband waarin meerdere gronden administratief kunnen worden ingebracht. De beheerorganisatie zijn wij verder aan het optimaliseren, waarbij er tevens aan de versterking van het grondteam wordt gewerkt. De kaders rondom de strategische grondvoorraad hebben we verder uitgewerkt en dit instrument zal onderdeel worden van

de interne grondbank en grondtafel. Met onze partners zijn we in gesprek over de Fryske Grûnbank en de rol die de strategische grondvoorraad daarbij kan vervullen.

Voor het vaststellen van het **ambitieniveau voor het Friese veenweidegebied** is in 2019 een MKBA uitgevoerd. Op basis van deze analyse is een scenariokeuze gemaakt voor het ambitieniveau, welke bepalend is geweest voor de doelen en opgaven die zijn opgenomen in het ontwerp Veenweideprogramma 2021-2030.

Vanaf medio 2019 heeft de **stikstofproblematiek** veel aandacht gevraagd van de provinciale organisatie. Het verbieden van de PAS-systematiek door de Raad van State had grote impact op de vergunningverlening en daarmee de bedrijfsvoering en het toekomstperspectief van veel bedrijven in Fryslân. De regelgeving die hierop anticipeerde leidde tot grote onrust en boerenprotesten in oktober 2019. Vanaf dat moment is een intensieve dialoog gevoerd met landbouw, natuur, bouw en andere betrokken organisaties. Intern is het programma Stikstof opgezet en samen met Rijk en andere provincies is – en wordt nog steeds – naar oplossingen gezocht voor de diverse problemen. Voor de vergunningverlening is de regelgeving nu grotendeels weer operationeel, doch voor veel andere knelpunten, zoals de meldingen en natuurherstel, werken we aan oplossingen. Met de vaststelling van de stikstofwet in december 2020 is na definitieve vaststelling in februari in de Eerste Kamer het wettelijk kader nu helder, via het programma natuur krijgen we 10 jaar lang middelen om aan natuurherstel te werken. In de gebiedsgerichte aanpak worden alle opgaven waarbij dit speelt hierbij betrokken.

3.4 | Wat hebben wij door de corona-ontwikkelingen niet of anders gedaan?

De invloed van de coronacrisis lijkt beperkt te zijn geweest op de ontwikkelingen van de resultaten die vallen onder Groen Fryslân. Wel is het organiseren van het proces voor het gezamenlijke herstelprogramma biodiversiteit iets vertraagd, omdat de behandeling van de startnotitie in PS moest worden uitgesteld (april 2020 naar september 2020).

Met betrekking tot Natuer mei de Mienskip zijn met name de gebiedspilots vertraagd doordat uiteindelijk geen bijeenkomsten in het gebied plaats konden vinden en de gebiedsaanpak is aangepast. We werken nu in kleinere deelgebieden met kleinere groepen.

Bij de gebiedsprocessen in het gebied Burgumer Mar en De Leijen is de aanpak vanwege de coronacrisis ook aangepast en vertraagd, maar wordt nu volop gesproken met grondeigenaren om tot een plan te komen voor de realisatie van het Natuurnetwerk Nederland. De opgelopen vertraging door het niet kunnen doorgaan van bijeenkomsten door de coronacrisis geldt ook voor de gebiedsprocessen Koningsdiep, Alde Feanen, Achtkarspelen-Zuid en Beekdal Linde. De geplande aanbestedingen van werken in 2020 zijn wel doorgedaan.

3.5 | Wat gaan wij nog doen?

Volgens de planning is ons streven om dit voorjaar een **herstelprogramma biodiversiteit** vast te kunnen leggen waarin concrete afspraken worden opgenomen om

de neergaande lijn van de biodiversiteit om te buigen. Het herstelprogramma biodiversiteit is een eerste actie die volgt op de provinciale Omgevingsvisie. In de Omgevingsvisie is het herstel van biodiversiteit ook als urgente opgave benoemd. Herstel van biodiversiteit willen we bereiken door het verbeteren van de kwaliteit van de leefgebieden en via het versterken van de verbinding tussen biodiversiteit en de samenleving. Hiervoor willen we inzetten op het herstellen van basiskwaliteit en de samenhang leefgebieden, het versterken van de verbindingen tussen landbouw, economie en natuur. Ook willen we door meer educatie inzetten op bewustwording in de samenleving.

In de loop van dit jaar zullen wij u met de Evaluatie Nota Weidevogels 2014-2020, het Aanvalsplan Grutto en de petitie Fryslân Greidefûgellân het nieuwe weidevogelbeleid toesturen. We vinden het belangrijk dat de bescherming van **weidevogels** past in een rendabele agrarische bedrijfsvoering en bijdraagt aan de kwaliteiten en waarde van het Friese landschap. Het combineren van landbouw met andere functies en belangen in het landelijk gebied vormt een grote opgave voor de komende periode.

De komende periode gaan wij de pilots van 'natuer mei de mienskip' die zijn opgezet t.b.v. het inrichten van het natuurnetwerk in Fryslân, afronden en evalueren. Deze pilots zullen in de tweede helft van 2021 worden afgerond. Op basis van deze uitkomsten zullen wij u de **meest kansrijke aanpak voor het inrichten van het natuurnetwerk in Fryslân** begin 2022 presenteren.

Wij blijven ons de komende jaren inzetten om de gevolgen voor **het landschap te betrekken in onze (beleids)keuzes**. Wij zullen het Omgevingsprogramma Landschap in de loop van dit jaar aan u presenteren. Ook stellen wij dit jaar opnieuw een subsidieregeling open voor herstel van landschapselementen in het kader van de Europese POP3-subsidieregeling.

De ontwikkelingen van het klimaat geven aan dat de behoefte aan **water vasthouden** voor droge perioden en **waterberging** voor het opvangen van piekafvoeren in natte perioden groter wordt. Daarom wordt het onderwerp water vasthouden/conserveren op de hogere zandgronden van Fryslân één van de onderwerpen van het Regionaal Waterprogramma (2022-2027) van de provincie Fryslân. Ons voorstel is om dit voor de komende jaren meer programmatisch op te pakken. Volgens de planning van Wetterskip Fryslân wordt de komende jaren weer meer waterbergingscapaciteit gerealiseerd. Daarmee zou de opgetreden achterstand voor een groot deel weer worden weggewerkt. Waterberging wordt tevens een belangrijk onderwerp in het op te stellen Regionaal Waterprogramma.

Het **Inspiratieteam Toekomst Veenweide** heeft in haar publicatie een tweetal concrete aanbevelingen gedaan om van optimale meerwaarde te kunnen zijn bij de uitvoering van het Veenweidebeleid. Wij zullen verder aan de slag gaan met de aanbeveling om te starten met één of meerdere representatieve proeven op gebiedsniveau. De beoogde situatie voor 2050 wordt in een klein samenhangend deelgebied in één keer, integraal en in de volle breedte doorgevoerd. Ook het bouwen aan een regionale voedselketen en regionale merkkrachtpakken we verder op. Hierbij wordt in een proces in en met de regio de zoektocht aangegaan naar een overkoepelend narratief met aanknopingspunten voor lokale invulling. Het perspectief van de toekomstbestendige Feangreideboer staat hierbij centraal. Het Inspiratieteam wil hierbij ook een bijdrage leveren aan een Veenweidebeleid dat effectief en met draagvlak wordt uitgevoerd.

De **Fryske Grûnbank** zit nog in de ontwikkelingsfase. Met onze partners heeft een inventarisatie over de wensen en beelden rondom de nieuwe grondbank plaatsgevonden. Deze beelden zijn gedeeld met de Provinciale Commissie Landelijk Gebied (PCLG). De beelden lopen deels uit elkaar en zijn deels met elkaar in overeenstemming. In het verlengde hiervan is samen met de deelnemers van de PCLG een werkgroep gevormd om de grondbank verder vorm te geven. Deze groep is nu een aantal keer bij elkaar geweest en bereidt een aantal casussen voor. Naar verwachting worden in het 2e kwartaal 2021 de contouren van de Fryske Grûnbank met de PCLG besproken en vastgesteld.

Het **Veenweideprogramma** 2021-2030 stelt niet alleen opgaven, ambities en doelstellingen, maar is tevens een uitvoeringsprogramma die concrete generieke- en specifieke maatregelen voor het Veenweidegebied schetst. De structurele veranderingen die nodig zijn vragen om een integrale benadering en brede samenwerking tussen partijen in en buiten het gebied. We willen daarom de komende tijd doorgaan met de gebiedsbenadering die we al volgden. In de gebieden vullen wij samen van onderop in wat in dat gebied kan, wat wenselijk is en welke ondersteuning daarbij nodig is. Dat doen we samen met boeren, ondernemers, overheden, natuurorganisaties, inwoners en huiseigenaren in het gebied.

3.5.1 Stikstofaanpak en Programma natuur

Om los van de in ons bestuursakkoord geformuleerde resultaten ons verder in te zetten voor de ambitie om de kwaliteit van bodem, water en landschap verder te verbeteren, zullen we verder uitvoering geven aan onze **stikstofaanpak**. In 2035 mag bijna driekwart van de stikstofgevoelige natuur niet meer beschadigd worden door stikstofneerslag. Daarvoor moet de stikstofuitstoot gehalveerd worden. Er zijn hierbij door het Rijk ook tussendoelen geformuleerd: in 2025 moet 40 procent van het stikstofgevoelige Natura 2000-areaal onder de kritische depositiewaarde liggen, in 2030 de helft.

Het stikstof uitvoeringsprogramma zal medio 2021 aan u worden voorgelegd. Hierbij zetten wij ons in om de te hoge stikstofdepositie niveaus in de N2000 gebieden te verlagen en zo zorg te dragen voor natuurherstel; de problemen met de vergunningen en meldingen op te lossen; ruimte te creëren voor nieuwe ontwikkelingen en de transitie van de landbouw naar een meer natuurinclusief platteland te ondersteunen. Belangrijke inzet zal -gebiedsgericht- worden gedaan in de overgangsgebieden rondom de stikstofgevoelige N2000 gebieden. Het programma natuur, wat zal starten met Rijksmiddelen in 2021, zal hiervoor de belangrijkste drager zijn.

Een belangrijke pijler van de stikstofaanpak betreft het **Programma Natuur**. In 2020 hebben Rijk en provincies in nauwe samenwerking met de terrein beheerende organisaties een Uitvoeringsprogramma Natuur uitgewerkt. Hierin staan afspraken over de ambitie en opgave, kaders voor de maatregelen, monitoring en rapportage en het samenwerkingsmodel. Met het Programma Natuur streven wij naar het op orde brengen van condities die nodig zijn voor een landelijk gunstige staat van instandhouding conform de Vogel- en Habitatrichtlijn. Hiervoor wordt een samenhangend pakket van maatregelen ingezet dat gericht is op stikstofreductie, natuurversterking en verbetering van natuur, en meer natuurinclusieve ruimtelijke inrichting. Tot en met 2030 wordt jaarlijks een substantieel bedrag, oplopend naar € 300 miljoen, beschikbaar gesteld voor natuurherstel en natuurontwikkeling, met de focus op stikstofgevoelige soorten en habitats.

Het Programma Natuur wordt gefaseerd uitgevoerd. In de eerste fase van drie jaar zullen provincies, Rijk en maatschappelijke partners starten met de uitvoering van de eerste maatregelen. De provincie Fryslân kan binnen de gestelde criteria een aanvraag doen voor middelen binnen een bandbreedte van 6 – 10%. Dit betekent dat voor de eerste drie jaar ca. 15 miljoen per jaar exclusief een hogere beheervergoeding (van 75 naar 84% vergoeding voor natuurbeheer) kan worden ingezet voor verbetering van de natuur, voor het realiseren van onze geformuleerde ambitie.

3.6 | Conclusies

Voor verdere realisering van het resultaat om biodiversiteitsverlies in Fryslân om te buigen en de kwaliteit van bodem, water, en landschap te verbeteren speelt de verdere ontwikkeling van de stikstofaanpak een grote rol. In de verdere periode van uitvoering van ons bestuursakkoord zal hier dan ook grote prioriteit aan gegeven worden.

Inmiddels hebben we om de in het bestuursakkoord geformuleerde resultaten te kunnen realiseren ook verschillende concrete activiteiten opgezet. Zo hebben wij onder meer een traject rondom biodiversiteit opgezet. Nadat wij u dit voorjaar het uiteindelijke **herstelprogramma biodiversiteit** voorleggen, kunnen we dan ook het geformuleerde resultaat om te komen tot een herstelprogramma biodiversiteit realiseren.

Om het aantal **weidevogels** in gebieden met agrarisch natuurbeheer toe te laten nemen, volgt begin dit jaar een evaluatie Nota Weidevogels en de Startnotitie Weidevogels 2021 -2030. Hierbij streven we niet alleen naar een toename van weidevogels in agrarisch natuurbeheer gebieden, maar in het gehele landelijke gebied. Omdat echter niet alleen onze inspanningen van invloed kunnen zijn op het uiteindelijke aantal weidevogels in onze provincie, is het wel onzeker of het aantal weidevogels daadwerkelijk kan toenemen voor het einde van de bestuursperiode.

In de loop van dit jaar volgt tevens een voorstel van ons om tot een besluit te kunnen komen over de meest **kansrijke aanpak voor het inrichten van het Natuurnetwerk** in Fryslân. Met de voorbereidingen hiervan lopen we op schema waarmee wij verwachten dit resultaat ook te kunnen realiseren.

Een belangrijke stap om te komen tot realisatie van het resultaat om bij al onze beleidskeuzes de gevolgen voor het landschap te betrekken, is dat we in de omgevingsvisie 2020 hebben vastgelegd dit daadwerkelijk te zullen doen. Nu is het verder van belang om bij onze beleidskeuzes in de praktijk ook daadwerkelijk rekening te houden met de gevolgen voor ons Friese landschap.

De snelle verandering van ons klimaat geeft de urgentie aan van klimaatadaptatie en –mitigatie. Wat betreft het komen tot meetbare successen op het gebied van **klimaatadaptatie** door sterk verbeterde **wateropvang** en het concreet inrichten van **retentiegebieden** lopen we enigszins achter. Realisering van waterberging blijkt in de praktijk meer voorbereidingstijd te kosten dan gepland. Wij verwachten dan ook dat we dit resultaat zonder extra inspanningen niet geheel kunnen realiseren voor het einde van deze bestuursperiode.

Wel verwachten we dat **Potato Valley** zich, samen met andere partners, ontwikkelt tot een toegankelijk en essentieel kenniscentrum op het gebied van zilte teelt. We zetten hiervoor in op verbreding naar het thema verzilting in plaats van alleen zilte teelt.

Wij hebben ingezet op het instellen van het **Inspiratieteam Toekomst Veenweide** dat door middel van zijn inspirerende en reflecterende rol een bijdrage levert aan het effectief en met draagvlak uitvoeren van het Veenweidebeleid.

Alle provinciale gronden zijn geregistreerd in de **interne provinciale grondbank**. Samen met de vormgeving van de interne grondtafel waarin afstemming met de opgaven over de inzet (aan- en verkoop) van gronden en de strategische grondvoorraad gaat plaatsvinden, werken wij aan een grondteam dat het bestuur integraal kan adviseren. Daarnaast heeft de inzet van provinciale gronden ook een relatie met de Fryske Grûnbank in oprichting omdat grondmobiliteit daar zeker een thema zal zijn.

De stikstofaanpak en het Programma natuur zijn voor de provincie voor de komende periode majeure opgaven. Het gaat hierbij om de inzet van veel middelen in een samenhangend pakket van maatregelen.

HOOFDSTUK 4

Agrarisch Fryslân

Ambitie: De Friese Landbouw is sinds jaar en dag een ‘vier sterren’ landbouw. Wij helpen de sector daar een vijf sterren landbouw van te maken, waarbij de vijfde ster een groene ster is

4.1 | De resultaten waar we voor staan in één oogopslag

Voortgang

Resultaten

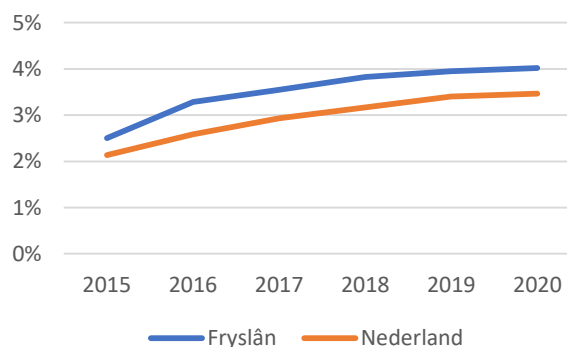
18. De mogelijkheden voor boeren om het organische stofgehalte in de bodem te vergroten zijn verbeterd, mogelijk via een systeem met CO2-certificaten	■
19. Het aandeel biologische landbouw in Fryslân is gegroeid	■
20. Dairy Valley groeit verder naar een internationaal toonaangevend kennisknooppunt	■
21. Er is een integrale, met de stakeholders opgestelde, landbouwagenda	■

4.2 | Hoe heeft Fryslân zich ontwikkeld?

- De werkgelegenheid in de Friese agri-foodsector is in 2018 met 3,4% en in 2019 met 0,7% gegroeid. In totaal biedt de sector aan ruim 30.000 mensen in Fryslân werk. De aanvankelijke daling van de werkgelegenheid is sinds 2010 gestabiliseerd en is de afgelopen vier jaar omgebogen in een lichte groei (Werkgelegenheidsregister, provincie Fryslân).
- Fryslân telt in 2020 4.204 landbouwbedrijven, waarvan 2.525 melkveebedrijven. In de afgelopen vijf jaar is het aantal landbouwbedrijven met 1027 afgenomen. Het aantal melkveebedrijven is in dezelfde periode met 299 gedaald (CBS).
- Fryslân heeft een aandeel van 16,1% in het totaal aantal Nederlandse melkveebedrijven en een aandeel van 18,8% in de landelijke melkveestapel. In de afgelopen 5 jaar is de Friese melkveestapel met 2,5% gegroeid. Landelijk was er in dezelfde periode een krimp van 1,8% (CBS).

- In 2020 bedraagt het aandeel biologische landbouwbedrijven in Fryslân 4,0%. Dat is iets meer dan het landelijk biologische aandeel van 3,5%. Het aantal biologische landbouwbedrijven stijgt gestaag. In de afgelopen vijf jaar nam het aantal bedrijven met 38 toe tot een totaal van 169 (CBS).

Aandeel biologische bedrijven in Fryslân en Nederland

Bron: CBS

4.3 | Wat hebben wij tot nu toe gedaan?

Wij hebben de ambitie in het bestuursakkoord, om van de Friese landbouw sector een vijf sterren landbouw te maken, als volgt vertaald: Fryslân streeft naar een duurzame, natuurinclusieve landbouw in 2025, die grondgebonden en circulair is, bijdraagt aan het herstel van biodiversiteit, maatschappelijk draagvlak heeft én niet in de laatste plaats economisch renderend is. Als hier sprake van is, dan is er wat ons betreft sprake van een vijfde groene ster voor de Friese landbouw.

Om de mogelijkheden voor **boeren om het organische stofgehalte in de bodem** te vergroten te verbeteren zijn we in het kader van het bodemconvenant gestart met een systeem van CO2 certificaten. Deze ontwikkeling ligt echter stil en we onderzoeken nu of we met de stichting Proefbedrijven Noordelijke Akkerbouw (SPNA) een aanpak van de grond kunnen krijgen van slim landgebruik, om hiermee de mogelijkheden van boeren te vergroten. We ondersteunen als provincie, onder andere via de regiodeal Zuid Oost Fryslân, ook het kennisconsortium Bodem dat betrokken is bij de kennisverspreiding van dit punt.

Het aantal **biologische landbouwbedrijven** in Fryslân blijft gestaag stijgen. Met de Feriening Fan Biologyske Boeren Fryslân (FBBF) kijken we, op basis van hun koersdocument, hoe en waar de provincie de biologische landbouw kan stimuleren of faciliteren. We verlenen onder andere subsidie om meer kennis over biologische landbouw in het onderwijs curriculum van het Van Hall Larenstein op te nemen.

We willen **Dairy Valley** in combinatie met de Dairy Campus graag met stakeholders internationaal op de kaart zetten. Het moet doorgroeien naar een internationaal toonaangevend kennisknooppunt. Vorig jaar zijn we echter met stakeholders tot de conclusie gekomen dat dit nog niet is gelukt. In 2020 heeft de provincie daarom het initiatief genomen een onderzoek naar de toekomst van Dairy Valley te laten uitvoeren. Doel is te onderzoeken hoe en zo ja, op welke wijze onderwijs, bedrijfsleven en overheid

alle drie de win-win situaties zien en zich daardoor verbonden gaan voelen met Dairy Valley. Dit onderzoek wordt in het voorjaar van 2021 afgerond. Een kwartiermaker gaat kijken op welke manier Dairy Valley meer betrokken kan worden bij de regionale opgaven die de agrarische sector heeft. Op deze wijze wordt ingezet om in 2021 nieuwe energie aan deze netwerksamenwerking mee te geven en toe te werken naar gezamenlijke doelen.

We zijn een strategische samenwerking met de universiteit Wageningen (WUR) aangegaan als provincie op gebied van biobased landbouw.

We voeren de Regiodeal Natuurinclusieve Landbouw Noord Nederland uit, waarbij we samen met Groningen, Drenthe en het Rijk natuurinclusieve landbouw op een gebiedsgerichte wijze uitvoeren in Noord-Nederland. Het met alle stakeholders opstellen van een integrale landbouwagenda zien wij als een belangrijke katalysator die gaat bijdragen aan onze ambities voor de landbouw. We hebben de startnotitie landbouw in november vorig jaar aan u voorgelegd en de landbouwagenda volgt in het tweede kwartaal van dit jaar.

4.4 | Wat hebben wij door de corona-ontwikkelingen niet of anders gedaan?

Bij de boeren zien we dat de coronacrisis concreet tot problemen leidt in de afzet van aardappels en sierteeltproducten, maar zeker ook tot een toename van psychische problemen bij boeren wat betreft hun toekomst. Anderzijds steeg de verkoop van lokale producten (streekboer) en hebben deze ontwikkelingen partijen ook met elkaar in gesprek gebracht en groeit het besef meer dat transitie (systeemverandering) nodig is.

4.5 | Wat gaan wij nog doen?

Ook de komende jaren krijgt Living Lab weer subsidie om daarmee de kennis rond natuurinclusiviteit te verbinden en voor partijen toegankelijk te maken, met voorbeelden uit de praktijk.

We continueren de landbouwdeals, waarmee we een bijdrage leveren aan onder andere de Kaderrichtlijn Water (KRW), de aanpak van de stikstofproblematiek en het programma Biodiversiteit.

We gaan de deelname aan het Noordelijk netwerk Agro Agenda intensiveren. In dit netwerk is de hele keten van producent tot (bijna) consument vertegenwoordigd en dit netwerk richt zich op de transitie van de landbouw. In vijf experimenteelgebieden faciliteren we daarmee de volgende activiteiten:

- 1 Verduurzaming van de landbouw naar de 5^e groene ster
- 2 De adviesfunctie richting de regiodeals
- 3 Het opzetten van de 'melkvee-agenda'

We leveren inbreng (onder andere met lobby) voor het nieuwe Europese Gemeenschappelijke Landbouwbeleid (GLB). We werken mee aan het opstellen van het Nationaal Strategisch Plan (NSP) op basis waarvan de Europese middelen binnen

Nederland verdeeld gaan worden. Daarbij wordt onder andere gewerkt aan pakketten voor vergoedingen voor ecosysteemdiensten.

Op basis van het onderzoek naar Dairy Valley zullen we beoordelen hoe we in gezamenlijkheid ervoor kunnen gaan zorgen dat Dairy Valley gaat groeien naar het gewenste internationaal toonaangevende kennisknooppunt. De volgende punten zijn cruciaal:

- 1 Focus en onderscheidend vermogen zijn randvoorwaarden voor succes. Waar vinden we gezamenlijk dat we goed in zijn en welke gezamenlijke 'stip op de horizon' willen we zetten? In de beleidsbrief Economie staat dat we daarbij de verbinding moeten maken tussen de sterke Friese clusters (Water, HTSM, Circulair), onder andere op het gebied van digitalisering en artificiële intelligentie (A.I.).
- 2 Meerwaarde voor de betrokken partijen. Meerwaarde kan bijvoorbeeld liggen in geld (verdienmodel), in het ecosysteem en/of in kennis.
- 3 De rol van een paar grote, sterke partijen als trekkers. Naast mogelijke Fryske organisaties, zoeken we ook naar landelijke dragers (vanuit het landelijke belang).

Op basis van de startnotitie stellen we een landbouwagenda op welke wij u in de loop van dit jaar willen voorleggen. In de landbouwagenda willen we ook de verbinding maken met andere provinciale opgaven. Door het ondersteunen van de landbouw kunnen wij deze in staat stellen om met goede verdienmodellen bij te dragen aan deze opgaven en daarmee ook aan de Brede Welvaart in Fryslân. Voorbeelden zijn Veenweide, Biodiversiteit, Economie en Natuurherstel.

We werken aan een vijfde groene ster voor de landbouw, door meer agrarische bedrijven die een biologisch bedrijfssysteem toepassen en/of ecosysteemdiensten leveren. We zetten hierbij in op de ontwikkeling van een Fries fonds om deze ontwikkeling te versnellen en faciliteren.

4.6 | Conclusies

We kunnen onze ambities en de bijbehorende resultaten alleen maar realiseren in samenwerking met vele partijen en binnen de kaders van het Europese en Rijksbeleid. De ontwikkelingen in de agrifoodsector worden vooral gereguleerd door Europa en het rijk. Er ligt ook een belangrijke rol bij de boeren zelf, die de keuzes op hun eigen bedrijf maken. De transitie van de landbouw vraagt tijd en zal geleidelijk verlopen. Boeren en bedrijven nemen investeringsbeslissingen voor 20 tot 30 jaar. Werkende weg werken we, samen met alle stakeholders, naar de gewenste duurzame en natuurinclusieve landbouw. Belangrijk daarbij is boeren langdurig perspectief te bieden. Er komen veel ontwikkelingen af op de landbouw en de ambities zijn groot. Onze ambitie is dan ook alleen te realiseren door alle perspectieven te bundelen en door de hele keten van het eco systeem te verbinden. De transitie waar we voor staan gaat om de overgang van een sectorale naar een integrale benadering van de landbouw. Dit zal een kwestie zijn van de lange adem en niet binnen de termijn van ons bestuursakkoord gerealiseerd kunnen worden.

De belangrijkste ontwikkeling voor de landbouw is de uitspraak van de Raad van State in mei 2019 over de Programmatische Aanpak Stikstof (PAS) en de daaruit voortgekomen stikstof crisis. Door de impasse van niet gelegaliseerde vergunningen

verkeert een groot aantal bedrijven in onzekerheid. Dit zet hun bedrijfsontwikkeling op slot. Ook de situatie dat er nog geen concrete doelen zijn gesteld en keuzes zijn gemaakt ten aanzien van de aanpak stikstof, maakt dat een deel van de Friese agrarische bedrijven in hun ontwikkeling stilstaan. Vanuit de agrarische sector komt het verzoek om eerst te legaliseren, dan te 'verleasen' en dan pas extern te salderen. Daarbij dient te worden opgemerkt dat het de bedoeling is dat de ruimte die overblijft bij het extern salderen, de zogenaamde snijverliezen, wordt onderbracht in het regionale stikstofregistratiesysteem en vervolgens ingezet kan worden voor de legalisatie van de PAS-opgave of economische ontwikkelingen. Voor wat betreft de stikstofopgave is de agrarische sector een grote knop om aan te draaien. De melkveehouderij is beeldbepalend en van economische belang in Fryslân. Dat maakt dat bedrijfsbeëindiging niet de voorkeur heeft. Opkopen kost ook veel geld. Fryslân zet als eerste in om de bedrijven zoveel mogelijk te behouden door bedrijfsverplaatsing, coöperatieve oplossingen in het gebied te vinden, bronmaatregelen toe te passen of de bedrijfsvoering aan te passen door toepassing van voer en managementmaatregelen. De overgang naar biologische landbouw en andere vormen van verduurzaming van de bedrijfsvoering worden gestimuleerd.

Op rijksniveau wordt erop ingezet dat het nieuwe GLB (op basis van de uitwerking in het Nationaal Strategisch Plan) bijdraagt aan het realiseren van het klimaatakkoord. Dit sluit aan bij de ambitie die de Europese Commissie heeft met de Green deal, waarin gestreefd wordt naar 25% biologische landbouw.

In de huidige fase van Dairy Valley is de provincie vooral aanjager. We zien de toekomstige rol van de provincie niet als trekker, maar als partner.

Als provincie hebben we een beperkte rol en in de hele keten van het ecosysteem kunnen we met het afdwingen van resultaten onvoldoende bereiken. Maar met de activiteiten die wij ondernemen en het met alle stakeholders opstellen van de landbouwagenda, kunnen wij een belangrijke rol trachten te spelen in het samenbrengen van de hele keten in de landbouw en de richting van een duurzame en natuurinclusieve landbouw.

HOOFDSTUK 5

Ondernemend Fryslân

Ambitie: We worden de MKB-vriendelijkste provincie van Nederland en de meest circulaire regio van Europa

5.1 | De resultaten waar we voor staan in één oogopslag

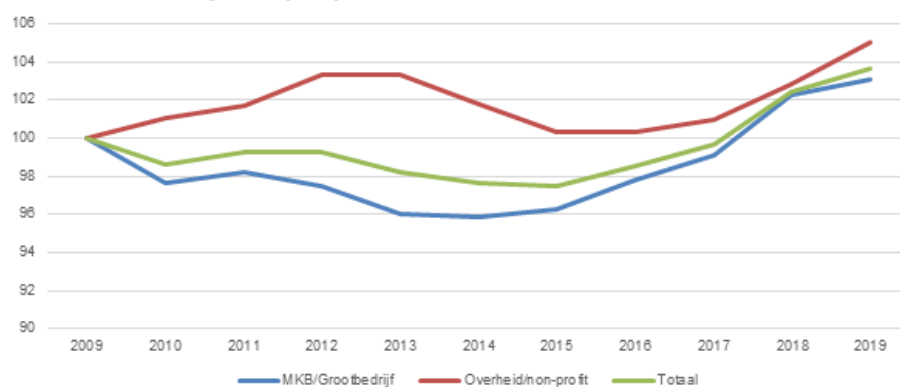
Resultaten	Voortgang
22. We investeren in circulaire economie. Onder andere wordt de huidige voucherregeling voor het MKB uitgebreid met de mogelijkheid tot kennis ophalen over duurzaamheids- of circulariteitsvraagstukken	
23. De Friese export neemt sterker toe dan de gemiddelde toename in Nederland	
24. Meer jonge gezinnen blijven in Fryslân of komen naar Fryslân	
25. Er komt een nieuw Fries Onderwijsakkoord, met mbo, hbo en Campus Fryslân	

5.2 | Hoe heeft Fryslân zich ontwikkeld?

- De coronacrisis zet de economie onder flinke druk. De economische groei in 2019 komt in Fryslân uit op 0,7%, tegenover 1,7% landelijk. Voor 2020 en 2021 is de onzekerheid groot. Verwacht wordt een krimp van ongeveer 5% in 2020 en een groei van ongeveer 2% in 2021 (CPB/CBS).
- In 2019 telde Fryslân 52.100 mkb-bedrijven, waaronder 35.160 zzp'ers. Naast het mkb telt het Friese bedrijfsleven 50 bedrijven met meer dan 250 werknemers, zogeheten grootbedrijven. Het aantal bedrijven met personeel neemt al enkele jaren iets af, terwijl het aantal zelfstandigen toeneemt. Zelfstandigen zijn in de provincie goed voor 14% van de werkgelegenheid, landelijk is dit 11% (Werkgelegenheidsregister, provincie Fryslân).
- De Bedrijvendynamiek van de Kamer van Koophandel (KvK) laat zien dat sinds de start van de coronacrisis tot en met december 2020 er in Fryslân bij benadering 8% meer bedrijfsbeëindigingen zijn dan in 2019. Landelijk is er sprake van 18% meer beëindigingen. Het aantal gerechtelijk uitgesproken faillissementen is niet hoger dan in dezelfde periode vorig jaar (LISA/CBS).

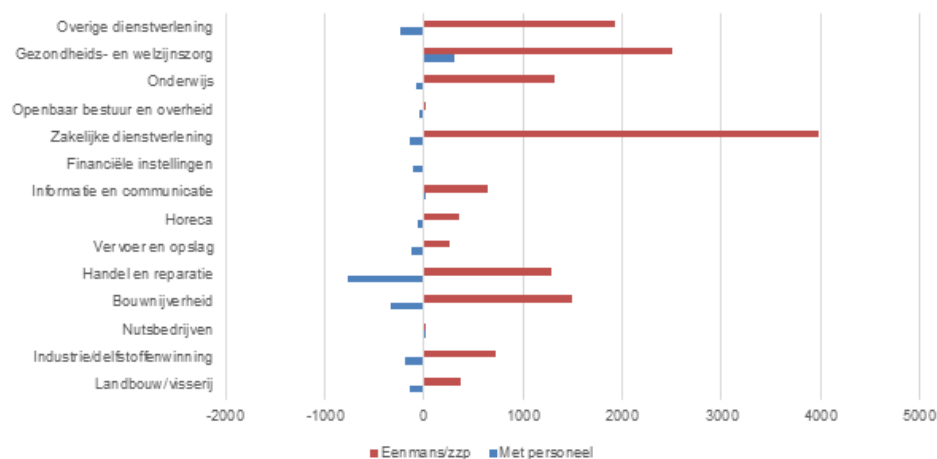
- De werkloosheid in Fryslân is de afgelopen jaren fors gedaald. In 2014 was nog 8% van de beroepsbevolking werkloos. Voor het uitbreken van de coronacrisis was de werkloosheid met 3,4% historisch laag. De werkloosheid stijgt naar verwachting landelijk van gemiddeld 3,4% in 2019 naar 4,1% in 2020, om in 2021 uit te komen op 5,6%. Voor Fryslân zou dit betekenen dat het aantal werklozen van 12 naar 17 duizend zal stijgen. Meest recente cijfer laat een werkloosheid van 4,1% zien in het derde kwartaal van 2020 (CBS).
- Van de coronacrisis waren de economische gevolgen te zien in een stijging van het aantal WW-uitkeringen. In de maanden na april 2020 was de instroom een stuk lager, waardoor het totaal aantal uitkeringen niet toe- maar juist iets afnam. In december is het aantal uitkeringen juist weer gestegen. Het aantal uitkeringen ligt in december 7% hoger dan voorafgaand aan de crisis, landelijk ligt het 19% hoger (UWV).
- Fryslân telde met 302.500 banen niet eerder zoveel werkgelegenheid als in 2019. In de periode 2015-2019 groeide de werkgelegenheid met 6,3%, goed voor ongeveer 18.000 banen. Landelijk groeide de werkgelegenheid met 8% nog wat sterker (Werkgelegenheidsregister, provincie Fryslân).
- Het mkb vertegenwoordigt 61,5% van de Friese werkgelegenheid. Het grootbedrijf is goed voor 8,1% van het aantal banen. Het aantal MKB banen groeide de afgelopen vijf jaar met 7,1% en het aantal banen in de publieke sector met 4,7% (Werkgelegenheidsregister, provincie Fryslân).
- Tussen 2009 en 2019 is het percentage bedrijven in Fryslân met internationale handel gestegen van 6,8% naar 8,2%. Landelijk is bij een op de tien bedrijven sprake van internationale handel. Duitsland is voor Friese bedrijven de voornaamste exportpartner. Een vijfde van de totale export heeft betrekking op Duitsland, 11% gaat naar België en 6,9% naar het Verenigd Koninkrijk. Voedingsmiddelen en levende dieren zijn met een aandeel van 38% de belangrijkste exportproducten, gevolgd door machines en vervoermaterieel (32%) (CBS).

Ontwikkeling werkgelegenheid profit/non-profit 2009-2019 (index=2009)

Bron: Provincie Fryslân, Werkgelegenheidsregister

Ontwikkeling vestigingen 2010-2019

Bron: Provincie Fryslân, Werkgelegenheidsregister

- De verwachting is dat de Friese bevolking in de komende dertig jaar gaat dalen tot 607.000 personen. Daar komt bovenop dat ook de samenstelling drastisch verandert als gevolg van vergrijzing en ontgroening. Dit betekent dat de potentiële beroepsbevolking daalt van 406.800 (62,5%) naar 335.600 (55%). Een absolute afname van 71.000 mensen die in potentie inzetbaar zijn voor werk (zie ook figuur in hoofdstuk leefbaar). Een trend kan worden dat een effect van de coronacrisis wordt dat grote steden gaan krimpen en het platteland instroom gaat kennen. Dit kan worden versterkt doordat uit onderzoek van de Rabobank blijkt dat 43 procent van alle banen in Nederland volledig vanuit huis gedaan kan worden, zonder dat werknemers ooit naar kantoor hoeven (Bevolkingsprognose 2020, provincie Fryslân).
- Een groot deel van de bedrijven geeft aan een omslag te willen maken naar een meer circulair verdienmodel. Uit onderzoek blijkt dat er sprake is van een verschil tussen een positieve houding tegenover circulair en het daadwerkelijk toepassen ervan. In 2018 paste iets meer dan een vijfde van de Friese (ondervraagde) bedrijven circulaire principes daadwerkelijk toe (RUG Campus).

5.3 | Wat hebben wij tot nu toe gedaan?

De context waarbinnen we vanuit ondernemend Fryslân aan de ambitie werken om de MKB-vriendelijkste provincie van Nederland en de meest circulaire regio van Europa te worden is:

- de Europese agenda, die voor de komende jaren duidelijk vorm krijgt en sterk de nadruk legt op de transitie naar een circulaire economie, digitalisering en een duurzaam economisch herstel na de coronacrisis;
- de Regionale Innovatiestrategie voor Slimme Specialisatie (RIS3) geeft aan hoe we Noordelijk op een innovatieve wijze bijdrage kunnen leveren aan Europa;
- de agenda van het Rijk is van invloed op ons economisch beleid.

Voor het bijdragen aan het realiseren van onze ambitie om de MKB-vriendelijkste provincie van Nederland en de meest circulaire regio van Europa te worden hebben we de afgelopen periode verschillende stappen ondernomen.

Zo investeren wij in **circulaire economie** door **kennisonwikkeling** en het aanbod van testfaciliteiten te stimuleren binnen onder andere de clusters Watertech, Agrifood, HTSM, Circulair plastics en Maritiem. Hiermee willen wij het bestaande MKB stimuleren op het vlak van circulaire innovatie en nieuwe business development. Als ondersteunende maatregelen is onder andere de voucherregeling voor het MKB uitgebreid, met de mogelijkheid tot kennis ophalen over **duurzaamheids- of circulariteitsvraagstukken**. Binnen de regeling voor bedrijfsontwikkeling zijn tot nu toe 158 beschikkingen afgegeven (peildatum 4-9-2020).

Met behulp van Ynbusiness en het ITS hebben wij het mkb ondersteund bij internationale marktontwikkeling en -verkenning. Door Friese ondernemers hierbij actief te ondersteunen willen wij bijdragen aan een **sterke toename van de Friese export**. Fryslân kent een groeiend aantal exporterende bedrijven. Dit in tegenstelling tot de landelijke trend die een dalende trend liet zien in 2018.

Met de partijen IPF, EBNN hebben we met gemeenten en mkb gewerkt aan een aanjaagproject voor het **behoud of aantrekken van talent**, in het kader van de wens dat meer jonge gezinnen komen naar of blijven in Fryslân. Het verkrijgen van een groot draagvlak om resultaat binnen deze doelstelling te kunnen behalen is namelijk van belang. De samenwerking met de scholingsalliantie Noord heeft al wel geleid tot meer aandacht voor technische beroepen binnen het Techniepact. Er lag al een **onderwijsakkoord** met het hbo en de Campus Fryslân. In een gezamenlijke bijeenkomst vanuit het Innovatieplatform Fryslân (IPF) is inmiddels het mbo ook aangehaakt.

We hebben veel tijd en energie gestoken in de ontwikkeling van de Brede welvaart monitor, samen met het CBS en het Fries Sociaal Planbureau (FSP). In hoofdstuk 1 van deze tussenbalans zijn we hier verder op ingegaan.

We zijn in 2020 gestart met de voorbereiding van de beleidsnota economie. In deze beleidsnota die in januari door u is vastgesteld geven wij aan hoe we vanuit de economische invalshoek werken aan het versterken van de brede welvaart. We zien namelijk dat Fryslân relatief laag scoort op diverse economische indicatoren, maar juist hoog op tal van welzijnsindicatoren. Dit is goed om landelijke en regionale trends te kunnen onderscheiden, maar we moeten voorkomen dat het als ranglijst voor regio's onderling wordt gezien. In Fryslân gelden andere waarden en opgaven dan in bijvoorbeeld de randstad.

In de beleidsnota vertalen we dit naar ambities rond brede welvaart, circulariteit, krimp ombuigen naar kansen en het samen met onze stakeholders investeren in economie. We kijken daarbij ook naar de resultaten uit het bestuursakkoord, maar zien dat in een breder 'eco systeem'. Als voorbeeld. De demografische ontwikkelingen zien er voor Fryslân heel ongunstig uit als het gaat om jonge gezinnen en we willen dat ombuigen. Vanuit de klassieke economische benadering is het daarvoor van belang dat we de werkgelegenheid stimuleren. We moeten daarvoor echter veel breder kijken naar factoren die maken of mensen in Fryslân willen (blijven) wonen en Fryslân kan zich juist daarin onderscheiden omdat we juist hoog scoren op bijvoorbeeld de 'welzijnsindicatoren'.

5.4 | Wat hebben wij door de corona-ontwikkelingen niet of anders gedaan?

We zien dat de coronacrisis ook in onze provincie een stevige en acute economische neergang veroorzaakt en ons misschien wel in een langdurige recessie brengt. De implicaties zijn nu nog niet bekend en de scenario's voor de toekomstige economische ontwikkeling lopen ver uiteen. Ondertussen hebben wij, binnen de mogelijkheden, verder gewerkt aan het herstelmaatregelenpakket 'Lok op 1: no en moarn'. Na de vaststelling in juni vorig jaar is dit pakket nu in uitvoering. Dit pakket is ontstaan vanuit een kort maar intensief proces met stakeholders. We kijken hierbij verder dan de coronacrisis en met dit pakket willen we een bijdrage leveren voor de middellange termijn aansluitend op de ambities uit het bestuursakkoord Geluk op 1. Gezondheid, economie en leefbaarheid staan hierbij centraal. In het herstelmaatregelenpakket worden vanuit de pijlers: Arbeidsmarkt, innovatie en vestigings/leefbaarheidsklimaat 11 maatregelen gepresenteerd, die invulling geven aan de wensen van de regio en daarbij zoveel mogelijk aanvullend zijn op het landelijke pakket.

Voor een toekomstbestendig en veerkrachtig Fryslân is het van belang dat kleine- en middelgrote ondernemingen de circulaire economie omarmen. We zien de coronacrisis hierbij dan ook als kans om bijvoorbeeld met de Vereniging Circulair Fryslân en de verschillende clusters de doelstellingen uit onze beleidsbrief circulaire economie versneld op te pakken.

Voorbeelden van projecten binnen ondernemend Fryslân, die door de coronacrisis vertraging oplopen, zijn Wolkom Thús (om jonge gezinnen terug in Fryslân te verwelkomen) en de verplaatsing van bedrijventerreinen. We zien dat het rondkrijgen van de financiering van dit soort projecten door gemeenten en bedrijfsleven in de huidige context niet van de grond komt.

5.5 | Wat gaan wij nog doen?

We werken vanuit ons jaarplan verder aan de circulaire economie. Daarnaast zullen we vanuit de clusters de kennisontwikkeling rondom circulair vergroten, onder andere vanuit het aanbod van testfaciliteiten als Food Application Centre for Technology, Water Application Centre en Nationaal Testcentrum Circulair Plastics. Door de clusters vanuit de subsidie die we aan hen verstrekken te vergen om meer te gaan samenwerken willen we dit tot stand brengen. Meer samenwerking in het totale 'eco-systeem' zal leiden tot een Win/Win situatie.

Dit jaar gaan we een stimuleringsregeling en de vestigingsregeling (weer) openen gericht op het vergroten van de Friese export. We kijken daarbij welke onderdelen we binnen het ecosysteem kunnen onderbrengen, als deze geen bijdrage meer leveren in het vergroten van het aantal exporterende Friese bedrijven.

Voor het project Wolkom Thús kijken we samen met het IPF hoe we de gemeenten wel kunnen aanhaken. Voor de bedrijventerreinen onderzoeken we nu landelijk of hier binnen het IPO herstelmaatregelenpakket middelen voor beschikbaar kunnen komen.

De komende jaren willen we vanuit de samenwerking tussen onderwijsinstellingen en het ecosysteem inzetten op projecten rond Leven Lang Ontwikkelen (LLO). Het door ons gefinancierde project MKB-Skillsbooster is daar vanuit een goedgekeurde MKB-deal een eerste concrete invulling voor het oplossen van de mismatch tussen vraag en aanbod op de arbeidsmarkt. Ook met het oog op de dalende beroepsbevolking in verschillende sectoren is dit een urgente opgave. In dit verband blijven we ook inzetten op het project Wolkom Thús. Voor de concrete doorontwikkeling van dit resultaat is echter geen budget voor Human Capital gereserveerd. We zien dat dit wel nodig is om ook de komende jaren de aansluiting te kunnen blijven ondersteunen. Nu het eerste herstelmaatregelenpakket 'Lok op 1: no en moarn' in uitvoering is, werken we aan een tweede pakket.

5.6 | Conclusies

De realisatie van onze ambitie en de resultaten uit het bestuursakkoord voor Ondernemend Fryslân liggen op schema, waarbij we wel een voorbehoud maken op het resultaat over de jonge gezinnen. Wellicht dat de huidige ontwikkeling dat meer gezinnen vanwege de coronacrisis verhuizen naar Fryslân hier op termijn een positieve bijdrage aan kan leveren. Dit is sowieso een resultaat voor de lange termijn, maar we zien in de huidige context wel knelpunten om dit van de grond te krijgen.

Een belangrijke conclusie voor het behalen van onze ambitie om de MKB-vriendelijkste provincie van Nederland en de meest circulaire regio van Europa te worden is dat we dit alleen kunnen realiseren vanuit een breder perspectief dan alleen economie. Onze rol verandert daardoor ook. Wilden we voorheen sturen op zaken als het bruto nationaal product en werkgelegenheid, nu verleggen we de focus naar circulariteit en brede welvaart.

We zien dat we als provincie belangrijke bijdragen kunnen leveren aan de kansen die digitalisering biedt voor een toekomstbestendige, circulaire economie en dat we met meer inzet op human capital de aansluiting tussen onderwijs en arbeidsmarkt en daarmee ook de aantrekkingskracht voor bedrijven en Friezen kunnen vergroten. Digitalisering is ook een middel voor een toekomstbestendig en veerkrachtig mkb. A.I. zou met de komst van een 'European digital innovation hub', met de aanwezigheid van het ICD, een extra kracht in Noord-Nederland kunnen worden. We willen dit als extra doelstelling aan het bestuursakkoord toevoegen, maar hiervoor zijn de komende jaren (nog) geen middelen beschikbaar.

HOOFDSTUK 6

Leefbaar Fryslân

Ambitie: Friezen waarderen het leven in Fryslân gemiddeld met minstens een 8

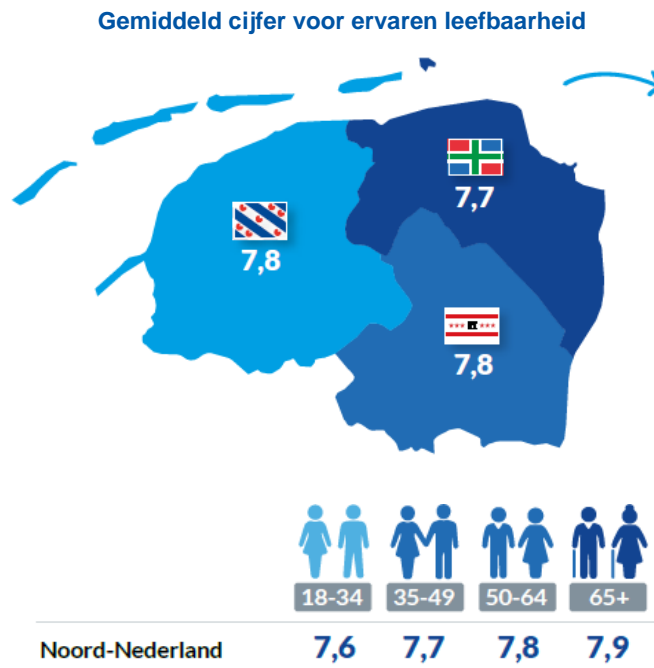
6.1 | De resultaten waar we voor staan in één oogopslag

Resultaten	Voortgang
26. In het te voeren beleid houden we integraal rekening met demografische veranderingen waarbij de Staten zullen worden geïnformeerd over de uitvoering	
27. Zoveel mogelijk dorpen en wijken hebben een eigen ontmoetingsplek	
28. Er worden minimaal 750 leefbaarheidsprojecten in Fryslân gerealiseerd met steun van het Iepen Mienskipfûns	
29. Er zijn succesvolle voorbeelden van flexibele (circulaire) huisvesting gerealiseerd	
30. Het aantal Dorpsontwikkelingsmaatschappijen in Fryslân is toegenomen	
31. Er zijn projecten uitgevoerd die de sociale leefbaarheid in Fryslân versterkt hebben	
32. Er is duidelijkheid over de betekenis van Blue Zone voor Fryslân	
33. De rol van topsport in Fryslân is structureel verankerd	
34. Fryslân zet zich in voor het binnenhalen van internationale topsportevenementen, waaronder een internationale wielerronde	

6.2 | Hoe heeft Fryslân zich ontwikkeld?

- In de provincie Fryslân is de waardering voor leefbaarheid, ondanks de coronacrisis, in het afgelopen jaar wederom met een 7,8 beoordeeld. De inwoners van de drie

noordelijke provincies geven gemiddeld ongeveer hetzelfde cijfer voor leefbaarheid. In alle drie noordelijke provincies geven jongvolwassenen gemiddeld het laagste cijfer voor de ervaren leefbaarheid. Hoe ouder de inwoners, hoe hoger het cijfer wordt (Fries Sociaal Planbureau 2021).

Bron: Fries Sociaal Planbureau, 2021

- 85% van de inwoners van Fryslân vindt het aantrekkelijk wonen in zijn of haar dorp of wijk. Door dat er meer eenpersoonshuishoudens zijn neemt de vraag naar woningen toe. In 2019 bestond 62,3% van de woningvoorraad in onze provincie uit koopwoningen. Ten opzichte van 2018 is er sprake van een lichte stijging van 0,8 procentpunt (FSP/CBS).
- In 2019 is 90,2% van de Friese bevolking van 18 jaar of ouder van de Friese bevolking tevreden met het leven. Ten opzichte van het jaar hiervoor is dit een stijging van 2,4 procentpunt (CBS).
- Corona heeft in Nederland voor extra sterfte gezorgd, maar het effect van corona op het aantal overledenen in onze provincie is klein. In 2020 overleden er in Fryslân totaal 6145 personen, gemiddeld 123 per week. In 2019 waren dit er gemiddeld 120 mensen per week. GGD Fryslân heeft in 2020 van 159 inwoners van Fryslân vastgesteld dat ze zijn overleden aan COVID-19. De coronacrisis zorgt momenteel wel voor minder instroom van migranten (Provincie Fryslân).
- 72,1% van de Friezen van 15 jaar en ouder had in 2019 gemiddeld minstens een maal per week contact met familie, vrienden of burens. Dit is iets minder ten opzichte van 2018 (-0,6 procentpunt) (CBS).
- In 2019 verrichte 53% van de Friese bevolking van 15 jaar of ouder in de afgelopen maanden vrijwilligers werk. Ten opzichte van 2018 is dit een kleine daling (-1,2 procentpunt) (CBS).
- 0,9% van de Friezen boven de 15 jaar voelden zich vaak onveilig in hun buurt. 65,4% van de Friezen vindt dat mensen in het algemeen te vertrouwen zijn. Ten opzichte van 2018 is dit een kleine daling (-0,2 procentpunt) (CBS).

6.3 | Wat hebben wij tot nu toe gedaan?

Om onze ambitie dat Friezen het leven in Fryslân gemiddeld met minstens een 8 waarderen te kunnen realiseren, zijn we de afgelopen periode aan de slag gegaan met de voor Leefbaar Fryslân geformuleerde resultaten uit ons bestuursakkoord.

Zo houden wij integraal bij het te voeren **beleid steeds meer rekening met demografische veranderingen**. Bij het opstellen van ons sport-, krimp- en woonbeleid hebben wij reeds rekening gehouden met mogelijke demografische ontwikkelingen. Hierbij werken wij nauw samen met het Fries Sociaal Plan Bureau en maken wij o.a. gebruik van de leerstoel Bevolkingsdaling en Leefbaarheid. Demografische veranderingen hebben grote impact op de leefbaarheid en Brede Welvaart, zoals de samenhang in dorpen, het voorzieningenniveau en de bereikbaarheid daarvan.

Vanuit de mienskip hebben wij verschillende initiatieven ondersteund om er voor te zorgen dat **zoveel mogelijk dorpen en wijken een eigen ontmoetingsplek** hebben. Het nog beschikbare budget voor het financieren van dorpshuizen hebben wij na het aflopen van de dorpshuizenregeling toegevoegd aan het **lepen Mienskipsfûns (IMF)**. Binnen het IMF hebben we het mogelijk gemaakt om aanvragen voor een ontmoetingsplak te doen. Een gerealiseerde ontmoetingsplek in één van de 465 Friese dorpen kan variëren van een dorpshuis of een speeltuin waar inwoners samen komen.

Inmiddels hebben wij via het IMF van de minimaal 750 te realiseren leefbaarheidsprojecten sinds het bestuursakkoord vastgesteld is, zo'n 425 projecten gerealiseerd. In Wommels heeft de Vogelwacht met hulp van een IMF bijdrage bijvoorbeeld een creatief en innovatief bewustzijnsproject gecreëerd met als doel verbinding en bewustzijn met cultuur, landschap en natuur. In Burdaard is dankzij het IMF project een gezamenlijke huiskamer voor alleenstaanden die behoefte hadden om samen te eten opgezet.

Wat betreft het realiseren van **succesvolle voorbeelden van flexibele (circulaire) huisvesting** hebben we onderzocht hoe tijdelijke huisvesting kan bijdragen aan een tijdelijke vraag naar woningen, van onder meer arbeidsmigranten, seizoen werkers en spoedzoekers. Wij realiseren zelf als provincie geen vormen van tijdelijk (circulair) wonen, maar kunnen deze wel stimuleren door kennis (onderzoek en voorbeelden) en een eventuele financiële stimuleringsregeling.

De afgelopen jaren is in Noordoost Fryslân (ANNO) met succes met een aantal zogenaamde **Dorpsontwikkelingsmaatschappijen (DOM's)** geëxperimenteerd. In het huidige bestuursakkoord is de wens opgenomen om het aantal DOMs in onze provincie te doen **toenemen**. Even als bij het IMF het geval is, ligt bij een DOM het initiatief wat te doen om leefbaarheid te vergroten bij de inwoners van Fryslân zelf. In de afgelopen periode zijn er op 16 verschillende plekken samen met betrokkenen nieuwe DOM's ontwikkeld. Een deel van de toekomstige DOM's wordt o.a. in Súdeast geborgd in de Regiodeal.

Om de **sociale leefbaarheid** in Fryslân te **versterken** hebben we hiernaast verschillende kleinschalige projecten uitgevoerd. Hiervoor hebben we in het afgelopen voorjaar het 'Fûns Lok op 1' opengesteld. De focus van dit door de stichting Kansfonds voor ons uitgevoerde fonds, ligt niet op het verwerven van inkomen, maar op de bredere benadering van welvaart; het versterken van gezondheid en geluk door meedoen en

erbij horen. Zo kregen in de afgelopen periode onder andere de Stichting Straatadvocaat en de Stichting Solidair Friesland een bijdrage uit het 'Fûns Lok op 1'.

Ook is met onze steun verder uitvoering gegeven aan het samenwerkingproject Seker en Sûn. De Academische Werkplaats Publieke Gezondheid Noord-Nederland van GGD Fryslân, Zorgbelang Fryslân en ZorgpleinNoord anticiperen samen met o.a. burgers en onderwijsinstellingen met dit project op de vergrijzing en hoge zorgvraag in 2030. Dit project wordt ook ondersteund door het Healthy Ageing Network Northern Netherlands (HANNN).

Om **duidelijkheid** te krijgen over de **betekenis van Blue zone** voor Fryslân hebben wij in de afgelopen periode het project Bloeizone Fryslân opgezet. Met de uitkomsten van dit project kunnen we met verschillende voorbeelden van zones waar dorpen en wijken zelf het initiatief nemen om zich samen in te zetten voor een gezonde leef en woonomgeving, aantonen of en hoe elementen uit de Blue Zone nu en in de toekomst betekenis kunnen hebben voor onze provincie. Samen met de initiatiefgroep Blue Zone Fryslân, bestaande uit inwoners, ondernemers en maatschappelijke organisaties, hebben wij Healthy Ageing Network Northern Netherlands (HANNN) de opdracht gegeven een ontwikkelplan voor ons op te stellen. Na oplevering van dit plan april vorig jaar is HANNN ook van start gegaan om dit project verder uit te voeren. In samenwerking met Friese gemeenten zijn potentiële initiatieven in kaart gebracht, waaronder bloeizone Bakkeveen, Akkrum en Sint Nicolaasga.

Aansluitend op de betekenis van Blue zone hebben we met het opzetten van de subsidieregeling huisartsenpraktijk verschillende huisartsen in onze provincie ondersteund bij het bouwen of verbouwen van een huisartsenpraktijk.

Wij hebben de **rol van topsport** in Fryslân inmiddels **verankerd** door de tijdelijke provinciale bijdrage van 300.000 euro per jaar aan Topsport Noord om te zetten naar een structurele bijdrage. Door deze middelen van de provincie structureel beschikbaar te maken, zorgen we ervoor dat Topsport NOORD zekerheid heeft aangaande het kunnen blijven begeleiden van talent voor judo, schaatsen, turnen en zwemmen. Door zekerheid is het beter mogelijk om topsportinfrastructuur verder ook internationaal uit te bouwen. Topsport en topsportevenementen inspireren en kunnen een groot gevoel van verbondenheid in de Friese Mienskip geven. Zowel voor sporters als voor enthousiaste toeschouwers. Daarnaast zet Topsport NOORD talentenprogramma's op voor onder andere zeilen en ijshockey. Afgelopen september heeft u de startnotitie Sport vastgesteld. Naast topsport blijven we ook Friese cultuursporten zoals Keatsen, Fierljeppen en Frysk Damjen van de provincie uit ondersteunen.

Al in de begroting van 2016 is de ambitie uitgesproken om ons in te zetten voor het binnenhalen van een **grote internationale wielerronde naar Fryslân**. Sportevenementen kunnen Fryslân wereldwijd als bloeizone op de kaart zetten. Het uiteindelijk op langere termijn daadwerkelijk binnen kunnen halen van de start van een grote wielerronde is afhankelijk van de lobby richting de organisatie van de Tour de France (A.S.O in Parijs). Hiervoor is halverwege 2019 van de provincie uit met de organisator van de Tour de France een gesprek geweest waarin we onze interesse als provincie kenbaar hebben gemaakt.

6.4 | Wat hebben wij door de corona-ontwikkelingen niet of anders gedaan?

Door de coronacrisis kwam de leefbaarheid in Fryslân onder druk te staan en kregen we hierbij meer te maken met maatschappelijke vraagstukken zoals eenzaamheid onder ouderen en jongeren. Vanuit het herstelpakket 'Lok op 1: no en moarn' is daarom €400.000,- beschikbaar gesteld om sportverenigingen, maatschappelijke organisaties, aanbieders van amateurkunst en dorpshuizen te ondersteunen. Om daarnaast het sporten en bewegen in de vakantieperiode te stimuleren is een voucherregeling van €50.000,- opengesteld voor sportverenigingen. Daarnaast zijn er vanuit de campagne Fryslân yn Ferbining diverse projecten ontwikkeld om de leefbaarheid in tijden van de coronacrisis te vergroten en de Friese mienskip een hart onder de riem te steken. Het verlichten van het provinciehuis in de maand december en het kunstproject "Ik tink oan dy" zijn hiervan voorbeelden. Hoewel de mooiste ideeën om leefbaarheid te verbeteren normaal gesproken ontstaan waar mensen samen bij elkaar komen, zijn er ondanks een eerste dip uiteindelijk niet minder aanvragen voor het IMF gedaan. Aan het begin van de corona-periode is aanvullend binnen het IMF een ander initiatief opgezet om met kleine leefbaarheidsinitiatieven aan de slag te gaan. Voor 50.000 euro zijn zo tijdens de crisis 100 projecten gerealiseerd variërende van het 1,5 meter proof maken van een kringloopwinkel tot samen buiten zingen voor de zorg.

Ook hebben we een corona-regeling voor maatschappelijke organisaties opgezet. Met deze regeling waarvoor 375.000 euro beschikbaar gesteld is, konden in de maatschappelijke sector maatregelen genomen worden die noodzakelijk waren in verband met corona. Het volledig beschikbare subsidiebedrag is nagenoeg volledig beschikt. Doordat het gemiddeld subsidiebedrag (€ 1.011) ruimschoots onder het maximaal mogelijke subsidiebedrag (€ 1.500) zat, konden we uiteindelijk 750 aanvragen verdeeld over verschillende doelgroepen en regio's honoreren. Met deze regeling konden bijvoorbeeld koren een grotere ruimte huren, waardoor ze in eerste instantie nog wel op 1,5 meter konden blijven repeteren.

Door coronacrisis konden verschillende netwerkbijeenkomsten voor het Blue Zone project geen doorgang vinden, waaronder een symposium waar HANNN het opgeleverde ontwikkelplan zou overhandigen aan gedeputeerde Hoogland. Toch bood de coronacrisis juist ook mogelijkheid om met dit project aan te haken om bij een door Vonketon georganiseerde digitale bijeenkomst om uitdagingen en innovaties die in de crisis ontstaan zijn te plaatsen in een toekomstperspectief. Hierbij konden wij met het Blue Zone project goed aanhaken bij digitale initiatieven rondom de voor gezondheid geformuleerde Sustainable Development Goals. Ook konden wij vanuit Blue Zone aansluiten op initiatieven van de hierboven al genoemde Campagne Fryslân yn Ferbining.

Veel steden zijn in de race om als startplek voor de Tour de France te kunnen optreden. Door de coronacrisis hebben wij als provincie vooralsnog geen follow-up kunnen geven aan dit eerste gesprek met de organisatoren van de Tour de France. Bovendien kon uiteindelijk de start van de geplande Binckbanktour ook niet in Noardeast-Fryslân plaatsvinden. Door dergelijke internationale wielervedstrijden in de provincie te organiseren zouden wij aan de wereld goed zichtbaar kunnen maken dat wij dergelijke wedstrijden goed kunnen organiseren.

6.5 | Wat gaan wij nog doen?

Om er echter daadwerkelijk voor te zorgen dat wij bij ons toekomstig beleid standaard beter **integraal rekening houden met demografische veranderingen**, willen wij in de komende periode een duidelijk overzicht maken van het totaal aantal beleidsnotities die in onze bestuursperiode sinds 2019 naar u verzonden zijn. Hierbij willen we inzichtelijk maken hoe er in deze beleidsnotities tot op heden wel of niet met demografische veranderingen integraal in onze organisatie rekening is gehouden.

In de komende periode zullen we verder gaan met uitvoering van het **IMF**. De verwachting is dat met het openstellen van het IMF in de komende periode voor het einde van de bestuursperiode dit resultaat gerealiseerd wordt. Het IMF is een voorbeeld van een project waarbij wij als provincie een andere dan de klassieke rol vervullen; in de veranderende samenleving bepalen willen we regio's zelf laten bepalen. Dit ondersteunen wij met projectadviseurs, in de veranderende samenleving willen regio's liever zelf met behulp van projectadviseurs en regionale adviescommissies bepalen wat zij belangrijk vinden om de leefbaarheid in de eigen omgeving te bevorderen.

Op basis van de resultaten uit het genoemde onderzoek zullen wij in de Uitvoeringsagenda Wonen concrete acties aangaande het stimuleren van **flexibele (circulaire) huisvesting** formuleren. Om echter daadwerkelijk te kunnen bijdragen aan het uitvoeren van succesvolle voorbeelden van dergelijke huisvesting is het van belang dat er tevens voldoende financiële middelen beschikbaar zijn voor de realisatie van dit resultaat.

In de komende periode werken wij onze communicatiestrategie verder uit om meer dorpen in heel Fryslân enthousiast te krijgen over onze **DOM's**. We streven er zo naar in deze bestuursperiode nog DOM's te realiseren in alle Friese regio's. Begin 2023 organiseren wij voor u en andere belangstellenden een symposium omtrent de DOM-methodiek over de leefbaarheid in Fryslân.

Voor verdere uitvoering van het **Blue Zone** project blijven we nauw betrokken bij dit door HANNN uitgevoerde project. In de komende periode zal op basis van verdere uitkomsten van dit project samen met HANNN ook bekeken worden hoe we de betekenis van Blue Zone voor inwoners van Fryslân verder duidelijk kunnen maken, en onder de aandacht kunnen brengen in Den Haag en Brussel.

Het nieuwe sportbeleid voor de komende vier jaar waarin ook de rol van **topsport** in benoemd wordt, zullen wij nog gaan vastleggen in een beleidsbrief sport. Deze beleidsbrief zullen wij u in het tweede kwartaal van dit jaar voor besluitvorming nog doen toekomen.

Het daadwerkelijk binnenhalen van een **internationaal topsportevenement** is grotendeels afhankelijk van lobby en live-contacten. Wij willen zodra dit mogelijk is onze contacten in Parijs verder opbouwen.

6.6 | Conclusies

Uit onderzoek van het CBS (2019) en het Fries Sociaal Plan Bureau (2021) blijkt dat Friezen tevreden zijn over hun leefomgeving. Ondanks de effecten van de coronacrisis hebben wij in de afgelopen periode verschillende stappen kunnen zetten om positief bij te blijven dragen aan het realiseren van onze ambitie dat Friezen het leven in Fryslân gemiddeld met minstens een acht waarderen.

Ondertussen is het aantal DOM's in Fryslân, waarmee inwoners zelf actief met leefbaarheid aan de slag kunnen gaan, toegenomen en lopen we op schema om voor halverwege 2023 750 IMF leefbaarheidsprojecten te realiseren. Ook ondersteunen we via IMF initiatieven die er voor zorgen dat zoveel mogelijk dorpen en wijken een eigen ontmoetingsplek hebben. Om leefbaarheid verder te verbeteren zijn we ook op koers wat betreft het uitvoeren van kleine projecten die sociale leefbaarheid in onze provincie versterken. Daarnaast zijn we op weg naar meer duidelijkheid over de betekenis van Blue Zone in Fryslân. Hoewel wij zelf geen flexibele circulaire huisvesting zullen realiseren, willen wij op basis van uitgevoerd onderzoek hiernaar, mogelijk op basis van een financiële regeling er wel voor zorg dragen dat succesvolle voorbeelden van flexibele circulaire huisvesting gerealiseerd kunnen worden.

Hoewel we op korte termijn het structureel maken van de rol van topsport door structureel provinciale middelen beschikbaar te stellen al hebben kunnen realiseren, hopen wij ons in de komende tijd als reizen weer mogelijk is, nog extra in te zetten voor het resultaat dat op langere termijn mogelijk pas gerealiseerd zal kunnen worden: een start van de Tour de France in onze mooie en leefbare provincie Fryslân.

HOOFDSTUK 7

Bestemming Fryslân

Ambitie: Fryslân bereikbaar voor alles en iedereen en bereikt door veel meer toeristen, op een manier die bijdraagt aan brede welvaart

7.1 | De resultaten waar we voor staan in één oogopslag

Resultaten	Voortgang
35. Er is helderheid over de beste oplossing voor de weg Sneek-Leeuwarden	■
36. Er zijn afspraken met het Rijk over Skarster Rien en Bolsward	■
37. De bochtverruiming bij Franeker is in uitvoering en er zijn afspraken met het Rijk over de Tjerk Hiddessluizen	■
38. Het onderhoudsniveau van het Van Harinxmakanaal is verhoogd naar niveau 7	■
39. Er is begonnen aan de verruiming van de sluis Kornwerderzand	■
40. Het aantal doden en gewonden op de Friese wegen daalt	■
41. Er zijn minimaal vier hoofdfietsroutes over langere afstand gerealiseerd	■
42. Er is een toename van het aantal zero-emissie bussen	■
43. Het openbaar vervoer op het Friese platteland is in de nieuwe concessie minimaal gelijkwaardig aan het huidige	■
44. Er zijn afspraken over tijdwinst op bestaand spoor, waarbij we streven naar minimaal 30 minuten tijdwinst	■
45. Er zijn afspraken met het Rijk over de vervanging van de spoorbrug in het Van Harinxmakanaal door een aquaduct	■
46. Er is een MKBA over de Lelylijn uitgevoerd	■

- 47. De concessieverlening voor de sprinterdiensten tussen Leeuwarden – Zwolle is gedecentraliseerd naar Fryslân ■

- 48. Er zijn afspraken over overdracht van de concessieverlening voor de Waddenveren naar Fryslân ■

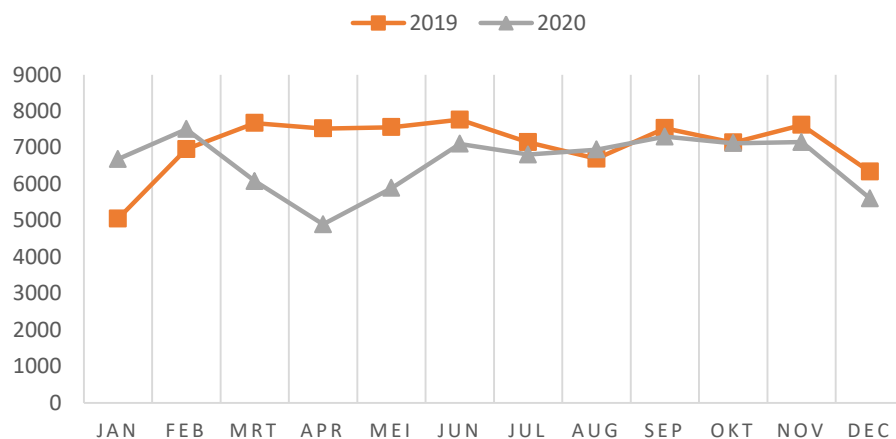
- 49. We houden regelmatig innovatieve tafels waarbij experts out of the box nadenken over sociale en technologische innovatie in het openbaar vervoer ■

- 50. De groei in het Friese recreatie en toerisme is bijgebogen naar ‘slimme groei’ ■

7.2 | Hoe heeft Fryslân zich ontwikkeld?

- De coronacrisis heeft geleid tot een verandering in reisgedrag. Mensen werken meer thuis en reizen op andere tijdstippen. Volgens onderzoek van het Kennisinstituut voor Mobiliteitsbeleid verwacht zo'n 47% van de thuiswerkers ook na corona vaker te gaan thuiswerken, wat een blijvende impact op het mobiliteitsbeeld zal geven.
- Op de provinciale wegen was het in 2019 weer drukker dan in 2018; de gemiddelde verkeersintensiteit lag in 2019 op werkdagen zo'n 2,5 % hoger dan in 2018. In 2020 was het vooral in het voorjaar een stuk rustiger. In onderstaande figuur is te zien dat de verkeersintensiteiten in het najaar weer op het niveau van 2019 zaten. Wel zien we in 2020 een betere spreiding van het verkeer over de gehele dag met een rustiger ochtendspits en meer verkeer tussen de spitsen (eigen tellingen provincie Fryslân).

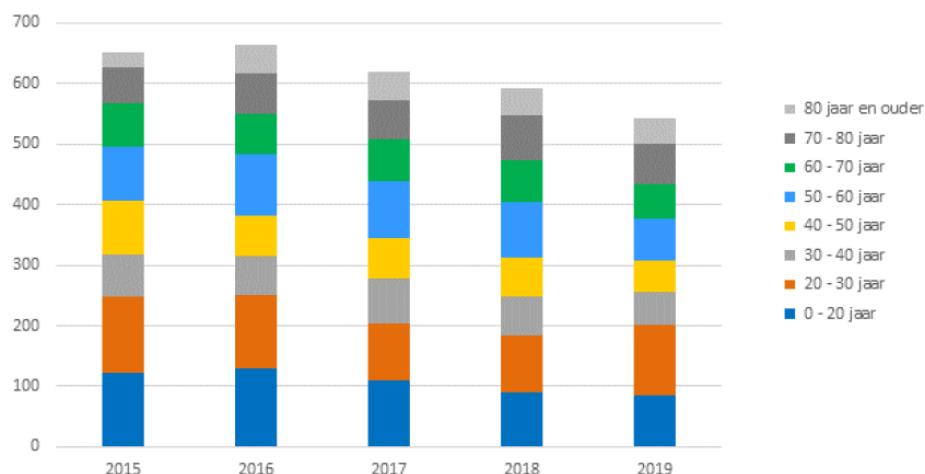
Gemiddelde verkeersintensiteit werkdagen op provinciale wegen

Bron: Provincie Fryslân

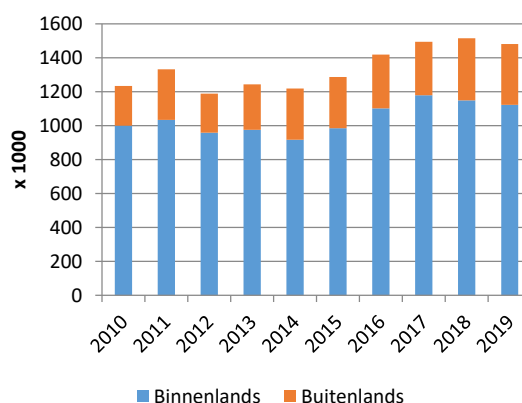
- Het OV is fors geraakt door de coronacrisis. In 2019 steeg het aantal incheckers in het Friese bus- en treinvervoer (excl. NS) nog met 2,9% naar 16,02 miljoen. In 2020 werden in totaal slechts 9,02 miljoen instappers geteld, 44% minder 2019 (Arriva).
- Het aantal verkeersgewonden laat al een aantal jaren een dalende trend zien en daalde in 2019 verder: van 593 in 2018 naar 541 in 2019, zoals is te zien in onderstaande figuur. Volgens voorlopige cijfers zet die trend in 2020 door, met 524 verkeersgewonden. De definitieve gegevens komen in de loop van het voorjaar beschikbaar (VIA).

Aantal verkeersgewonden in Fryslân

Bron: VIA, aantal verkeersgewonden in Fryslân

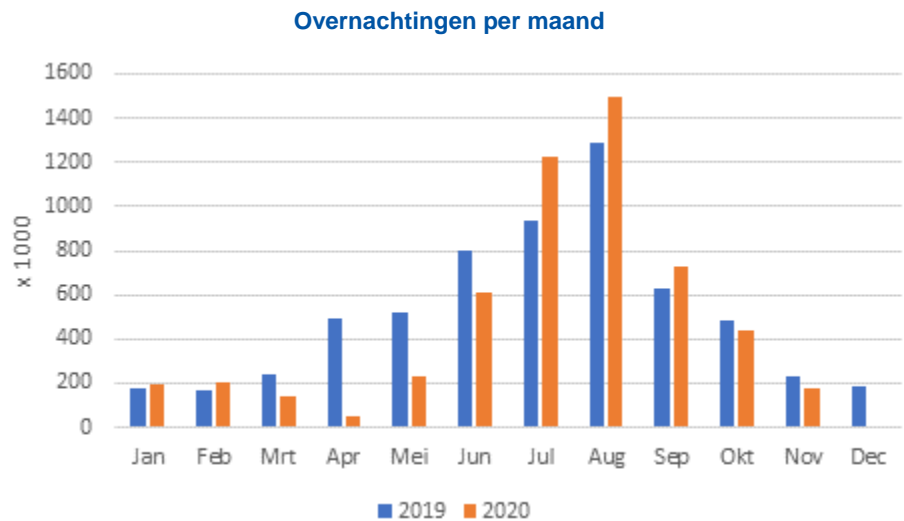
- In 2019 kwamen volgens het CBS 29 mensen om het leven door een verkeersongeval in Fryslân. Daarmee steeg het aantal doden in het verkeer voor het derde jaar op rij. CBS-cijfers over 2020 zijn nog niet bekend. Wel registreerde de politie in 2020 acht verkeersdoden meer dan in 2019. Het doel van 0 doden per jaar lijkt nog ver weg.
- In de tweejaarlijkse kwaliteitsmonitor fietsregio's van het landelijk fietsplatform had Fryslân in 2019 net als in 2017 met 5 sterren de hoogste score. Zowel op de kwaliteit van het routenetwerk (knooppunten en lange-afstandsroutes) als op de kwaliteit van de randvoorwaarden scoort de provincie beter dan alle andere provincies.
- In 2019 hebben 1,48 miljoen gasten een vakantie doorgebracht in Fryslân. Hiervan kwam 24% uit het buitenland. Ten opzichte van 2018 was dit een kleine afname van 2% (CVO/CBS, bewerking Provincie Fryslân).

Bron: CVO/CBS, bewerking Provincie Fryslân

- De coronacrisis had in 2020 grote gevolgen voor het aantal bezoekers dat naar Fryslân kwam. Het aantal buitenlandse bezoekers was veel lager en in het voorjaar lag alles vrijwel stil. Dit werd deels goedge maakt in de zomermaanden doordat veel meer Nederlandse bezoekers dit jaar als alternatief een binnenlandse bestemming zochten. In juli en augustus 2020 vonden er ruim 2.700.000 overnachtingen in de provincie Fryslân plaats, bijna een half miljoen meer dan in 2019. Het totaal aantal overnachtingen in 2020 lag desondanks tot en met november 8% lager dan in 2019. Landelijk was zelfs sprake van een teruggang van 28%. Dit heeft ook te maken met dat

de vraag naar groepsaccommodaties en zakelijke overnachtingen afgelopen maanden minimaal is gebleken (CBS).

Bron: CBS

7.3 | Wat hebben wij tot nu toe gedaan?

De afgelopen periode hebben we vooruitgang geboekt in het realiseren van onze ambitie om Fryslân beter bereikbaar te maken.

Zo doen we momenteel onderzoek naar de beste oplossing voor de **weg Sneek-Leeuwarden** om het bestaande tracé veiliger en beter te maken. De resultaten hiervan worden voor het einde van deze bestuursperiode verwacht.

Samen met de gemeente Súdwest-Fryslân zijn we onderzoek gestart naar een mogelijk aquaduct in de A7 bij **Bolsward**. Daarbij kijken we naar kosten en onderbouwing vanuit een integraal beeld van de ontwikkeling en leefbaarheid van Bolsward. Voor de **Skarster Rien** is de beste oplossing – een aquaduct - al eerder inzichtelijk gemaakt.

Over de **bochtverruiming in Franeker** zijn de gesprekken met betrokken partijen hervat. Eind 2018 is reeds een ontwerp gemaakt van de bochtverruiming. In de komende periode zal geprobeerd worden met partijen overeenstemming te bereiken over de benodigde gronden. Daarna kan de planologische procedure starten.

Om te komen tot afspraken met het Rijk over vervanging van de **Tjerk Hiddessluizen** zijn ambtelijke gesprekken gestart. Ook is verkend hoe we de aanpak van de sluisen kunnen plaatsen in een bredere, integrale gebiedsgerichte aanpak in Harlingen.

In april 2020 is het geactualiseerde beleidskader voor het **onderhoudsniveau** van de provinciale infrastructuur vastgesteld. Het onderhoud van het **Van Harinxmakanaal** is bepaald op het gewenste niveau van een 7.

In de zomer van 2020 hebben wij met het Rijk een bestuursovereenkomst (BOK) getekend voor het project verruiming **sluis Kornwerderzand**. Het project bestaat naast het verruimen van de sluis ook uit het vervangen van de verkeersbruggen bij

Kornwerderzand en het verruimen van enkele vaargeulen in het IJsselmeer. Omdat de financiering nog niet definitief is, wordt het project gefaseerd uitgevoerd. Eerst worden de nieuwe bruggen gebouwd en vaargeulen verruimd (fase 1). Wanneer de marktbijdrage en Waddenfondssubsidie definitief zijn, kan gestart worden met de verruiming van de sluis (fase 2). Inmiddels zijn de voorbereidende werkzaamheden voor alle onderdelen gestart.

Een betere bereikbaarheid van Fryslân gaat ook gepaard met meer **veiligheid in het verkeer**. In de afgelopen periode hebben wij ons verder ingezet om het aantal dodelijke **verkeersslachtoffers** en **gewonden** op Friese wegen te verminderen. Om verkeersveilig gedrag te stimuleren is er incidenteel 1 miljoen euro beschikbaar gesteld voor verkeerseducatie. Daarbij ligt de focus vooral op de jongere verkeersdeelnemers. Voor het veiliger maken van wegen en fietspaden is structureel 1 miljoen euro beschikbaar gesteld. Deze maatregelen zullen worden opgenomen in het uitvoeringsprogramma verkeer en vervoer. Ook heeft het Rijk vanuit landelijke stimulansen voor verkeersveiligheid 5 miljoen euro beschikbaar gesteld voor de aanpak van een aantal knelpunten in de provincie. Ondanks alle inspanningen zien wij dat het aantal verkeersongevallen en daarmee het aantal gewonden en doden onvoldoende afneemt. Het aantal dodelijke verkeersslachtoffers is zelfs gestegen. Er wordt nader onderzoek verricht om te onderzoeken welke aanvullende maatregelen nog mogelijk zijn.

Om de kwaliteit van Fryslân als fietsregio nog verder te verbeteren, zijn in samenwerking met gemeenten en de Fietsersbond beoogde **hoofd fietsroutes over langere afstand** geanalyseerd. Een vijftal van deze routes is inmiddels met een kostenraming uitgewerkt. Wij bespreken met gemeenten of en hoe deze hoofd fietsroutes met gezamenlijke financiële inzet te realiseren zijn. Een alternatieve optie is dat de provincie zelf eenzijdig het voortouw neemt. Uit de gesprekken blijkt namelijk dat gemeentelijke cofinanciering moeilijk te realiseren is omdat gemeenten momenteel financieel zwaar onder druk staan. Dit kan het beoogde resultaat beïnvloeden. Voor nu is financiering van een tweetal fietsroutes (Drachten-Ureterp en Leeuwarden-Heerenveen) nagenoeg rond en zullen deze de komende periode gerealiseerd kunnen worden. Voor deze twee routes is ook 1,8 miljoen euro rijkssubsidie verstrekt. Die wordt via de provincie aan de gemeenten overgedragen.

Aan het begin van ons collegeprogramma was in het ontwerp Programma van Eisen voor de aanbesteding van het **openbaar vervoer** in Fryslân opgenomen dat het resultaat **minimaal gelijkwaardig** moest zijn aan de huidige. Door de coronacrisis is er momenteel echter geen sprake van marktwerking binnen de OV-sector. De geplande aanbestedingsprocedure, waarin deze eisen meegenomen zouden worden, is stilgezet. Er wordt nu ingezet op een overbruggingsconcessie. Concreet gaat het om een onderhands gegunde concessie voor maximaal twee jaar, waarmee de periode van eind 2022 tot eind 2024 kan worden overbrugd. Binnen deze concessie wordt zoveel mogelijk ingezet op openbaar vervoer gelijkwaardig aan het huidige. Wel zal het vervoer er naar verwachting anders uit komen te zien, gezien gewijzigde reizigerspatronen ten gevolge van de coronacrisis. Zo wordt er bijvoorbeeld meer thuis gewerkt. Van de 240 bussen in onze provincie rijden er momenteel 28 **zero-emissie**. Met het ondertekenen van het klimaatakkoord in 2019 door het Rijk hebben wij als provincie de ambitie uitgesproken dat in 2030 geen enkele bus nog CO₂ mag uitstoten. Bij afspraken over een nieuwe concessie houden wij dat doel voor ogen.

In ons bestuursakkoord hebben we verschillende resultaten opgenomen die de

robuustheid van het spoornetwerk moeten verbeteren om het reizen per trein nog aantrekkelijker te maken. Met andere provincies hebben we zo ingezet op **afspraken over reistijdwinst van minimaal 30 minuten op snel spoor tussen het Noorden en de Randstad**. Hiervoor zijn een QuickScan en een potentie-onderzoek uitgevoerd. Onze inzet is dat wij voor het einde van deze bestuursperiode verdere afspraken met het Rijk kunnen maken.

Ook is het de ambitie om met het Rijk afspraken te maken over **vervanging van de spoorbrug in het Van Harinxmakanaal door een aquaduct**. In het **BO-MIRT 2020**, het bestuurlijke overleg met het Rijk waar afspraken gemaakt worden over o.a. infrastructuurprojecten, is afgesproken dat we met het Rijk de HRMK-spoorbrug beschouwen in samenhang met onder andere de ruimtelijke ontwikkeling van Leeuwarden, station Werpsterhoeke en de decentralisatie van de sprinterdienst Leeuwarden–Zwolle. We streven naar een integrale aanpak en financiering. In de loop van 2021 zal hierover duidelijkheid komen.

In de eerste helft van 2020 is een potentieonderzoek uitgevoerd naar sneller openbaar vervoer tussen het Noorden en de Randstad, met een reistijdwinst van minimaal 30 minuten. Een van de bevindingen is dat de **Lelylijn, een van de onderzochte varianten, zelfs tot 40 minuten reistijdwinst** kan leiden. Het gaat er nu om vervolgstappen te zetten. In het BO-MIRT van november 2020 is met het Rijk afgesproken in 2021 een verdiepend vervolgonderzoek te starten. Daarin zullen de ministeries IenW en BZK en Noord-Nederland vanuit een brede opgave de potentie van versnelling in samenhang met de haalbaarheid van een bijpassende ruimtelijke ontwikkeling voor wonen, werken, recreëren en bereikbaarheid verder in kaart brengen. Daarnaast werken we, ingevolge de door de Tweede Kamer aangenomen motie-Amhaouch, samen met het Rijk, de overige SNN-partners en Flevoland aan een Deltaplan Noord-Nederland. Dat moet voor 1 mei bij de Tweede Kamer zijn ingediend. De Lelylijn staat ook in de Ontwikkelagenda Toekomstbeeld OV 2040 van het ministerie van IenW, maar het is nog niet duidelijk of er daadwerkelijk voor deze nieuwe spoorverbinding wordt gekozen. Wij vragen het Rijk het Nationaal Groeifonds aan te wenden voor financiering van een snelle spoorverbinding. Bij het schrijven van deze tussenbalans zien we dat de snelle spoorverbinding Randstad-Noord-Nederland c.q. de Lelylijn in negen verkiezingsprogramma's van landelijke partijen is opgenomen voor de komende verkiezingen van de Tweede Kamer. Op al deze sporen zijn wij vanuit de brede coalitie in Noord-Nederland in gesprek met het Rijk en andere partners. Ons doel is ook dat de Lelylijn wordt opgenomen in het nieuwe Regeerakkoord.

In samenwerking met het ministerie van Infrastructuur en Waterstaat (IenW) en provincies is een QuickScan uitgevoerd voor de decentralisatie van de concessieverlening van de sprinterdiensten op het spoor Leeuwarden-Zwolle. Daarna heeft het ministerie een verdiepingsslag gemaakt. Samen met het ministerie wordt toegewerkt naar een besluit over decentralisatie in 2021. Randvoorwaarden hierbij zijn dat de reizigers erop vooruitgaan en wij er financieel niet op achteruit gaan.

Na de zomer van 2020 hebben wij samen met het Rijk een plan van aanpak voltooid om te komen tot afspraken over **decentralisatie van de Waddenveren** naar Fryslân. Het streven is om in de loop van 2021 met het Rijk een intentieverklaring te tekenen. Het beoogde resultaat van de besluitvorming is dat de provincie Fryslân uiterlijk in 2026 verantwoordelijk wordt voor de verlening van de concessies voor de Friese

Waddenveren. Randvoorwaarden hierbij zijn dat de overdracht budgetneutraal verloopt en de reizigers er niet op achteruitgaan.

Om in het openbaar vervoer tot nieuwe producten en diensten te komen hebben we de afgelopen jaren regelmatig **innovatieve tafels** georganiseerd waarbij **experts out of the box** konden nadenken over **sociale en technologische innovatie in het openbaar vervoer**. Zo belegden we najaar 2019 een onderwijstafel over de aanbesteding van het busvervoer. Het afgelopen jaar kregen deze gesprekken een vervolg. Ook organiseerden wij samen met de provincies Groningen en Drenthe in 2019 het eerste festival in Nederland over autonoom vervoer over weg, water, spoor en in de lucht.

Voor recreatie en toerisme zetten wij in op 'slimme' groei die bijdraagt aan alle facetten van brede welvaart. Een van de beoogde effecten is meer spreiding van toerisme over het jaar en over alle regio's van de provincie. Het doel van bijbuigen naar slimme groei heeft zich in beleid en uitvoering (uitvoeringsprogramma Gastvrij Fryslân 2028) vertaald naar drie ambities. In deze ambities moet toerisme zorgen voor een prettige en gezonde woon- en leefomgeving, voor toekomstbestendige banen en voor verdere ontwikkeling en versterking van cultuur- en natuur erfgoed.

Het afgelopen jaar is van start gegaan met het uitvoeren van verschillende acties om de groei te kunnen ombuigen, bijvoorbeeld met het Toerisme Collectief Friesland en de Toerisme Alliantie Friesland. Hierbij wordt nadrukkelijk gekeken naar perspectiefvolle koppelkansen, bijvoorbeeld circulair Fryslân, uitwerking icoonprojecten, de erfgoeddeal, regiodeals, de landschapstriënnale en Nationale Parken Nieuwe Stijl. Genoemde koppelkansen ondersteunen de ambities op het terrein van Brede Welvaart.

We bekijken of aanpassingen in recreatieve vaarroutes zinvol en haalbaar zijn, waaronder de bereikbaarheid van de Tsjûkemar. Wij dragen bij aan verduurzaming van de watersport. Vanuit onze gebiedsgerichte Gastvrijheidseconomie (GVE) -inzet op de Waddenregio zijn wij betrokken bij en werken we mee aan het Fries Programma Waddenkust, waarin toerisme één van de thema's is en waddenkustgemeenten, Wetterskip en provincie samen optrekken. Dat gebeurt bijvoorbeeld bij een project als Op Paad lâns it Waad.

7.4 | Wat hebben wij door de corona-ontwikkelingen niet of anders gedaan?

Zoals zoveel bedrijven ondervinden ook marktpartijen die betrokken zijn bij het project Sluis Kornwerderzand de gevolgen van de coronacrisis. Niet uit te sluiten is dat dit invloed kan krijgen op de bijdrage van de marktpartijen aan de sluis.

Educatieve activiteiten op scholen voor basis- en voortgezet onderwijs gericht op verkeersveiligheid konden veelal geen doorgang vinden.

Vanwege de coronacrisis en het effect hiervan op het openbaar vervoer was het niet mogelijk om het traject richting een nieuwe concessie volgens planning af te wikkelen. Gezien veranderingen in reispatronen en het feit dat mensen meer zijn gaan thuiswerken is de verwachting dat het openbaar vervoer na de coronacrisis anders zal zijn dan voor de coronacrisis. Er zijn veel onzekerheden. Het uitstel van de aanbesteding van de nieuwe concessie betekent ook dat wij vooralsnog niet hebben kunnen inzetten op een toename van het aantal zero-emissie bussen.

We hebben afgelopen jaar een **innovatietafel** ingericht om de impact van de coronacrisis op het openbaar vervoer zo breed mogelijk te beschouwen.

Coronamaatregelen hebben de gastvrijheidssector hard geraakt. Om adequaat in te kunnen spelen op deze actualiteit hebben wij veel energie gestoken in maatregelen voor de korte termijn, zonder de doelen voor de langere termijn uit het oog te verliezen. Voor de korte termijn hebben wij een taskforce opgericht, die zich vooral heeft gericht op crisis- en herstelmaatregelen. Een van de uitkomsten was een anderhalvemeter fonds. Door de coronacrisis zijn de omstandigheden gewijzigd, maar voor de langere termijn ligt de focus onverminderd op innovatie en duurzaamheid. De verwachting is dat de belangstelling voor een verblijf in landelijke regio's zal toenemen. Fryslân kan hiervan profiteren.

7.5 | Wat gaan wij nog doen?

In 2021 wordt onderzoek gedaan naar de beste oplossing voor de weg **Sneek-Leeuwarden**. Daarbij wordt vooral gekeken naar oplossingen op het bestaande tracé. Op basis van dit onderzoek zullen wij naar verwachting eind dit jaar een voorstel aan u voorleggen.

Wij willen met het Rijk in gesprek gaan voor oplossingen voor de beweegbare bruggen in de Skarster Rien en in de A7 bij Bolsward. In de Skarster Rien gaan wij voor een aquaduct.

In de komende periode pakken wij de voorbereiding van de **bochtverruiming in Franeker** op. Belangrijk aandachtspunt is het maken van afspraken met het bedrijf Levo. Het voornemen is om in 2023/2024 de realisatie van de bochtverruiming te starten.

De afspraken met het Rijk over de **Tjerk Hiddessluizen** kunnen we naar verwachting in de huidige bestuursperiode verder concretiseren. Binnen het Programma Harlingen, een programma van de gemeente Harlingen, Wetterskip en provincie, zijn we aan het verkennen hoe er vormgegeven kan worden aan een brede gebiedsgerichte aanpak. De Tjerk Hiddessluizen maken hier onderdeel van uit. We kijken nadrukkelijk ook naar optimale benutting van koppelkansen. De aanstaande dijkversterking speelt hierin een belangrijke rol. Als onderdeel van deze aanpak is het ons doel afspraken te maken met Rijkswaterstaat over de overdracht van de Tjerk Hiddessluizen van Rijk naar provincie.

Samen met de Friese gemeenten en het Wetterskip kijken we naar een logische verdeling van het beheer van alle oevers langs de vaarwegen in onze provincie. We hebben begin 2021 een voorkeursvariant voorgelegd aan Provinciale Staten. Het voorstel leidt tot een wijziging van het areaal oevers dat de provincie beheert. De voorkeursvariant wordt in 2021 verder uitgewerkt in nauwe samenwerking met de betrokken gemeenten en Wetterskip Fryslân.

Voor de nieuwe bruggen bij Kornwerderzand is het streven deze in 2025 gereed te hebben. De planning is om de verruimde **sluis Kornwerderand** in 2026 op te leveren. Voor daadwerkelijke realisering van de sluis zal door u nog een besluit genomen moeten worden over het beschikbaar stellen van een uitvoeringskrediet. Pas als blijkt dat de marktbijdrageregeling haalbaar is en de Waddenfondsbijdrage definitief is, zal hiertoe een voorstel naar de staten gaan.

Het aantal dodelijke slachtoffers in het verkeer is toegenomen. De Stichting Wetenschappelijk Onderzoek Verkeersveiligheid en VIAbv onderzoeken of en hoe de provincie maatregelen kan treffen om de **verkeersveiligheid** nog verder te bevorderen. Ondertussen gaan we door met investeringen in verbetering van de provinciale infrastructuur. Er zal wordt gekeken naar de inzet van de Friese taal in nationale verkeers(veiligheids)campagnes in de provincie.

Voor het realiseren van nog twee **hoofdfietsroutes** nemen we verdere stappen om ook voor het gemeentelijke deel financiering te zoeken.

In de gastvrijheidseconomie willen we de **groei in recreatie en toerisme ombuigen naar slimme groei**, conform de beleidsnota Gastvrij Fryslân 2028. In het hierbij horende uitvoeringsprogramma staan zeven opgaven centraal. Wij gaan ons onder meer richten op:

- spreiding van toerisme over seizoenen en regio's;
- werkgelegenheid in de sector en brede arbeidsparticipatie;
- kwaliteitstoerisme (in plaats van de focus op groei in aantallen);
- het integraal uitwerken van de opgave vitale waterrecreatie vanuit het perspectief gastvrijheidseconomie;
- vitaliteit van de Friese logiesaccommodaties;
- dagrecreatieve Friese netwerken;
- gericht verwerken en toepassen toeristische data.

We willen een methode van monitoring uitwerken om te kunnen nagaan of er de komende jaren daadwerkelijk sprake is van een ombuiging naar **slimme groei**.

7.6 | Conclusies

Afgelopen jaren zijn er flinke stappen gezet in het verbeteren van de bereikbaarheid van en in Fryslân. Ondanks de coronacrisis weten veel toeristen de provincie te vinden. De verwachting is dat de belangstelling de komende jaren zal toenemen. Ons streven hierbij blijft om deze groei om te buigen naar slimme groei.

We zijn er nog niet. Er zullen nog flinke stappen gezet moeten worden om de resultaten uit het bestuursakkoord te behalen. Daarbij is door de coronacrisis een andere werkelijkheid ontstaan waar met name het openbaar vervoer de effecten van ondervindt. Het reisgedrag van mensen is veranderd. Dat betekent wellicht ook dat doelen voor de langere termijn bijgesteld moeten worden.

In het vervolg van deze bestuursperiode zullen we ons blijven inspannen om de kwaliteit van het openbaar vervoer op orde te houden. Ook blijven we ons inzetten voor het veiliger maken van de provinciale infrastructuur en het stimuleren van verkeersveilig gedrag. Verder richten we ons op afspraken met het Rijk over sluisen, wegen en concessies (waddenveren, sprinters Leeuwarden-Zwolle) en afspraken met gemeenten over fietspaden.

HOOFDSTUK 8

Fryslân 2028

Ambitie: in 2028 heeft het culturele leven in Fryslân nog steeds de energie en het vermogen die het ten tijde van LF2018 had om Fryslân in beweging te brengen

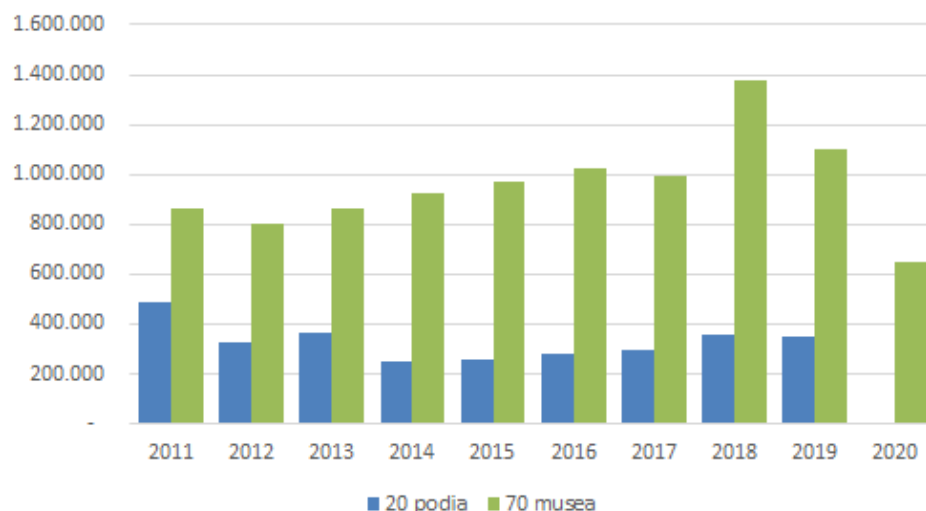
8.1 | De resultaten waar we voor staan in één oogopslag

Resultaten	Voortgang
51. Het programma voor LF2028 is gevuld met sterke culturele producties die zijn verbonden met onze Iepen Mienskip, bijdragen aan het culturele veld, cultuurtoerisme, het vestigingsklimaat en de leefbaarheid in Fryslân	■
52. Een deel van de culturele activiteiten draagt meetbaar bij tot positieve economische effecten	■
53. Het behoud en beheer van erfgoed krijgt een meer solide, structurele basis	■
54. Er zijn minstens 125 rijksmonumenten opgeknapt	■
55. We streven ernaar om de inspectie voor het Fries van het Rijk over te nemen	■
56. Het gebruik van het Fries door inwoners, Friese organisaties en in de openbare ruimte is zichtbaar en meetbaar toegenomen	■

8.2 | Hoe heeft Fryslân zich ontwikkeld?

- De 70 bij de Museumfederatie aangesloten musea trokken in 2020 als gevolg van de coronacrisis beduidend minder bezoekers. Nog niet alle cijfers zijn verzameld maar gemiddeld trokken de musea zo'n 40% bezoekers minder dan het jaar ervoor. Voorlopig wordt uitgegaan van een totaal aantal bezoekers van 650.000 (Museumfederatie Fryslân).
- Het aantal bezoeken aan professionele podiumkunsten (theater, dans, muziek) is in 2019 met 350.000 ongeveer geleidelijk gebleven aan het jaar ervoor (LF2018) (CBS).

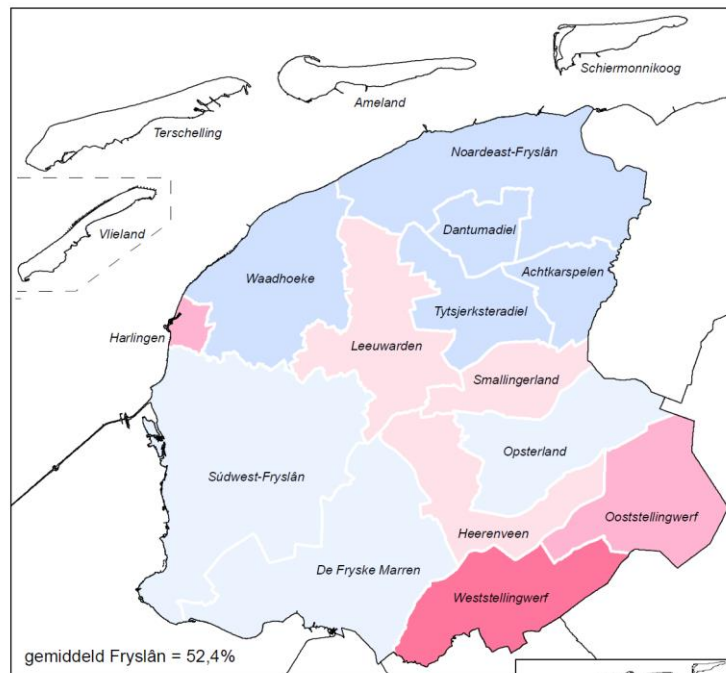
Bezoekersaantallen podia en musea

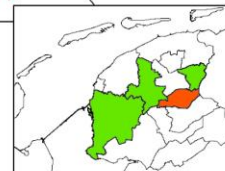
Bron: CBS

- Fryslân kent in totaal 4.369 rijksmonumenten (Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed). In 2020 was van circa 15% van deze monumenten de onderhoudstoestand matig tot slecht (Monumentenwacht Fryslân/Provincie Fryslân).
- Van de bijna 6.900 kerken in Nederland hebben er in totaal zo'n 1.400 een andere bestemming gekregen. 772 van deze 6.900 kerken staan in onze provincie. Van deze kerken waren in 2016 nog 491 als religieus gebouw in gebruik. De verwachting is dat er 10 kerken per jaar door een kerkelijke Friese gemeente worden afgestoten (Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed).
- Wat betreft monumentale boerderijen in onze provincie is de verwachting dat er per maand gemiddeld 8 boerenbedrijven stoppen. Hiervan zal een deel ook monumentale boerderijen betreffen. In Fryslân zijn er 831 monumentale boerderijen (Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed en Nij Poadium).
- Net als in de eerdere meetmomenten in 2007, 2011 en 2015 ook in 2019 concluderen dat bijna alle inwoners van Fryslân de Friese taal vrij aardig tot heel goed kunnen verstaan (93,1%). Slechts een klein deel (6,9%) van de Friezen geeft aan de Friese taal met moeite of helemaal niet te kunnen verstaan. Wat betreft het kunnen lezen van het Fries is er - net als bij het verstaan, spreken en schrijven - een verschil tussen de Friese gemeenten. Zo kunnen in de noordelijke Friese gemeenten tussen de 60 en 70% van de inwoners goed of heel goed Fries lezen. In de gemeente Westlingwerf (gemeente waar de Wet Gebruik Friese taal niet van toepassing is) betreft dit minder dan 30%. Ten opzichte van 2015 is er in gemeente Súdwest Fryslân, Gemeente Leeuwarden en Achtkarspelen sprake van een lichte toename (Taalatlas 2020, provincie Fryslân).

Fries lezen per gemeente (%)

Bovenstaande kaart geeft per gemeente het percentage respondenten weer dat naar eigen zeggen de Friese taal goed of heel goed kan lezen.

toe- of afname t.o.v. 2015

Bron: Provincie Fryslân, Taalonderzoek 2019

Bron: Provincie Fryslân

- Met het Taalplan Frysk hebben we in de periode 2016-2018 in kaart gebracht hoe het vak Fries op basisscholen en middelbare scholen wordt gegeven. Iedere school heeft op basis van die inventarisatie een profiel gekregen. Scholen die een A-profiel gekregen hebben, bieden het Fries op voldoende niveau aan. In het primair onderwijs heeft 27% van de scholen profiel A toegekend gekregen. In het voortgezet onderwijs lag dit percentage op 38% (Provincie Fryslân).

8.3 | Wat hebben wij tot nu toe gedaan?

Onze ambitie is dat in 2028 het culturele leven in Fryslân nog steeds de energie en het vermogen kan opwekken die het ten tijde van LF2018 had om Fryslân in beweging te brengen.

Op weg naar 2028 hebben wij voor het **programma voor LF2028** een kwartiermakersteam opgericht met medewerkers van provincie, gemeente Leeuwarden

en stichting LF2018. Eind juni vorig jaar hebben wij u geïnformeerd dat de bestaande rechtspersoon van de stichting LF2018 is omgevormd tot rechtspersoonlijkheid ten behoeve van LF2028. Hiervoor heeft de Raad van Toezicht de statuten aangepast en zijn er nieuwe leden van de Raad van Toezicht geworven en benoemd. Van deze stichting is voor de jaren 2021 – 2023 een boekjaarinstelling gemaakt. Dit hebben wij met onze begroting in november jl. bekrachtigd.

De uitvoeringsorganisatie LF2028 opereert onafhankelijk rondom culturele keuzes. Vanuit de provincie zijn hierbij wel thema's meegegeven zoals: het versterken van de economie, het cultuurtoerisme en het Frysk. Onze verwachting is dat we met deze effectieve organisatie in samenwerking met culturele instellingen in onze provincie sterke culturele programma's in aanloop naar LF2028 kunnen opzetten. Begin van dit jaar presenteert de Stichting LF2028 hiervoor de plannen van een eerste triënnale: Arcadia. Arcadia is een honderd dagen durende, internationale kunst- en cultuurmanifestatie.

Wij willen dat een **deel van de culture activiteiten in onze provincie meetbaar positief economisch effect heeft**. De culturele sector is een economische sector met bestedingen, werkgelegenheid en een positieve invloed op het vestigingsklimaat. In de beleidsnota Nij Poadium 2021-2024 is cultuurtoerisme als één van de expliciete aandachtspunten opgenomen. Merk Fryslân zal hier voor ons ook actief op inzetten.

De afgelopen vier jaar hebben wij onze meerjarige subsidiesystematiek aangepast om ook nieuwkomers een kans te geven op meerjarige provinciale financiering. Hiermee willen we bijdragen aan een innovatief en vernieuwend artistiek klimaat in Fryslân. Vanaf dit jaar hebben wij vernieuwde vierjarige afspraken met een diversiteit aan culturele instellingen.

Om het **behoud en beheer van erfgoed** een **solide, structurele basis** te geven, hebben wij er in de afgelopen periode voor gezorgd dat bedragen die voorheen incidenteel op onze begroting opgenomen waren nu structureel zijn. Hiermee bieden we erfgoedinstellingen zoals Stichting Alde Fryske Tjerken, St. Tsjerkepaad, Stichting Industrieel erfgoed, Boerderijen Stichting Fryslân, St. Staten en Stinzen, Bond Heemschut meer perspectief en kunnen zij beter plannen maken voor de langere termijn in plaats van energie te steken in het behouden van subsidies. Over de te realiseren doelen hierbij zijn op basis van de genoemde beleidsnota Nij Poadium met boekjaarinstellingen begin van dit jaar meerjarige afspraken gemaakt.

Om ervoor te zorgen dat aan het eind van deze bestuursperiode er **minstens 125 rijksmonumenten opgeknapt** zijn, hebben we eind 2020 een tender via de Subsidie Regeling Monumenten (SUMO) opengesteld. Wij bundelen hiervoor onze eigen middelen met Rijksmiddelen waardoor er in het afgelopen jaar totaal 2,5 miljoen euro aan rijks- en provinciaal geld te verdelen was. In 2020 is zo voldoende geld beschikbaar gesteld om 46 rijksmonumenten te kunnen laten restaureren.

Niet alleen ons landschap waar rijksmonumenten deel van uitmaken, maar ook taal maakt onderdeel uit van onze Friese identiteit. In deze afgelopen periode hebben wij ons hard ingezet om afspraken uit de met het Rijk overeengekomen Bestjoersôfspraak Fryske Taal en Kultuer (BFTK 2019 – 2023) verder uit te voeren. Zo streven wij ernaar dat in 2030 het vak Fries in het curriculum, maar ook als omgangs- en instructietaal in het **onderwijs** vanzelfsprekend is. Ons doel is om hierbij de kwaliteit van het onderwijs in het Fries te verbeteren.

Wij hebben in het afgelopen jaar onderzocht wat de voor- en nadelen kunnen zijn van het overnemen van de rol van de onafhankelijke onderwijsinspectie. Voor het kunnen overnemen van deze taak is een wetswijziging nodig waarvoor op dit moment in Den Haag geen draagvlak is. Ook hebben we deze periode benut om over het verbeteren van de onderwijskwaliteit verschillende overleggen op bestuurlijk en ambtelijk niveau te voeren met zowel de onderwijsinspectie als het ministerie van OCW en BZK. Hier hebben wij ook gesproken over ons **streven om de inspectie voor het Fries van het Rijk over te nemen**.

Om het gebruik van het Fries door inwoners, Friese organisaties en in de openbare ruimte zichtbaar en meetbaar toe te laten nemen, hebben wij verschillende acties in gang gezet. Met de regeling Mei-inoar foar it Frysk brengen we het Fries onder de aandacht van de Friese gemeenten en uitvoeringsorganisaties. Met al deze overheidsorganisaties willen we samen zorgen dat het Fries zichtbaarder wordt in de Friese samenleving. In de langetermijnagenda van de provincie en de Friese gemeenten heeft dat daarom een prominente plek gekregen. Wij zetten als provincie zowel intern als extern in op het bereiken van meer zichtbaarheid van het Fries in een tweetalige provincie in 2030.

8.4 | Wat hebben wij door de corona-ontwikkelingen niet of anders gedaan?

De culturele sector is een van de zwaarst getroffen sectoren door de coronacrisis. Dit heeft niet alleen gevolgen voor de culturele instellingen, maar ook voor alle ondernemers en zelfstandigen die gelieerd zijn aan de culturele sector, zoals technici, vormgevers en leveranciers. De sector heeft zeer snel ingespeeld op de beperkende maatregelen door innovatieve en experimentele (online) evenementen op te zetten. Door de coronacrisis zijn de bezoekersaantallen minimaal of is de programmering in zijn volledigheid geschrapt. Eén van de onderdelen van het economisch rendement van de cultuursector, de bestedingen van de cultuurbezoekers, staat dan ook fors onder druk door de coronacrisis. Het beperkte aantal bezoekers dat mogelijk was door de coronamaatregelen én het grotendeels moeten schrappen van de programmering van 2020 heeft de bestedingen in de cultuursector dan ook logischerwijs flink doen dalen. Dit heeft mogelijk negatieve effecten op het economisch rendement van de culturele sector als het bestedingen van cultuurbezoekers betreft. Wel draagt het voortbestaan van de culturele sector in de provincie los hiervan bij aan het positief economische vestigingsklimaat.

Het concreet invullen van het inhoudelijke **programma voor LF2028** is door de beperkingen van de coronacrisis uiteraard ook beïnvloed. Bij het opzetten van het programma voor 2022 wordt bijvoorbeeld rekening gehouden met het feit dat internationale kunstenaars mogelijk in 2021 en 2022 nog niet naar Fryslân kunnen reizen voor voorbereiding en uitvoering van projecten. Hoewel 2022 nog ver weg lijkt, moet ook cultuurmarketing bij het samenstellen van LF2028 reispakketten dit jaar nog rekening houden met de mogelijke blijvende invloed van de coronacrisis.

Wij hebben begin 2021 uit het herstelpakket 'Lok op 1: no en moarn' een regeling geopend voor kleine cultuurinitiatieven, waarmee wij de cultuursector een steuntje in de rug geven. Door de coronamaatregelen hebben veel makers en organisatoren geen of weinig werk. Ook ontmoetingsplekken zoals dorpshuizen, poppodia en theaters hebben

veel minder inkomsten door de maatregelen. In deze regeling hebben we daarom een koppeling gemaakt: de maker dient een plan in én geeft aan waar hij of zij dat gaat uitvoeren. Hiermee zorgen wij ervoor dat -binnen de dan geldende RIVM-richtlijnen- in de loop van 2021 kunstenaars weer aan de slag kunnen én inwoners en bezoekers van Fryslân iets leukers hebben om naar uit te kijken.

Ook konden verschillende erfgoed instellingen die in 2020 een jubileum jaar hadden zoals de Stichting Staten en Stinzen, Stichting de Fryske Mole en Stichting Alde Fryske Tsjerken dit door de coronacrisis niet vieren. Terwijl stichtingen dit jubileumjaar juist wilden aangrijpen voor extra publieksactiviteiten en het bereik en werven van extra donateurs (eigen inkomsten).

In het voorjaar zijn echter door de coronacrisis door bijvoorbeeld LF2028 ook positief verschillende 'corona-cultuur programma's van de grond gekomen. Zo kwamen de dronevluchten van 'Fryslân fan Boppen' en de live-stream 'Els blijft thuis' in de corona-periode tot stand. LF2028 heeft vanaf het begin van de coronacrisis al haar digitale kanalen met een groot bereik ingezet als podium voor diverse culturele makers in de provincie.

Doordat verkiezingen van het Network to Promote Linguistic Diversity (NPLD) door de coronacrisis niet plaats konden vinden, bleef onze gedeputeerde als verantwoordelijke voor de Friese taal nog een half jaar langer voorzitter van dit Europese netwerk. Als voorzitter konden wij als provincie zo nog langer de Friese taal in een internationale context zichtbaar positioneren. Per 1 december jl. hebben de verkiezingen uiteindelijk wel digitaal plaats gevonden en is de voorzittersrol overgenomen door een bestuurder uit een andere taalregio. Vanuit de provincie blijven wij als deelnemer ook actief lid van dit netwerk.

Door de coronacrisis konden we helaas niet van start met het uitwisselingsprogramma dat we samen met vier andere NPLD-regio's wilden opstarten. Doel ervan is onze talen bij de jongeren uit die regio's onder de aandacht te brengen. Het programma is onderdeel van het European Charter Classroom Activities (ECCA) project (www.thisismylanguage.eu). Wel zijn we binnen dit programma verdergegaan met het ontwikkelen van digitaal lesmateriaal om onze talen in de context van het Europese Handvest voor regionale talen of minderheidstalen bij jongeren zichtbaar onder de aandacht te brengen.

Ook hebben we de corona-periode kunnen gebruiken om het Fries zichtbaar te maken. Dat hebben we onder meer gedaan door binnen het project Fryslân yn Ferbining een door een Italiaanse kunstenaar gemaakte corona-poster ook te vertalen naar het Fries. Deze poster met corona-maatregelen is onder andere verzonden naar alle drietalige scholen in de provincie. Binnen de nationale door het Ministerie van VWS ontwikkelde corona-app hebben wij ons ook ingezet voor het zichtbaar maken van de Friese taal. Voor het eerst is binnen een Rijksapp en site ook het Fries als één van de talen meegenomen. Hiervoor werd afgelopen jaar ook op ons verzoek de flyer van de donor-campagne van het ministerie van VWS in het Fries beschikbaar gesteld. Deze is verspreid onder huisartsen en ziekenhuizen in onze provincie.

8.5 | Wat gaan wij nog doen?

Wij zullen verder gaan met invulling geven aan het **programma voor LF2028**. Hiervoor zal de Stichting LF2028 in deze bestuursperiode van mei tot en met juli 2022 met Arcadia de eerste triënnale op weg naar 2028 neer zetten. Met deze internationale kunst- en cultuurmanifestatie voortbouwend op 2018 richten wij ons op de waarden van én uitdagingen voor de Friese regio. De komende periode zet de stichting volop in op het werven van fondsen en sponsors.

Onze inzet zal de komende tijd met name zijn om de culturele sector levensvatbaar en toekomstbestendig te houden om zo op de langere termijn blijvend een bijdrage te kunnen leveren aan een positief economisch klimaat.

De rol van de provincie verandert door de coronacrisis meer in een partnerrol. Omdat de sector continue voor nieuwe uitdagingen staat, denkt de provincie actief mee in oplossingen voor de cultuur sector. Ook de samenwerking met gemeenten vergt door de coronacrisis een actievere rol. Met het ministerie van OCW is voor de uitwerking van diverse steunpakketten ook intensiever contact. Hierover hebben wij u voor het kerstreces nog bericht.

Om nog meer **rijksmonumenten** te kunnen opknappen zullen we ook in de komende periode tenders via de Subsidie Regeling Monumenten (SUMO) gebundeld met rijksmiddelen geld beschikbaar stellen. Of wij dit jaar in Fryslân een congres gaan organiseren waarbij de geschiedenis en de cultuur van de mensen rond de Noordzee centraal staat is afhankelijk van of hier ook middelen voor beschikbaar gesteld worden.

Om de **leegstand** en verpaupering van monumentale en karakteristieke **boerderijen en erf** te voorkomen is in 2020 gewerkt aan het werkplan Takomst Fryske Pleats. Of het plan in 2021-2023 tot uitvoering kan komen om deze identiteitsdragers voor Fryslân te behouden en in te zetten voor herbestemming is afhankelijk van of hier ook middelen voor beschikbaar gesteld worden.

Om daadwerkelijk de **inspectie voor het Fries van het Rijk over te nemen** is een wetswijziging en dus ook draagvlak in Den Haag nodig. In deze fase houdt het Rijk echter vast aan afspraken die wij eerder hebben gemaakt in de BFTK. Daarin staat dat de onderwijsinspectie vanuit zijn eigen rol en op stimulerende wijze aandacht zal besteden aan de kwaliteit van het Fries in het onderwijs. Het adviesorgaan voor de Friese taal DINGtiid heeft op verzoek van de provincie aan het begin van dit jaar een advies opgesteld aangaande de rol en plaats van de inspectie van het onderwijs.

Ter vergroting van het gebruik en de **zichtbaarheid van het Fries** gaan we in de komende periode onder andere een Campagne Frysk in de provincie uitvoeren. Wij zullen hierbij zelf ook steeds meer communicatie vanuit de provinciale organisaties tweetalig of in het Fries doen. Ook willen we verder in overleg gaan met het Rijk om de mogelijkheden na te gaan het Fries bij voor onze provincie relevante meertalige Rijkscampagnes, ook een meer vanzelfsprekende plek te geven. Daarbij zullen we bij het bezoek dat het Committee of Experts vanuit de Raad van Europa in de loop van dit jaar aan Fryslân zal brengen, ook aandacht vragen voor het algemene belang van meer zichtbaarheid van de Friese taal, naast het belang van het verbeteren van kwaliteit van het onderwijs.

8.6 | Conclusies

Het resultaat om een **programma voor LF2028** neer te zetten met sterke culturele producties kan voor een groot deel nog steeds gerealiseerd worden, hoewel het misschien door corona-ontwikkelingen 'anders' zal zijn dan in eerste instantie onze inzet was. Anders in de zin van minder internationaal gericht en mogelijk met andere partijen, maar nog steeds gevuld met sterke culturele producties die zijn verbonden met onze lepen Mienskip, bijdragen aan het Friese culturele veld en de leefbaarheid in Fryslân.

Hoewel onze inzet ook hierbij blijft dat **een deel van de culturele activiteiten** meetbaar bijdragen aan positieve **economische effecten**, zal dit mede door de beperkingen op bezoekersaantallen en de beperkte programmering, zich meer focussen op de intrinsieke economische elementen van cultuur, dan de hoogte van de bestedingen door de inwoners en de cultuurtoeristen. Afhankelijk van de definitie van economisch rendement kan dit resultaat dan ook nog deels gerealiseerd worden.

Door bedragen voor diverse erfgoedinstellingen structureel op onze begroting op te nemen, hebben wij ervoor gezorgd dat het **behoud en beheer van erfgoed** een meer solide, structurele basis gekregen heeft. Ook hebben wij de afgelopen periode ervoor gezorgd dat door het openstellen van een tender via de Subsidie Regeling Monumenten (SOM) 46 Rijksmonumenten kunnen worden gerestaureerd. Voor het eind van onze bestuursperiode zullen we er zo voor gezorgd hebben dat uiteindelijk minstens 125 rijksmonumenten opgeknapt zijn. Mocht er belang geacht worden aan het organiseren van een congres waarbij de geschiedenis en cultuur van de mensen rond de Noordzee centraal staat, dan zullen hier nog financiële middelen voor beschikbaar gesteld moeten worden. Ook realisering van het plan om leegstand en verpaupering van monumentale en karakteristieke boerderijen en erf is afhankelijk van of hier financiële middelen voor beschikbaar gesteld worden.

Wat betreft het overnemen van de inspectie voor het Fries van het Rijk kan voor nu geconcludeerd worden dat realisering van dit uiteindelijke doel nog erg ver weg ligt. Wel hebben wij in de afgelopen periode hard ingezet op het hiermee uiteindelijk te realiseren doel, het verbeteren van de kwaliteit van het onderwijs. Ook om het Fries in onze provincie zichtbaar toe te laten nemen hebben wij als provincie zaken in gang gezet. Als provincie willen wij ons zowel intern als extern blijven inzetten op het bereiken van meer zichtbaarheid van het Fries in een tweetalige provincie in 2030. Op weg naar 2028 waar het culturele leven in onze provincie ondanks de ontwikkelingen van de coronacrisis nog steeds de energie en het vermogen heeft die het ten tijde van LF2018 had om Fryslân in beweging te brengen.

HOOFDSTUK 9

Samenwerkend en Betaalbaar Fryslân

Ambitie:

1. Samenwerking is de norm geworden tussen Friese overheden onderling en tussen overheden en de Friese maatschappij
2. We hebben meer zicht op het nut van elke euro die we besteden en meer gelegenheid die euro's daarheen te sturen waar ze het meeste nut hebben

9.1 | De resultaten waar we voor staan in één oogopslag

Resultaten	Voortgang
Samenwerkend Fryslân	
57. Initiatiefnemers worden op gelijkwaardige wijze volgens een transparant proces welkom geheten bij de provinciale organisatie	
58. We overleggen met gemeenten en Wetterskip over of en zo ja, hoe de Streekagenda's doorgaan. Als zij positief zijn, maken we gezamenlijk een startnotitie	
59. We halen minimaal 130 miljoen aan Europese middelen binnen die bijdragen aan de brede welvaart van Fryslân	
60. Er zijn meerdere succesvolle voorbeelden van shared services en gedeeld werkgeverschap tussen de Friese overheden	
Betaalbaar Fryslân	
61. De automatische inflatiecorrectie op de opcenten wordt 4 jaar buiten werking gesteld	

9.2 | Hoe heeft Fryslân zich ontwikkeld?

Samenwerking heeft de afgelopen jaren meer focus gekregen. Onder de Omgevingswet willen we in het fysieke domein met andere overheden samenwerken als één overheid.

Voor inspraak vanuit de omgeving en participatie van die omgeving wordt een participatiebeleid en een participatieverordening gemaakt. Initiatieven uit de samenleving hebben baat bij een integraal werkende overheid. We werken eraan om elkaar als overheden meer op te zoeken om zoveel mogelijk tot een gezamenlijke aanpak te komen.

Als we kijken naar de regionale samenwerking met gemeenten wil de regio Noordwest de samenwerking herijken, de regio Noordoost is bezig met de organisatie van ANNO3 en parallel de versnellingsagenda (uitvoering Regiodeal), de regio Zuidoost heeft ook een Regiodeal gesloten met het Rijk en gebruikt dit als voertuig voor de verdere samenwerking, de regio Zuidwest werkt aan een ambitedocument en opgavenplan. In regio De Wadden is men zich aan het oriënteren of het programma Waddeneilanden een kruisbestuiving kan aangaan met de bestaande bestuurlijke samenwerking. De processen om de Omgevingsvisie om te zetten in programma's en De Friese Aanpak hebben raakvlakken met regionale samenwerking.

Het nieuwe Europees Gemeenschappelijk Landbouwbeleid (GLB) voor de nieuwe EU-begrotingsperiode krijgt vorm. Voor het nieuwe GLB is er sprake van een geheel nieuwe verdeelsleutel. Daarover volgt volgend jaar het ambtelijke en bestuurlijke onderhandelen. Bij de uiteindelijke uitwerking van het programma en een volgende update kan concreter aangegeven worden welke bedragen er precies per jaar per thema naar Fryslân komen. Na het akkoord van de Europese Raad van Staatshoofden en regeringsleiders op 21 juli 2020 over het Meerjarig Financieel Kader (MFK) 2021-2027 en het Europese Crisis- en Herstelpakket (NextGenerationEU) zijn de onderhandelingen gevoerd tussen de Europese Raad, het Europees Parlement en de Europese Commissie. Die hebben op 10 december 2020 geleid tot definitieve overeenstemming over het MFK (ca. € 1.074 mld) en NGEU (€ 750 mld aan subsidies en leningen). Door het akkoord is ook bekend hoeveel de lidstaten zullen ontvangen in het kader van bijvoorbeeld EFRO. Daarnaast is er zicht op de budgetten voor Interreg en voor thematische fondsen als Horizon Europe, Creative Europe en Erasmus+, waarvoor geen nationale budgetten bestaan, maar waarvoor uit alle lidstaten en regio's afzonderlijke projecten kunnen worden ingediend die internationaal met elkaar concurreren.

Parallel aan de discussie in Brussel is ook binnen Nederland een forse discussie gevoerd over de verdeling van Europese middelen. Een intensieve Noord-Nederlandse lobby hiervoor is in het bestuurlijk overleg tussen de staatssecretaris van EZK en de landsdelen op 25 november 2020 gekroond met een bedrag van € 108 miljoen voor EFRO en € 330 miljoen uit het Just Transition Fund (opvang sociaaleconomische gevolgen CO2-reductie, vooral in Groningen). Daarnaast komt er in het kader van NGEU (deelbudget ReactEU) in 2021 een bedrag van € 45 miljoen naar Noord-Nederland dat feitelijk een toevoeging is aan het EFRO-budget. In totaal kan Nederland als lidstaat uit NGEU een bedrag van € 5,3 mld tegemoetzien. Daar moeten plannen voor worden ingediend die ook mogelijkheden bieden voor Noord-Nederland en Fryslân. Kortom: er is veel Europees geld beschikbaar, maar het verzilveren van die mogelijkheden – en dus ook het realiseren van de ambitie van € 130 miljoen voor Fryslân - hangt af van de kwaliteit van onze plannen en projecten.

U heeft het tarief voor de opcenten voor 2020 en 2021 vastgesteld op 87 punten. Dit is vastgelegd in de verordening heffing opcenten en ook zo door de Belastingdienst (voor ons de uitvoeringsorganisatie) uitgevoerd. In 2020 stonden wij met een 6e plek in de middenmoot van de provincies wat het opcententarief betreft. Ook in 2021 staan wij op de 6e positie in de ranglijst.

Het Waddengebied is een in vele opzichten uniek gebied. Voor Fryslân, voor Nederland en voor de rest van de wereld. De uniciteit staat echter op het spel als gevolg van verschillende mondiale en regionale ontwikkelingen. Tegelijk ontstaan er kansen door verschillende grote investeringen (circa 1 miljard euro) die de komende jaren in het gebied worden gedaan. De ontwikkelingen en kansen stellen alle betrokkenen voor complexe uitdagingen die dringend vragen om integrale oplossingen. Velen zien in de provincie Fryslân, als grootste Waddenprovincie, een vanzelfsprekende partij om een centrale en verbindende rol te spelen in het vinden van deze oplossingen.

9.3 | Wat hebben wij tot nu toe gedaan?

De meeste onderwerpen in dit hoofdstuk van het bestuursakkoord zijn te bevatten onder termen bestuurlijke of democratische vernieuwing. Om op dat punt gezamenlijk met andere partijen, overheden en niet-overheden, tot zowel discussie als concrete stappen te komen brachten we medio 2020 de Discussienotitie democratische vernieuwing 'Fernijing yn Fryslân: in bestjoer dat past by dizze tiid' uit.

U heeft in september 2020 de beleidsbrief Grote integrale maatschappelijke initiatieven vastgesteld. Daarin staat de werkwijze om ervoor te zorgen dat **initiatiefnemers op gelijkwaardige wijze volgens een transparant proces welkom geheten worden bij onze provinciale organisatie**. Na vaststelling is ambtelijk een provinciale 'initiatieftafel' ingesteld, zodat initiatieven meteen bij alle relevante disciplines aan tafel zitten en niet langer van kastje naar de muur gestuurd worden. De rol van statenleden, onder andere in de omgang met belemmerend beleid, ten aanzien van maatschappelijke initiatieven vormt onderdeel van het traject bestuurlijke vernieuwing.

We blijven bestaande initiatieven ondersteunen. De initiatiefnemers van Holwerd aan Zee is het de afgelopen jaren gelukt voldoende middelen te vergaren om met het plan te beginnen en wij gaan hen ondersteunen bij de uitvoering. Bij het initiatief van de Aanjagers van het Tsjûkemar zijn we in nauwe samenwerking met gemeente De Fryske Marrenen het Wetterskip bezig een Samenwerkingsovereenkomst (SOK) op te stellen. Ook is in 2020 een Uitvoeringsprogramma opgesteld en ondersteunen we financieel de regierol van de Club van Aanjagers. Ten aanzien van specifiek initiatieven onder de vlag van Right to challenge wordt momenteel de pilot Natuer mei de Mienskip nauw gevolgd en zal volgend jaar door ons geëvalueerd worden. De lessen daaruit zullen ook vertaald worden in onze aanpak ten aanzien van specifiek die uitdagingen.

Na overleg met de regionale stuur-/ regiegroepen met daarin bestuurlijk afgevaardigden van **gemeenten en Wetterskip** hebben Provinciale Staten de startnotitie Regionale Samenwerking besproken en gekozen de bestaande samenwerking (voorheen **Streekagenda's**) voort te zetten. Per gebied zijn er verschillen in opgaven en ambities waarbij maatwerk gevraagd en geleverd wordt. De samenwerking wordt voortgezet maar niet in iedere regio wordt de term streekagenda gehanteerd. We onderzoeken een verdieping van de bestaande samenwerking. Door de regionale indeling meer los te laten, kunnen er crossovers gemaakt worden met meerdere regio's (bv Waddenkust/Waddenprogramma) waarbij meerdere opgaven kunnen worden bediend. Maatschappelijke organisaties willen we een stevigere rol geven in het realiseren van de regionale opgaven.

Om **minimaal 130 miljoen euro** aan **Europese middelen** binnen te halen die bijdragen aan de brede welvaart in Fryslân hebben we onze ambities voor de Friese inzet op Europa vastgelegd in de Beleidsbrief Fryslân en Europa 2020-2023 en de Uitvoeringsagenda Fryslân en Europa 2020-2023. Daarnaast hebben we ons vol ingezet op het onderhouden en uitbreiden van onze Europese netwerken om een vervolg te formuleren op bestaande projecten en regelingen en nieuwe regelingen. Wij stellen ons op als een open partner tegenover Europa en hebben de laatste periode meer menskracht en tijd in de verbinding met Europa gestopt. Dit doen we in nauwe samenwerking met onze Friese partners: gemeenten, kennisinstellingen, ondernemers, clusterorganisaties en maatschappelijke organisaties.

Voor de uitwerking van het nieuwe GLB wordt vanuit de provincie in het landelijke kernteam geparticipeerd om mee te denken over de richting van het nieuwe Europese beleid. In oktober vorig jaar heeft u ingestemd met de ontwerp Kaderrichtlijn Water (KRW) nota voor 2020. De provincie gaat hiervoor € 15,4 miljoen aan Europese POP (Plattelandsontwikkelings Programma) middelen inzetten. We zijn de ontwikkeling gestart van twee projecten voor natuurontwikkeling voor Weidevogels ontwikkeld richting het LIFE-programma. Daarnaast hebben wij sinds juni dit jaar een fondswerver aangesteld aangetrokken voor de opgave groen en Natuur mei de Meinskip. Op de economische regelingen hebben we al een aantal resultaten geboekt en we monitoren deze (en de andere programma's) in de paragraaf Grote projecten in de Planning en Control documenten. Eind vorig jaar werd ook duidelijk dat het Noorden ruim 400 miljoen aan Europese middelen zal ontvangen voor de energietransitie.

Ook hebben we eerste stappen gezet om meerdere **succesvolle voorbeelden van shared services** en **gedeeld werkgeverschap tussen de Friese overheden** te organiseren. Incidentele situaties hebben er in de afgelopen periode al toe geleid dat we meer samenwerken met andere overheden. Ambtelijk werken we in het Veenweideprogramma met Wetterskip en gemeenten met één gezamenlijk team. Met gemeenten werken we nauw samen in de Friese Aanpak (Omgevingsvisie en Omgevingswet) en de Regionale Energiestrategie. Data Fryslân is ook een mooi voorbeeld van een integrale samenwerking, net als de samenwerking rond archivering met Leeuwarden. De ontwikkeling van een Friese Flexpool om personeel uit te wisselen is in de afrondende fase. Heel concreet doen we de gladheidsbestrijding samen met gemeenten, waarbij we gebruik maken van elkaars materieel. Dit zijn enkele voorbeelden. We zien veel kansen in samenwerking, bijvoorbeeld om kennis en kunde te behouden voor Fryslân, continuïteit te borgen op kwetsbare posities bij overheden en om efficiënter te kunnen werken. We zijn gestart met een (bestuurlijk) traject om met andere overheden te onderzoeken waar nog meer kansen zijn en hoe we die willen oppakken.

We hebben stappen gezet in het nadrukkelijker invullen van onze rol in het **Waddengebied**, door:

- Prioriteit te geven aan het regisseren van een integraal gebiedsontwikkelingsproces langs de Waddenzee kust.
- Prioriteit te geven aan het ondersteunen van de eilandgemeenten bij het opstellen en uitvoeren van het Programma Waddeneilanden. Bijvoorbeeld via bestaand provinciaal beleid op het gebied van circulaire economie en duurzaamheid. Daarnaast leggen we de verbinding tussen het Programma Waddeneilanden én de regisserende rol van de provincie op de 'groen-blauwe' thema's.

- De provinciale beleidsinhoudelijke betrokkenheid bij de natuuropgave van het natte Wad te versterken.
- Een centrale, verbindende rol te (blijven) spelen in de bestuurlijke governance van het Waddengebied en actief bij te dragen aan de efficiënte en effectieve werking hiervan, inclusief het aanjagen van bestuurlijke samenwerking en vernieuwing.

Met het vaststellen van het tarief voor de **opcenten**, waarbij geen inflatiecorrectie wordt toegepast, hebben we het resultaat uit het bestuursakkoord gerealiseerd.

In het bestuursakkoord is opgenomen dat wij bij de tussenbalans 'van de grond af' opnieuw kijken naar onze uitgaven. Deze zero based budgetting exercitie is momenteel in uitvoering en de resultaten daarvan zullen half maart aan Provinciale Staten worden toegestuurd. Hierin zal per onderdeel van de begroting staan wat de beleidsvrijheid, budgetvrijheid en rolvrijheid is. Daarmee krijgen Provinciale Staten inzicht in de mogelijkheden om middelen vrij te maken in de begroting. Daarnaast zullen we bij de rapportage aandacht geven aan de mate waarop de coronacrisis effect heeft op de uitvoering van ons beleid en hoe we hiermee om willen gaan. Zowel de uitkomsten van de tussenbalans als de zero based budgetting kunnen als basis dienen voor kadernotavoorstellen 2022.

9.4 | Wat hebben wij door de corona-ontwikkelingen niet of anders gedaan?

Al voor de coronacrisis hebben we onze aandacht als het gaat om fondsen nog actiever verlegd naar Europa. De coronacrisis heeft dat nog versterkt.

9.5 | Wat gaan wij nog doen?

We gaan verder met het ambtelijk en bestuurlijk inregelen van de werkwijze Grote integrale maatschappelijke initiatieven. Wij gaan onder andere met u in gesprek over de mogelijke aanpassing van de rol en werkwijze om tot betere omgang met externe initiatieven te komen. We lanceren een gezamenlijke website met meerdere overheden ter ondersteuning van initiatieven. Deze site willen we ook gebruiken om de samenwerking met de gemeenten en andere overheden rondom initiatieven te verbeteren. We sluiten daarvoor aan bij de 'omgevingstafels' die zijn voorzien in de nieuwe omgevingswet.

Zoals we hebben afgesproken continueren wij de huidige werkwijze van de Streekagenda's. Wij gaan met onze partners in gesprek over het tweede scenario uit de beleidsbrief Regionale samenwerking. Hierbij zal sprake zijn van meer maatwerk en een grotere rol voor maatschappelijke organisaties. Wij onderzoeken daarbij ook de meerwaarde van de gebiedsgerichte samenwerking voor de verschillende opgaven die er zijn in de gebieden. Door te voorkomen dat verschillende opgaven naast elkaar worden opgepakt, willen wij door samenwerking er voor zorgen dat opgaven elkaar juist onderling versterken.

We gaan onverkort door met onze activiteiten om Europese middelen die bijdragen aan de Brede welvaart in Fryslân/Noord Nederland binnen te halen. We doen dat voor een

belangrijk deel vanuit de Friese Projectenmachine (FPM) Dit is een samenwerkingsverband (uitvloeisel van de Uitvoeringsagenda Fryslân en Europa 2020-2023) in Fryslân van provincie, gemeenten, kennisinstellingen, bedrijfsleven/clusterorganisaties en maatschappelijke instellingen gericht op het ontwikkelen van meer en betere projecten waarmee een beroep op Europese middelen kan worden gedaan. Het ontwerp van de FPM is inmiddels gereed en we bespreken dit in het eerste kwartaal op bestuurlijk niveau tussen de provincie en de overige Friese partners.

We brengen in beeld welke samenwerkingsvormen er op dit moment zijn tussen de overheden. Bestuurlijk en ambtelijk volgt daarna een verkenning van andere kansrijke samenwerkingsvormen. Dit vanuit de randvoorwaarden dat er draagvlak en meerwaarde moet zijn en dat de samenwerking ook relatief snel en effectief kan worden ingericht. We gaan verder met de stappen die we nu hebben gezet in het Waddengebied. Het gaat dan om het gebiedsontwikkelingsproces, het programma Waddeneilanden, de natuuropgave en de bestuurlijke governance.

De met de discussienotitie democratische vernieuwing beoogde discussie en stappen zijn door de coronacrisis enigszins vertraagd, maar zullen in 2021 in volle omvang (uit)gevoerd worden.

Voor het tarief van de opcenten zullen wij bij de provinciale begrotingen van 2022 en 2023 voorstellen het tarief niet te wijzigen.

De financiële uitgangspunten zijn niet aangepast ten opzichte van het bestuursakkoord. In 2021/2022 zullen we een aantal financiële beleidsnota's actualiseren en aan Provinciale Staten voorleggen. Waar nodig kunnen deze leiden tot een aanpassing van de uitgangspunten.

9.6 | Conclusies

Vernieuwen in vertrouwen als uitgangspunt in ons bestuursakkoord 'Geluk op 1' gaat zeker over de manier waarop wij samenwerken. Er zijn op dit punt veel ontwikkelingen en we liggen op koers. Dit is echter onderdeel van een veel grotere transitie en dat is een proces dat nog jaren zal duren.

Bestuurlijke vernieuwing en de samenwerking in het Waddengebied zijn onderwerpen die we hebben opgepakt. Daarmee hebben we een verdere invulling aan het bestuursakkoord gegeven.

Het resultaat ten aanzien van de Streekagenda's / regionale samenwerking uit het bestuursakkoord is gerealiseerd. De besluitvorming van Provinciale Staten over de startnotitie Regionale samenwerking kan leiden tot een nieuw resultaat. We gaan daarvoor eerst in overleg met de betrokken partijen en komen daar in het vervolg van de startnotitie op terug.

We liggen op koers als het gaat om het naar Fryslân/het Noorden halen van Europese middelen, maar dit hangt af van de plannen en projecten die we indienen.

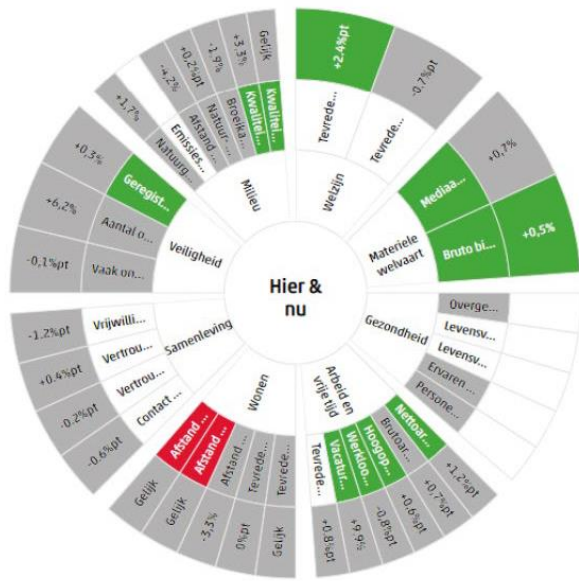
Tot slot staan wij in de ranglijst van het opcententarieff van de provincies op een 6e plek, in de middenmoot. De ambitie om niet tot de duurdere provincies te behoren is daarmee gerealiseerd.

TAHEAKKE / BIJLAGE 1

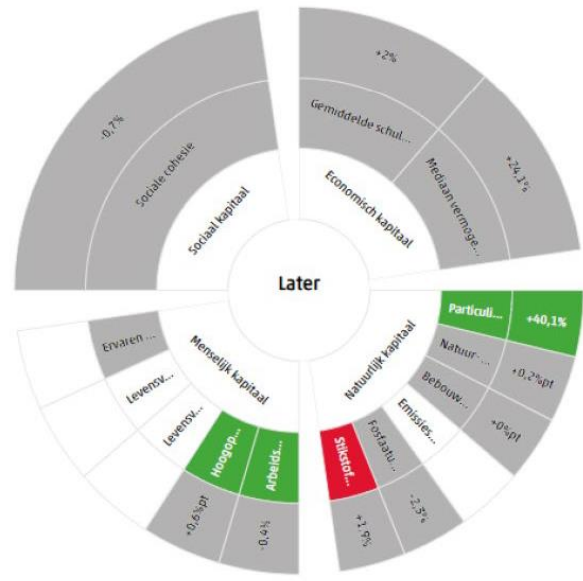
Regionale monitor Brede Wolfeart/Welvaart CBS novimber/november 2020

Indicator	Meest recente meting	Ranking provincies	Lange termijn trend (2013-2019) indien significant
WELZIEN			
Tevredenheid met leven	90,2% (2019)	2	
Tevredenheid met vrije tijd	75,8% (2019)	4	
MATERIELE WELVAART			
Mediaan besteedbaar inkomen	€ 24300 (2018)	11	omhoog
Bruto binnenlands product	€ 29500 (2019)	11	omhoog
GEZONDHEID			
Overgewicht	50,4% (2016)	7 (gedeeld met 2 provincies)	
Ervaren gezondheid	78,9% (2016)	1	
Personen met één of meer langdurige ziekten of aandoeningen	33,4% (2016)	5	
ARBEID EN VRIJE TIJD			
Nettoarbeidsparticipatie	68,2% (2019)	7	omhoog
Brutoarbeidsparticipatie	70,6% (2019)	8	
Hoogopgeleide bevolking	26,7% (2019)	10	omhoog
Werkloosheid	3,4% (2019)	8 (gedeeld met 2 provincies)	omlaag
Vacaturegraad (aantal openstaande vacatures per 1000 banen)	28 (2019)	11 (gedeeld met 2 provincies)	omhoog
Tevredenheid met reistijd van en naar werk	85% (2019)	5	
WONEN			
Tevredenheid met woonomgeving	85,8% (2018)	2	
Tevredenheid met woning	87,4% (2018)	1	
Afstand tot sportterrein	0,9 km (2019)	1 (gedeeld met 4 provincies)	
Afstand tot basisschool	0,8 km (2019)	6 (gedeeld met 6 provincies)	omhoog
Afstand tot café, koffiehuis, coffeeshop, discotheek, seks/nachtclub en partycentrum	1,8 km (2019)	10	omhoog
SAMENLEVING			
Contact met familie, vrienden of burens	72,1% (2019)	9 (gedeeld met 3 provincies)	
Vertrouwen in instituties	62,2% (2019)	7	
Vertrouwen in anderen	65,4% (2019)	3	
Vrijwilligerswerk	53,8% (2019)	1	
VEILIGHEID			
Vaak onveilig voelen in de buurt	0,9% (2019)	3 (gedeeld met 3 provincies)	
Aantal ondervonden delicten per 100 inwoners	20 (2019)	4	
Geregistreerde misdrijven per 1000 inwoners	34 (2019)	1	omlaag
MILIEU			
Natuur- en bosgebieden per 1000 inwoners	64 ha (2015)	2	
Emissies van fijnstof naar lucht	-	-	
Afstand tot openbaar groen	0,7 km (2015)	12	
Natuur en bosgebieden (als % van totale landoppervlak)	12,3% (2015)	8	
Broeikasgasemissie per inwoner (in ton CO2 equivalent per inwoner)	10,4 (2018)	7 (gedeeld met 2 provincies)	
Kwaliteit van zwemwater binnenwateren (volgens de normen van de vigerende EU-zwemwaterrichtlijn)	3 (2019)	11 (gedeeld met 2 provincies)	omhoog
Kwaliteit van zwemwater kustwateren (volgens de normen van de vigerende EU-zwemwaterrichtlijn)	4 (2019)	3 van de 5 provincies met kustwater, gedeeld met 3 provincies)	

Hier & nu, regio Fryslân

Later, regio Fryslân (PV)

Zie voor meer informatie: <https://www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2020/49/regionale-monitor-brede-welvaart-toont-grote-verschillen-stad-en-platteland>

TAHEAKKE / BIJLAGE 2

Oersjoch resultaten bestjoersakkoart/tuskenbalâns yn relaasje ta Brede Wolfeart en Sustainable Development Goals (SDG's) / Overzicht resultaten bestuursakkoord/tussenbalans in relatie tot Brede Welvaart en Sustainable Development Goals (SDG's)

Resultaat	Stand van zaken	Brede Welvaart	SDG goal	SDG indicator (https://unstats.un.org/sdgs/indicators/)
Ambitie: Friezen worden nog gelukkiger dan ze al zijn				
Ambitie: In 2030 wordt 33% van de Friese energie duurzaam opgewekt en 25% energie bespaard ten opzichte van 2020				
1. Als Fryslân hebben we met onze medeoverheden een aanbod voor de RES ontwikkeld dat volledig invulling geeft aan onze verantwoordelijkheid voor het terugdringen van klimaatverandering en kan rekenen op regionaal draagvlak				Indicator 7.2.1 Renewable energy share in the total final energy consumption. Indicator 7.3.1 Energy intensity measured in terms of primary energy and GDP
2. Er komt vanuit het RES-traject een Taskforce energietransitie.				Indicator 7.2.1 Renewable energy share in the total final energy consumption. Indicator 12.1.1 Number of countries developing, adopting or implementing policy instruments aimed at supporting the shift to sustainable consumption and production
3. Het Fûns Fryske Skjinne Energij krijgt de gelegenheid ook particulieren te ondersteunen				Indicator 7.1.2 Proportion of population with primary reliance on clean fuels and technology. Indicator 7.2.1 Renewable energy share in the total final energy consumption
3. en we maken onze eigen gebouwen energieneutraal				Indicator 7.2.1 Renewable energy share in the total final energy consumption. Indicator 12.2.1 Material footprint, material footprint per capita, and material footprint per GDP. Indicator 12.2.2 Domestic material consumption, domestic material consumption per capita, and domestic material consumption per GDP
4. Wind levert een bijdrage aan duurzame energieopwekking in Fryslân terwijl het aantal grotere molens daalt				Indicator 7.2.1 Renewable energy share in the total final energy consumption
5. Geothermie en waterstof zijn een belangrijk onderdeel van de duurzame energiemix in Fryslân				Indicator 7.2.1 Renewable energy share in the total final energy consumption
6. In 2023 werken ondersteunende organisaties op het terrein van energie zo samen, dat ze elkaar versterken en een hulpvrager aan één loket genoeg heeft				Indicator 7.2.1 Renewable energy share in the total final energy consumption. Indicator 16.6.2 Proportion of population satisfied with their last experience of public services
7. Er komt een fonds voor het ondersteunen van particulieren en collectieven bij de ontwikkeling van energie-initiatieven				Indicator 7.2.1 Renewable energy share in the total final energy consumption

8. Er komt een provinciebreed werkend team van energiecoaches		 	 	Indicator 7.2.1 Renewable energy share in the total final energy consumption. Indicator 16.6.2 Proportion of population satisfied with their last experience of public services
Ambitie: We buigen het biodiversiteitsverslie in Fryslân om naar herstel op langere termijn. De kwaliteit van bodem, water en landschap verbetert daardoor				
9. Er is een biodiversiteitsherstelprogramma		 	 	Indicator 2.5.1 Number of plant and animal genetic resources for food and agriculture secured in either medium- or long-term conservation facilities. Indicator 2.5.2 Proportion of local breeds classified as being at risk of extinction. Indicator 15.1.2 Proportion of important sites for terrestrial and freshwater biodiversity that are covered by protected areas, by ecosystem type. Indicator 15.9.1 (a) Number of countries that have established national targets in accordance with or similar to Aichi Biodiversity Target 2 of the Strategic Plan for Biodiversity 2011–2020 in their national biodiversity strategy and action plans and the progress reported towards these targets; and (b) integration of biodiversity into national accounting and reporting systems, defined as implementation of the System of Environmental-Economic Accounting. Indicator 15.5.1 Red List Index. Indicator 15.8.1 Proportion of countries adopting relevant national legislation and adequately resourcing the prevention or control of invasive alien species. Indicator 15.9.1 (a) Number of countries that have established national targets in accordance with or similar to Aichi Biodiversity Target 2 of the Strategic Plan for Biodiversity 2011–2020 in their national biodiversity strategy and action plans and the progress reported towards these targets; and (b) integration of biodiversity into national accounting and reporting systems, defined as implementation of the System of Environmental-Economic Accounting
10. Het aantal weidevogels in gebieden met agrarisch natuurbeheer neemt toe		 		Indicator 15.7.1 Proportion of traded wildlife that was poached or illicitly trafficked
11. er is een besluit genomen over de meest kansrijke aanpak voor het inrichten van het Natuurnetwerk in Fryslân				Indicator 15.1.2 Proportion of important sites for terrestrial and freshwater biodiversity that are covered by protected areas, by ecosystem type. Indicator 15.3.1 Proportion of land that is degraded over total land area.
12. We betrekken de gevolgen voor het landschap in al onze (beleids)keuzes.		 		Indicator 15.1.2 Proportion of important sites for terrestrial and freshwater biodiversity that are covered by protected areas, by ecosystem type. Indicator 15.3.1 Proportion of land that is degraded over total land area.
13. Er zijn meetbare successen behaald op het gebied van klimaatadaptatie, door sterk verbeterde wateropvang en het concreet inrichten van retentiegebieden		 		Indicator 6.3.2 Proportion of bodies of water with good ambient water quality. Indicator 6.4.2 Level of water stress: freshwater withdrawal as a proportion of available freshwater resources. Indicator 6.5.1 Degree of integrated water resources management.
14. Potato Valley is een toegankelijk en essentieel kenniscentrum geworden op het gebied van zilte teelt en biedt ondernemers perspectief op nieuwe verdienmodellen		 	 	Indicator 4.3.1 Participation rate of youth and adults in formal and non-formal education and training in the previous 12 months, by seks. Indicator 9.5.1 Research and development expenditure as a proportion of GDP. Indicator 9.5.2 Researchers (in full-time equivalent) per million inhabitants.

15. er is een Taskforce Veenweide ingesteld die het Veenweidebeleid effectief en met draagvlak uitvoert. Aangepast resultaat: Er is een Inspiratieteam Toekomst Veenweide ingesteld dat bijdraagt aan het effectief en met draagvlak uitvoeren van het Veenweidebeleid.				Indicator 15.3.1 Proportion of land that is degraded over total land area
16. Er is een grondbank nieuwe stijl ingesteld				Indicator 15.1.2 Proportion of important sites for terrestrial and freshwater biodiversity that are covered by protected areas, by ecosystem type
17. Er is een scenariokeuze gemaakt voor het ambitieniveau voor het Friese veenweidegebied op basis van de Maatschappelijke Kosten Baten Analyse				Indicator 15.3.1 Proportion of land that is degraded over total land area
Ambitie: De Friese landbouw is sinds jaar en dag een 'vier sterren' landbouw. Wij helpen de sector daar een vijf sterren landbouw van te maken, waarbij de vijfde ster een groene ster is.				
18. De mogelijkheden voor boeren om het organische stofgehalte in de bodem te vergroten zijn verbeterd, mogelijk via een systeem met CO2-certificaten.				Indicator 15.1.2 Proportion of important sites for terrestrial and freshwater biodiversity that are covered by protected areas, by ecosystem type
19. Het aandeel biologische landbouw is gegroeid.				Indicator 2.3.1 Volume of production per labour unit by classes of farming/pastoral/forestry enterprise size. Indicator 2.4.1 Proportion of agricultural area under productive and sustainable agriculture. Indicator 12.4.2 (a) Hazardous waste generated per capita; and (b) proportion of hazardous waste treated, by type of treatment. Indicator 12.6.1 Number of companies publishing sustainability reports. Indicator 12.7.1 Degree of sustainable public procurement policies and action plan implementation.
20. Dairy Valley groeit verder naar een internationaal toonaangevend kennisknooppunt				Indicator 4.3.1 Participation rate of youth and adults in formal and non-formal education and training in the previous 12 months, by seks. Indicator 4.7.1 Extent to which (i) global citizenship education and (ii) education for sustainable development are mainstreamed in (a) national education policies; (b) curricula; (c) teacher education; and (d) student assessment. Indicator 9.5.2 Researchers (in full-time equivalent) per million inhabitants. Indicator 13.3.1 Extent to which (i) global citizenship education and (ii) education for sustainable development are mainstreamed in (a) national education policies; (b) curricula; (c) teacher education; and (d) student assessment.
21. Er is een integrale, met stakeholdersopgestelde, landbouwagenda.				Indicator 15.1.2 Proportion of important sites for terrestrial and freshwater biodiversity that are covered by protected areas, by ecosystem type. Indicator 15.3.1 Proportion of land that is degraded over total land area
Ambitie: We worden de MKB-vriendelijkste provincie van Nederland en de meest circulaire regio van Europa.				

<p>22. We investeren in circulaire economie. Onder andere wordt de huidige voucherregeling voor het MKB uitgebreid met de mogelijkheid tot kennis ophalen over duurzaamheids- of circulariteitsvraagstukken</p>				<p>Indicator 4.3.1 Participation rate of youth and adults in formal and non-formal education and training in the previous 12 months, by seks. Indicator 8.1.1 Annual growth rate of real GDP per capita. Indicator 8.4.1 Material footprint, material footprint per capita, and material footprint per GDP. Indicator 12.8.1 Extent to which (i) global citizenship education and (ii) education for sustainable development are mainstreamed in (a) national education policies; (b) curricula; (c) teacher education; and (d) student assessment.</p>
<p>23. De Friese export neemt sterker toe dan de gemiddelde toename in Nederland</p>				<p>Indicator 2.a.1 The agriculture orientation index for government expenditures. Indicator 2.b.1 Agricultural export subsidies.</p>
<p>24. Meer jonge gezinnen blijven in Fryslân of komen naar Fryslân</p>				
<p>25. Er komt een nieuw Fries Onderwijsakkoord, met MBO, HBO en Campus Fryslân</p>				<p>4.7.1 Extent to which (i) global citizenship education and (ii) education for sustainable development are mainstreamed in (a) national education policies; (b) curricula; (c) teacher education; and (d) student assessment</p>
<p>Ambitie: Friezen waarderen het leven in Fryslân gemiddeld met minstens een 8</p>				
<p>26. In het te voeren beleid houden we integraal rekening met demografische veranderingen waarbij de Staten zullen worden geïnformeerd over de uitvoering.</p>				<p>Indicator 11.a.1 Number of countries that have national urban policies or regional development plans that (a) respond to population dynamics; (b) ensure balanced territorial development; and (c) increase local fiscal space</p>
<p>27. Zoveel mogelijk dorpen en wijken hebben een eigen ontmoetingsplek.</p>				<p>Indicator 11.7.1 Average share of the built-up area of cities that is open space for public use for all, by sex, age and persons with disabilities</p>
<p>28. Er worden minimaal 750 leefbaarheidsprojecten in Fryslân gerealiseerd met steun van het Iepen Mienskipfûns.</p>				<p>Indicator 1.a.2 Proportion of total government spending on essential services (education, health and social protection)</p>
<p>29. Er zijn succesvolle voorbeelden van flexibele (circulaire) huisvesting gerealiseerd.</p>				<p>Indicator 11.3.1 Ratio of land consumption rate to population growth rate. Indicator 11.3.2 Proportion of cities with a direct participation structure of civil society in urban planning and management that operate regularly and democratically</p>
<p>30. Het aantal Dorpsontwikkelingsmaatschappijen in Fryslân is toegenomen</p>				<p>Indicator 11.3.2 Proportion of cities with a direct participation structure of civil society in urban planning and management that operate regularly and democratically</p>
<p>31. Er zijn projecten uitgevoerd die de sociale leefbaarheid in Fryslân versterkt hebben.</p>				<p>Indicator:1.2.2 Proportion of men, women and children of all ages living in poverty in all its dimensions according to national definitions. Indicator 1.a.2 Proportion of total government spending on essential services (education, health and social protection). Indicator 1.b.1 Pro-poor public social spending</p>

32. Er is duidelijkheid over de betekenis van Blue Zone voor Fryslân				
33. De rol van topsport in Fryslân is structureel verankerd				
34. Fryslân zet zich in voor het binnenhalen van internationale topsportevenementen, waaronder een internationale wielerronde.				
Ambitie: Fryslân bereikbaar voor alles en iedereen en bereikt door veel meer toeristen, op een manier die bijdraagt aan brede welvaart				
35. Er is helderheid over de beste oplossing voor de weg Sneek-Leeuwarden;				Indicator 9.1.1 Proportion of the rural population who live within 2 km of an all-season road. Indicator 9.1.2 Passenger and freight volumes, by mode of transport.
36. Er zijn afspraken met het Rijk over Skarster Rien en Bolsward;				Indicator 9.1.1 Proportion of the rural population who live within 2 km of an all-season road. Indicator 9.1.2 Passenger and freight volumes, by mode of transport.
37. De bochtverruiming bij Franeker is in uitvoering				Indicator 9.1.1 Proportion of the rural population who live within 2 km of an all-season road. Indicator 9.1.2 Passenger and freight volumes, by mode of transport.
37. en er zijn afspraken met het Rijk over de Tjerk Hiddessluizen				
38. Het onderhoudsniveau van het Van Harinxmakanaal is verhoogd naar niveau 7				
39. Er is begonnen aan de verruiming van de sluis Kornwerderzand				
40. Het aantal doden op de Friese wegen daalt				Indicator 3.6.1 Death rate due to road traffic injuries
40. Het aantal gewonden op de Friese wegen daalt				Indicator 3.6.1 Death rate due to road traffic injuries
41. Er zijn minimaal vier hoofd fietsroutes over langere afstand gerealiseerd (subsidie);				
42. Er is een toename van het aantal zero-emissie bussen;				Indicator 9.1.2 Passenger and freight volumes, by mode of transport Indicator 9.4.1 CO2 emission per unit of value added

43. Het openbaar vervoer op het Friese platteland is in de nieuwe concessie minimaal gelijkwaardig aan het huidige;		 	 	Indicator 11.2.1 Proportion of population that has convenient access to public transport, by sex, age and persons with disabilities
44. Er zijn afspraken over tijdswinst op bestaand spoor, waarbij we streven naar minimaal 30 minuten tijdswinst;		 		Indicator 11.2.1 Proportion of population that has convenient access to public transport, by sex, age and persons with disabilities
45. Er zijn afspraken met het Rijk over de vervanging van de spoorbrug in het Van Harinxmakanaal door een aquaduct;				Indicator 9.1.1 Proportion of the rural population who live within 2 km of an all-season road. Indicator 9.1.2 Passenger and freight volumes, by mode of transport.
46. Er is een MKBA over de Lelylijn uitgevoerd.				
47. De concessieverlening voor de sprinterdiensten tussen Leeuwarden – Zwolle is gedecentraliseerd naar Fryslân;				
48. Er zijn afspraken over overdracht van de concessieverlening voor de Waddenveren naar Fryslân;				
49. We houden regelmatig innovatieve tafels waarbij experts out of the box nadenken over sociale en technologische innovatie in het openbaar vervoer.				
50. De groei in het Friese recreatie en toerisme is bijgebogen naar 'slimme groei'		 	 	Indicator 8.9.1 Tourism direct GDP as a proportion of total GDP and in growth rate. Indicator 12.b.1 Implementation of standard accounting tools to monitor the economic and environmental aspects of tourism sustainability.
Ambitie: in 2028 heeft het culturele leven in Fryslân nog steeds de energie en het vermogen die het ten tijde van LF2018 had om Fryslân in beweging te brengen				
51. Het programma voor LF2028 is gevuld met sterke culturele producties die zijn verbonden met onze lepen Mienskip, bijdragen aan het culturele veld, cultuurtoerisme, het vestigingsklimaat en de leefbaarheid in Fryslân		 		Indicator 8.9.1 Tourism direct GDP as a proportion of total GDP and in growth rate.
52. Een deel van de culturele activiteiten draagt meetbaar bij tot positieve economische effecten.		 		Indicator 8.1.1 Annual growth rate of real GDP per capita. Indicator 8.2.1 Annual growth rate of real GDP per employed person. Indicator 8.9.1 Tourism direct GDP as a proportion of total GDP and in growth rate
53. Het behoud en beheer van erfgoed krijgt een meer solide, structurele basis.		 		Indicator 11.4.1 Total per capita expenditure on the preservation, protection and conservation of all cultural and natural heritage, by source of funding (public, private), type of heritage (cultural, natural) and level of government (national, regional, and local/municipal)
54. Er zijn minstens 125 rijksmonumenten opgeknapt.		 		Indicator 11.4.1 Total per capita expenditure on the preservation, protection and conservation of all cultural and natural heritage, by source of funding (public, private), type of heritage (cultural, natural) and level of government (national, regional, and local/municipal)

55. We streven ernaar om de inspectie voor het Fries van het Rijk over te nemen		 		Indicator 4.1.1 Proportion of children and young people (a) in grades 2/3; (b) at the end of primary; and (c) at the end of lower secondary achieving at least a minimum proficiency level in (i) reading and (ii) mathematics, by sex. Indicator 4.a.1 Proportion of schools offering basic services, by type of service. Indicator 4.c.1 Proportion of teachers with the minimum required qualifications, by education level.
56. Het gebruik van het Fries door inwoners, Friese organisaties en in de openbare ruimte is zichtbaar en meetbaar toegenomen.		 		Indicator 11.4.1 Total per capita expenditure on the preservation, protection and conservation of all cultural and natural heritage, by source of funding (public, private), type of heritage (cultural, natural) and level of government (national, regional, and local/municipal)
Ambitie: samenwerking is de norm geworden tussen Friese overheden onderling en tussen overheden en de Friese maatschappij				
We hebben meer zicht op het nut van elke euro die we besteden en meer gelegenheid die euro's daarheen te sturen waar ze het meeste nut hebben				
57. Initiatiefnemers worden op gelijkwaardige wijze volgens een transparant proces wel- gekomen bij de provinciale organisatie			 	Indicator 11.3.2 Proportion of cities with a direct participation structure of civil society in urban planning and management that operate regularly and democratically. Indicator 16.6.2 Proportion of population satisfied with their last experience of public services. Indicator 16.7.2 Proportion of population who believe decisionmaking is inclusive and responsive, by sex, age, disability and population group. Indicator 16.6.2 Proportion of population satisfied with their last experience of public services.
58. We overleggen met gemeenten en Wetterskip over of en zo ja, hoe de Streekagenda's doorgaan. Als zij positief zijn, maken we gezamenlijk een startnotitie				
59. We halen minimaal 130 miljoen aan Europese middelen binnen die bijdragen aan de brede welvaart van Fryslân				
60. Er zijn meerdere succesvolle voorbeelden van shared services en gedeeld werkgeverschap tussen de Friese overheden				Indicator 16.6.2 Proportion of population satisfied with their last experience of public services
61. De automatische inflatiecorrectie op de opcenten wordt 4 jaar buiten werking gesteld				Indicator 10.4.2. Redistributive impact of fiscal policy. Indicator 10.5.1 Financial Soundness Indicators